

ՄՈՎՍԷՍ
ԿԱՂԱՆԿԱՅՏՈՒԱՑԻ

Ե Ի

ԹՈՎՄԱ ՄԵԾՈՒԵՑԻ

ի շոյս ընթացեաց հանդերձ ժանօրոքեամբք

*Կարասկեա Վարդապետ Շահազարեան՝ միարան
սրբոյ Էջմիածնի և անդամ խորհրդարանի կայսերա-
կան ճեմարանին Տեաքց Լազարեանց :*

1860 ՓԱՐԻՉ ՌՅԹ :

Ի ԳՈՐԾԱՏԱՆ Կ՝ Վ՝ ՇԱՀՆԱԶԱՐԵԱՆ :

Գ 12/ - 2
ՇԱՐ ՀԱՅ ՊԱՏՄԱԳՐԱՅ՝

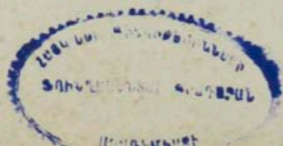
ՄՈՎՍԷՍ

ԿԱՂԱՆԿԱՅՏՈՒԱՅԻ

ՊԱՏՄԻՉ ԱԴՎԱՆԻՑ՝

Հատոր Բ՝

1860 ՓԱՐԻՉ ՌՅԹ՝

A V I S

Après avoir publié successivement *Ghévond Vardabède*, *Stéphanos Açogik*, le *Connétable Sembatt*, comte de Coricosse, *Vahrame Vardabède* et *Stéphannos Orbélian*, nous venons de mettre sous presse *Moïse de Calançaitoutz*, historiographe des Arméno-Albanais, ou mieux des Albanais du Caucase, peuple extrêmement intéressant, dont le nom et peut-être la race et le sang se perpétuent encore dans les Albanais de la Turquie d'Europe, et dont les souvenirs et les traditions se mêlent et se perdent dans les annales des anciens habitants de l'Angleterre, de l'Irlande, de l'Espagne, de l'Italie, de la Grèce, et même des Celtes.

L'auteur que nous publions actuellement fait partie de la *Galerie historique arménienne*; il est le sixième. Nous espérons le faire suivre de huit autres, si nos moyens nous le permettent. Il vécut dans la première partie du VIIe siècle de notre ère, sous le prince Arméno-Albanais Djévanchir, et composa son ouvrage en remontant à deux siècles avant Jésus-Christ. Un anonyme le continue jusqu'au Xe siècle. Outre des détails d'une haute importance qu'il donne sur les mœurs, les traditions, les guerres de ce peuple contre les Persans, les Arméniens, les Arabes et d'autres peuples, il parle aussi des Chozars, des Turcs, des Hongrois et d'autres peuples ses voisins, et surtout de leurs religions et de la propagation de la religion chrétienne parmi eux par les apôtres arméniens. Il est remarquable qu'il vante parmi les productions de l'Albanie, l'abondance de la soie à l'époque où le Bas-Empire venait seulement d'en recevoir les premières graines de la Chine.

Dans une longue préface, nous avons réuni tous les documents qu'il nous a été possible de nous procurer concernant ce peuple, et que nous avons puisés dans les auteurs grecs, romains, arméniens, arabes, géorgiens, persans, russes, etc. Si nous avons réussi dans notre tâche, c'est un petit service que nous rendrons au progrès des lettres: c'est la récompense que nous ambitionnons. Si au contraire nous avons échoué, le monde savant est assez généreux pour nous tenir compte de nos efforts et de notre persévérance.

G. V. CHAHNAZARIAN.

Rue de l'Ouest, 86.

Paris. — Imprimé par E. THUNOT ET Ce, rue Racine, 26.

2(47.920)

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ԱՂՎԱՆԻՑ

ԱՐԱՐԵԱԼ

ՄՈՎՍԻՍԻ ԿԱՂԱՆԿԱՅՏՈՒՄՅԻՈՅ

իրոյս ընկայեաց հասկերձ Ժանօրութեամբք

Կ. Վ. Շահնազարեան՝ միաբան
սրբոյ Էջմիածնի և անդամ խորհր-
դարանի Լազարեանց ճեմարանին որ
ի Մոսկվայ:

A 55010

Ի ԳՈՐԾԱՏԱՆ Կ. Վ. ՇԱՀՆԱԶԱՐԵԱՆ՝

Ի ՅԻՇ ԱՏԱԿ :

Հոգևոր Տնօրին իմոյ և քարերարի Յովսէփայ արք.
Եպիսկոպոսի Մեհապետեան, հառաւ իմոյ Մէլիք-Շահ-
Եագարի, հօրս Մելքումի, մօրս Սահամի, եղբորս
Չագարո և քեռս Եսպատրի ի Քրիստոս հանգու-
ցելոց :

Մովսիսի Կաղանկայտուացւոյ

ԵՐՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ԱՂՎԱՆ ԻՑ (1) :

Ա. — Առաջին յարձակումն ի հարաւոյ երկրէ, ունիլ
զՖագս տիեզերաց Խումայէլիական ազգին :

Զորս ընկալար ի հողեզուարձ վարդապետաց
մակերեւումն ասլաունեաց՝ արտածել ուսցուք յիշե-
լով զնահապետական բանն առ Խումայէլ մարդարե-
ացեալ եթէ. ձեռք զորս յամենեսեան, և եղիցի
յազդ մեծ :

Ընդ նուազել թաղաւորութեան Պարսից Սասա-
նական ազգին՝ վերերեւեալ սյր մի Մահմէտ անուն
ի սուտ մարդարեւիցն, զոր ի Փրկչէն լուար, զիւա-
հողտլ, վայրագ և աղեղնաւոր, յանապատս կսյր :
Եւ ի միում աւուր կերարարանեալ սատանայ ի ձեւ
էրէոյ վայրոց՝ զխալեցուցանէ՝ զնա Արիոսի կեղծիւն
միայնակեցի ումեմն անուն Բահխրայ (2). և չարն
չիր եղեալ ի տեղւոջն. և լիալիճ աղեղն ի Մահմետէ
զեղապարիւր մարդոյն. իսկ նորա սաստիկ ձայնեալ

ասէ, մի մեղանչեր ո՛րդեակ՝ զի իրրեւ զքեզ մարդ
եմ : Ասէ առ նա Մահմէտն զի մարդ ես՝ վասն է՞ր
կաս ի բարանձաւդ :

Յայնժամ կոչեցեալ առ ինքն զնա՝ սիսաւ ուսու-
ցանել ի Հին եւ ի նոր Կտակարանաց ըստ Արիստի,
որ արարած զՈրդին Աստուծոյ ասաց, եւ նա զոր
ինչ ի նմանէն լինէր ուսուցեալ ի պիղծ վարդապե-
տէն՝ հրամայէր նմա զնոյն խոժաղուժ Տաճկացն
պատմել և բողոքէր առ նա զի մի որ զխտասցէ զնո-
րա տեղին : Եւ անխմաստ, հեթանոսամիտ և մարդա-
հաճոյ ազգն այն ի զարմանս եղեալ սակս հրաշարս-
նութեանն՝ ասեն ցՄահմէտ՝ ուստի՞ է քեզ զայդ
զիտել : Եւ Մահմէտն հայթայթեալ զանձանօթն
իւր ազդ՝ ասէ, հրեշտակ խօսի ընդ իս, որպէս ընդ
մի որ յաստուածախօս առաջին մարդարէիցն : Եւ
նոցա զազտնի լրտես կացուցեալ առ ի զիտել թէ
ով պատմէ նմա զայն, կամ ուստի զիտէ նա զայս
ամենայն : Իսկ զայս իմացեալ Մահմէտի զդաւա-
ճանսն՝ ծածկարար զչար վարդապետն իւր սպանեալ
ընդաւազեաց, և ի նմին տեղւոջ նստեալ ինքն՝
լրտեսացն ասէ, յայտ տեղւոջ հրեշտակ ինձ երե-
ւեալ՝ մեծամեծ սրանչելիս պատմէ : Եւ նոցա տես-
եալ զնա միայն՝ եկին, պատմեցին վրիպական,
մոլորամիտ ազգին Տաճկաց : Եւ նոցա մեծախումբ
արարեալ ժողով՝ զիմեցին յանջրդի, զլուսկան յանա-

պատն, և մեծագոյն պատուով զդիւաշունչն այն
Մահմէտ ածին յիւրեանց մէջն :

Եւ Փրկչական բանն անդանօր կատարիւր՝ յառ-
նել սուտ մարգարէի, զոր դիւապատիր Մահմէտն
առնել սկսաւ մարգարէութիւն : Ասէ. եթէ զուր
անսայր խնոյ մարգարէութեանս և քարոզութեանս
և առնէր՝ մեծ իշխանութիւն աղգիւս մերոյ հասանէ,
որպէս Հոռոմոց զիրն ասէ թէ. մեզ իշխանութիւն
վասն հաւատոյս մերոյ տուաւ յԱստուծոյ : Եւ զոր
իւրեանց ատրուչանաց և զոհոյ էին տեղիք՝ զմբէթ
Աբրահամու անուանեաց և տեղի աստուածակոխս :
Եւ անդ հրամայեաց կոտորած (3) առնել. և զօրն
զայն Աբրահամու անուանեաց. և հրաման ետ չորեր-
կուսի ի զոհանոցն աղօթել. քար արձան տայր կանդ-
նել. և համբուրել յանուն Աբրահամու : Եւ առ նա
երանելի մարգարէն առնէր զմարգարէութիւնն եթէ
թողցէ այր զկին իւր և լինիցի առն այլում՝ եթէ
զառնացցէ առ այր իւր՝ ո՞չ ասլաքէն սղծելով սլղ-
ծեացի կինն այն : Զայս խկ կատարեաց Մահմէտն :

Տայր ոմն տաճիկ ունէր կին գեղեցիկ. վասն որոյ
յըղեալ սրտոգամ առ նա եթէ Աստուած հրամայեաց
թողուլ զկին քո. խկ Տայրն այն զկին իւր ածեալ ի
մէջ հրապարակին՝ երդմամբ կացուցեալ վկայս՝ եհան,
արձակեաց յիւրմէ : Եւ Մահմէտն առ ինքն առեալ
զկինն՝ ելից գրղջախոհ ախտին իւրոյ տովանս. և

յետ այնորիկ դարձեալ ասէ ԿՏալրն՝ Աստուած. հրամայեաց առնուլ զկինքս առ բեղ : Եւ այս օրէնք տաղակի յազգ նոցա եմուտ, եթէ զկին թողեալ ի կնութենէ, ապա առ այլում եղեալ ի բուն՝ առ ինքն առնու : Եւ այսպէս է անօրէն նոցա օրէնադրութիւն որ մինչ յաճեղ անունն Աստուծոյ երզնուն՝ ստեն, և մինչ յառականս կանանց երզնուն՝ անտուտ սաճեն : Եւ այլ ինչ բազում աղտեղութիւն աւանդեաց աղջին այնմիկ, որք են կարասպետք և զօրք նեոխնն և լինելոց են երկրպագութք նմա և մարտակիցք նորա լինին : Առ նոսա ասէ օրհնեալն Պօղոս « մարդք ապականեալք մեղօք, անպիտանք ի հաւատս, որոց անմտութիւնն յայտնի լիցի յաւոր մեծի դատաստանին Աստուծոյ » և այլուր օրհնութիւնս ասեմ զթշնամեաց խաչին Քրիստոսի, որոց կատարածն կորուստ է » :

Ի ընուլ 65 թուականին Հայոց երեւեցաւ մուարն Մահմէտ ի Մեղին շահաստանի, և իրրեւ եղև 70, եկն ի զմբէթն Սբրահամու, և անտի ելաւ յայն շահաստան, որ այժմ կոչի յիւր անուն Մահմէտայ, յամեանն Սաւիար (Սաֆէր) : Եղև փոք ամ մի, և զողջոյն ամն ի շահաստանէն աստաւտակ արարեալ յամեանն Շահ ռարի աւաղ (Սաֆէր, Բէսպղիլ Էլիլի) սկսեալ թափեաց զզմբէթն Սբրահամու, և ի Ռաւմազան ամսոյ 19 նն այն ութ երորդ ամ էր նորա

իշխանութեանն ։ Ծառաղ (Շէփիլալ) ամսոյ 15ին
կուուեցաւ ընդ Նեփ (4) Պարսկի ։ Գուղիաթ (Զիւ-
դասոէ) (5) ամսոյ ի հասարակել տունջեան և զիշերոյ
եկն ի Մարա. և անտի դարձեալ յիւր շահաստանն
մինչդեռ 6 օր կայր ի Գուղիկջայ (Զիլիջէ) ամսոյ
ի նոյն ամին, և եթող ամիրա ի Մարա զԱլեդ Աբու-
սիդայ որդի. և դարձան նորա ընկերքն ի Մարա ։
Աբուբարր Աբուհիայ որդի (6), աւագ էր ընկերացն,
և այն ինն տարի (էր) Մահմէտայ իշխանութեանն ։
Ի տասներորդ ամին մեռաւ յառուր Երկշարաթի՝
յամնեանն Շահ ռարի աւագի (Բէսպիլ Եթիկէլ)
(7) յերկուցն կողեալ զիշխանութիւնն ամս տան ։
Եւ երկրտասան ամ զմոլորականն իւր քարոզու-
թեան զաղտնի հաստատեաց հաւատ. 40 ամ ունէր
մինչեւ երեւեցաւ, եւ ի վաթսուն եւ երրորդ ամին
մեռաւ ։

Բ. — Որ յետ Մահմէտի՝ սուտ մարգարէին, եղևն
Ամիր-Մուսնիք (8) ։

Երկրորդ իշխանութեանն Տահկայ զինի Մահ-
1.

մէտի նստաւ Աբուբէրր Աբուհիւեան. և կալաւ ամս
9(9) : Ումար Խատաբեան՝ 7 ամ : Զնա սպանինն (10) :
Ութման-Իբն-Բան՝ (11) 11 : Ապա արդէլին զիշ-
խանութիւնն Ութմանայ. և Ութման ետ իշխանու-
թիւնն Արղլայի (և) պատիւ քրքմել զհէրս և զմօրուս :
Մաւիա՝ ամս 9. Եղիդ-Իբն-Մաւիայ՝ ամս 8. Արղլու-
մէլիբ-Իբն-Մրվան՝ ամս 11 : Ի սորա աւուրս էր
Հաջիջ-Իբն-Ուտուփ : Վլիթ՝ Արղլմէլիբայ որդի,
ամս 9. Սուլէման-Իբն-Արղլմէլիբ՝ ամս 14. Ումար՝
Արղլ-Աղիզայ որդի, ամս 10. Եղիդ-Իբն-Արղլու-
մէլիբ, ամս 6. Հէշիմ-Իբն-Արղլմէլիբ, ամս 20.
Վլիթ-Իբն-Եղիդ, ամ մի : Զնա սպանինն. և շիտ-
թումն եղև Տաճկայ : Մրվան՝ Մաճմէտայ որդի,
ամս 4 : Սա սպան զԱուրիշիկա (Ղուրէյշիկա) զվսա-
ւորս Տաճկայ՝ արս 60, զսպանողսն Վլիթայ ամի-
րայի, առաջի իւր ակնարկեալ սպանողայն :

Եւ եկն Արլ-Աբաս ի Մարայ օգնականութեամբ
և զորօք Աբու-Մսլիմայ՝ Խորասանայ իշխանին, և
սպան զՄրվան. և կալաւ զիշխանութիւնն ամս 7 :
Եւ Արլ-Աբաս Արղլայ՝ Մաճմատայ որդի, Ալայի
որդի, Արղլայի որդի, Աբասայ որդի, Արղաղմուտ
Աղլրայ որդի, որ այժմ աղգաւ կոչին Հէշամիկր :
Եւ սպան զաղտուկ զԱբուլաաղիմ յորժամ եհաս
իշխանութիւնն : Եւ յետ նորա սպանմանն և ինքն
վախճանեցաւ : (Սա) Աբու-Չափար կոչեցաւ :

Արդաղայ՝ նորին եղբայր, ամս 20. նա մեռաւ ի զմբէթն Աբրահամու : Մահդի որ կոչի Մահմատ՝ որդի Արդլլայի, ամս 9 : Մուսէ՝ ամ մի. Հարուն՝ Մահդեսայ որդի, որ Մաղխունն կոչեն, ամս 25 : Սա նեղութիւն անչափ հատոյց աշխարհի. և վասն այնր բազում դաւաճ չայոց փախեան ի Հոռոմս : Մահմէտ որդի Հարունայ, ամս 3 : Հարուն մինչ կենդանի էր՝ բաժանեայ զիշխանութիւնն իւր երկուց որդւոց իւրոց՝ Մահմէտայ եւ Մայմունայ. եւ ըստ երկցութեանն ունիլ զիշխանութիւնն Մահմէտայ ի Բաղդատ և ի Խորասան. և Մայմուն ընդ հակառակս ելեալ սրտտերաղմով՝ մեռանի Մահմէտ. և Արդլայ որ և Մայմուն կոչիւր, իշխեայ ամենայնի : Արբեհիմ՝ ամս 10. Հարուն երկրորդ նստաւ ի Մահմէտայ Ամիր-Մումնի (12). և հայ թուահանն էր 270 :

Գ. — Վասն Բակուրայ ուման Ներսէս սևուն՝ եղեալ կարողիկոս Աղվանից :

Ի վախճանեւն Եղիազարու՝ Աղվանից կաթողիկոսի, ոմն յերկարնակ աղանդոյն Քաղկեդոնի Բակուր

անուն, երբեմն եղեալ եպիսկոպոս Գարդմանայ եւ
Ներսէս յորջորջեալ : Սա ուխտադրեալ Սպրամայ՝
Աղլվանից տիկնոջ, կնոջ Վարազ-Տրդատայ, որ էր
ի նոյն աղանդ հեռեւեալ, կնքէր դաշինա վասն փա-
ռամոլ տիրոջութեանն ասելով. եթէ կամ է քո կո-
չել զիս ի հայրապետութիւն Աղլվանից, ես արարից
դամենայն Սղլվանս խոստովանութեամբն Վաղկե-
ղոնի : Եւ ունկնդիր եղեալ նմա չարախառ կնոջն՝
խորհուրդ բերեալ ընդ եպիսկոպոսունս եւ ընդ մեծա-
մեծս աշխարհին Աղլվանից, եւ ոչ որ խմայաւ զդաւա-
ճանութիւնն . յանձն առին առ հասարակ կատարել
զխնդիրն : Իսկ ամենակալ Հոգին սուրբ ազդեալ
եպիսկոպոսին Մեծ Իրանց Յովեղայ, առաջի մեծա-
խումբ ժողովոյն խնդրեաց ի Ներսիսէ ձեռնարկ
նդովել զժողովն Վաղկեղոնի եւ զտուամարն Լեւոնի
նորին մատանուով, եւ ընկալեալ զնամակն ի ժողովումն
արեւելից՝ ըստ կանոնական սահմանի ընկալեալ
եղև : Եւ նոյն ինքն Յովել եպիսկոպոս հանդերձ
այլ եպիսկոպոսք վերակոչեն զնա ի հայրապետական
չնորհս սուրբ աթոռոյն Աղլվանից : Եւ նոյնժամայն
Յովել եպիսկոպոս առ ինքն առեալ զնորից զիրն՝
զնէր ի սրահեատի, եւ յետ այնր կեցեալ ամս 14 փո-
խազրի՛ր ի Քրիտոս :

Յայնժամ դուեալ տեղի Ներսիսի կատարել ըզ
կամն իւր՝ խնոյն փութայ ի դաւառն Մեծ Իրանց

և գործակից խր գտեալ զԶարարիա՝ վանաց հայր,
տայ նմա խորհուրդ առնել զնա եպիսկոպոս եւ
չնորհել նմա զտէրունի հասն, միայն թէ տայէ ըզ
նորին ձեռնարկն զի այրեացէ՝ Եւ նորա տուեալ
զսորբ ուխտի զիրն առ նա, ա՛ռ և անդէն ի տեղն
հրկիւղեաց. և զԶարարիա ձեռնադրեաց եպիսկոպոս
Մեծ Իրանց, և ի կարեւոր բարեկամութեան զնա
կալեալ՝ դարձաւ ի հին վախածն, զոր ի (բաղում)
ժամանակաց սպասէր. տիկնոջն Սպրամայ զնա
ստիպեալ և նորին օգնութեամբ և այլոց նախա-
բարաց, որոց զբրոմն էր ընկալեալ՝ քակեալ աւերեաց
զբաղում սեղանս եկեղեցեաց, յորում յաղթողն
եղև. և զարժանած առանդ մանկունս եկեղեցւոյ
զուզբախտս հալածականս արար տարարնակս,
նախ՝ զերանելին Իսրայէլ՝ նշանագործ եպիսկոպոս
Մեծ Կողմանց, հալածեաց, որ զբաղում աշխարհս
Խաղրաց և Հոնաց դարձոց ի բրխտոնէութիւն.
Ընդ նմին և զԵղիսաղար՝ Պարդմանայ եպիսկոպոս,
խկ ոմանք յեպիսկոպոսայ նշխահեցին ի նմանէն՝
Յովհաննէս՝ Կապաղակայ եպիսկոպոս, Սահակ՝
Ամարասայ եպիսկոպոս, Սիմէօն՝ Յոչոյ եպիսկոպոս,
Շերոյ՝ մեծ իշխանն Աղլանից, հանդերձ խր ա-
զատօքն և ցարմութեամբ ուխտից եկեղեցւոյ զու-
մարեալ հանդէս ժողովոյ՝ նզովեցին զՆերսէս ընդ
ամենայն հերձուածողս :

Դ. — Թուրք ժողովոյն Աղվանից ստ. Եղիա՝ Հայոց
կարողիկոս :

Տեառն Եղիայի՝ Հայոց կաթողիկոսի. միտքան
ժողովոյ Աղվանից երկրպագութիւն : Այսան զի զմի
հաւատ ուղիղ հարբն մեր ընդ հարսն ձեր (ունելով)
զմիմեանց հողային զհողւոյ փրկութիւն. և ի ներել
Տեառն Աստուծոյ զօրացեալ տիեզերակործան,
զեղիտակրօնն Քաղկեդոնի՝ ելլից զտիեզերս. և մեր
կողմանքս ցայսօր ժամանակի անխառն յայնմ սղան-
դոյ էր մնացեալ : Իսկ այժմ, զոր կարծէար գոլ
հովիւ բարի մեղ զՆերսէս, սա գայլ եղեալ օձտել
սկսաւ զբանաւոր հօտս Քրիստոսի. վասն որոյ կամե-
ցար յուշ առնել սրբութեան ձեր՝ յայց ելանել որպէս
ձերոց անդամոց, և բժշկել զբեկումն մեր : Ողջ
լերուք ի Տէր :

Ե. — Թողք Եղիայի՛ Հայոց կարողիկոսի, առ
Արդի-Մ'չիք Ամիր-Մումնի ի նոյն խորհուրդ :

Տիեզերակալ Արղլայի Ամիր-Մումնոյ. Եղիայի՛
Հայոց եպիսկոպոսապետէ : Յամենակալէն Ա.ս.
տուժոյ ունիմք զծառայական աշխարհս հնազանդ
ձերոյ տէրութեանդ. և մեր և Աղլանք սրաշտել
ունիմք զՔրիստոսի աստուածութիւնն. իսկ այժմ
որ Աղլանիցն է կաթողիկոս նստեալ ի Պարտաւ
խորհուրդ արարեալ ընդ կայսերն Յունաց՝ զնա քա-
րողէ յաղօթս. և զաշխարհս ստիպէ զի ի հաւատ եւ
ի միաբանութիւն նմա եկեսցեն : Արդ՝ զխտութիւն
ձեզ լիցի. և մի անխոյժ արասցես վասն այդորիկ.
զի կին մի մեծատուն խորհրդակից է նորա. զորս
պատուհասակո՞ծ հրամայէք առնել մեծ իշխանու-
թեամբ ձերով, ըստ արժանի իւրեանց դորձոյ, զոր
առ Աստուած կամեցան մեղանչել :

2. — Պատասխանի բոլորն Եղիայի՝ Հայոց կարո-
ղիկոսի, յԱյդդ-Մելիքէ Ամիր-Մուսնոյ :

Զառնդ Աստուծոյ զԵղիայի զԱրմենեան աղղի
Գաթողիկոզ (13) կարդացի զզիր մտերմութեան, և
ի չնորհս բեղ առաքելցի զծառայ իմ հաւատարիմ
բաղում զօրօք. և վասն աստատմբացն Աղվանից ի
մերմէ տէրութենէ, հրամայեալ եմք ըստ կրօնիցդ
առնել առ նոսա ուղղութիւնս. և զմեր սխառուհատդ
քո առաջի ի Պարտաւ արասցէ ծառայդ մեր՝ ըզ
Ներսէս և զկինն հոմանիդ ի նմին (14) շղթայս
երկաթիս հարեալ անարդանօք ամցէ ի դուռն ար-
քունի զի ի տեսիլ ամենայն աստատմբացն նշաւակս
զնոսա արարից :

է. — Գայն Եղիայի՝ Հայոց կարողիկոսի, ի Պար-
տաւ. և պատմել զՆերսէս. և ի տեղի երթին
յաշորդել զՄիսկօն սարկաւազապետն կանօք Ժո-
ղովոյն Աղվանից :

Եկեալ հասանէ մեծ հայրապետն Հայոց Եղիա ի

մեծ քաղաքն Աղվանից Պարտաւ. և նստաւ ի մեծ
եկեղեցւոջն. հրամայէ ածել զՆերսէս առաջի իւր.
և նա ի թաքստի լեալ ոչ գտանիւր :

Յայնժամ մեծ ահաւատն Շերոյ՝ Աղվանից իշխան,
ըմբռնեալ զմօտակայս նորա՝ հրամայէր ածել ըզ
Ներսէս. և կացուցեալ զնա ի մէջ բազմամարտիս ատենի
առաջի Եղիայի : Եւ անսպասասխանի զորով եղիկին
այն՝ ըստ արբունի հրամանին տարժանելի վիրացհան,
զիպիւր, զի ոտն ընդ ոտն բաղադանեալ կապեցաւ
ընդ կնոջն. և հանդերձեալ էր վարիլ ի տար աշ
խարհ : Որ սակս այնորիկ անսուաղ եղեալ զաւուրս
ուխն՝ վասնճանեցաւ. և ետ թաղել զինքն նովին
երկաթեօք. և նդովեաց զՇերոյ, զի նա եղև առաջ
նորդ չարի նորա և Սպրամայ վասն հակաճառու
թեանն որ ընդ նա և ընդ Սպրամայ վասն իշխա
նութեանն : Եւ Ներսէս կալաւ զաթոռն ուղղափա
ռութեամբ ամս 14. և ի չարափառութեանն՝ ամս 3
և կէս նմանեալ նեոխնն որ հանդերձեալ է վինել ի
յետին աւուրս : Այսոցիկ սցսպէս եղև ընտրեցաւ
ի նմին ժողովոյ Սիսիօն՝ այր պարկեշտ և սուրբ. և
ձեռնադրեցին զնա Աղվանից. որ զսղտորունն Ներ
սիսի երարձ յաշխարհէս, և բազում կարգս ուղղու
թեան աւանդեաց եկեղեցւոյ վրիպելոյ. և զեղիկի
Ներսիսի զրեանն, զոր լցեալ էր յարկեղս վի հերձ
ուածօք, առեալ զամենայն ետ ի դեան Տրտու վիւր

11055
A

Հովոյ տեղւոյն որ Բերդական (15) կոչի, կայեալ
յաթոն ամ մի և կէս :

Ը. — Չեռնարկ զոր խնդրեաց Եղիա՝ Հայոց կարո-
ղիկոս, ի ժողովոյն Աղվանից վասն մխարանու-
քեան և ոխտի հաստատութեան Հայոց և
Աղվանից :

Քանզիրազում և աղգի աղգի չարութեամբ, որպէս
սովոր է յամենայն ժամ բարիատեաց թշնամին մեր
և հասարակաց փրկութեան հակառակորդն տատա-
նայ, որսալ զսարգլամիտս ի մարդկանէ, և ընդդէմ մը-
ցիլ մանկանց եկեղեցւոյ՝ ըստ իւրում բնածին բարուց
հնարել և յընտրեալսն կամեցեալ ըստ բանին եթէ
ոսոխն մեր սատանայ իրրեւ զատիւժ՝ զոչէ եթէ զո
կլանիցէ : Քանզի ի նախաստեղծ լինելութեան
նախաձօրն մեր նոյն չարութիւն ասլտամբ զօրա-
կանին արտասահմանեաց զմեզ ի կենաց փայտէն և
յանուշակ և ի հեշտալի փախիտութեան զբախտէն
(16). և սատանայ ի սկզբանէ մեղանչէ՝ մանաւանդ
ի թոյլ և յողջոյղջ խորհուրդ զխամուլար անմիտ

մարդկանց, որոց կուրացեալ են միտք ըստ ժամանակաց չարութեամբ զնացելոց զի մի ծագեսցէ առ նոսա լոյս վառացն Վրիստոսի. զի որովք զրկեցաւ բանասարկուն սկզբնատիս չարութեամբն ի մոլար խարէութենէ կոոցն երկրպագութեան, չա՛հլ կամեցաւ այժմ զնոյն ի ձեռն անխմաստ մարդոց պառակտողաց եկեղեցի Աստուծոյ նորաձայնութեամբ և ձեռով անարբով զչա՜հ և զզլութաս. սակս որոյ և ի միջի մերում երեւեալ այժմ չարարմատ դառնութեան աղանդոյն Նեստորի և Մաքսիմոսի ի ձեռն Ներսիսի ամբարշտեցելոյ, որ ներողութեամբ Հոգւոյն սրբոյ կարգեցաւ յառաջնորդութիւն տանս Աղլանից, և խորամանկութեամբն եղև հաւատակորոյս և մոլորեցուցիչ հոգւոց մերոց : Այսն զի զվրկական աւանդութիւն առաքելաբարոզ հարցն մերոց, որ անարատ ձեռօք հաստատեալ էին յեկեղեցիս, անարժան ձեռօք ի բաց կործանեաց, զբարենախանձ եսլիսկոսլոսունս ուղղախառութեան հաւատոյն և դաւանդասլահան քայբոյեաց. զոմանս բամբասանօք հարածեաց յօտար երկիր, զոմանս տրտմութեամբ լցեալ վտանդեաց, զսլատուական ակոռան քակտեաց, և և զբանակս ճգնաւորական կրօնաւորացն այլ և այլ շիտթեաց. յորմէ ցրուեալ եղեն Վրիստոսի սուրբ մարմնոց սլատուական անդամք. և որդիք Սիօնի բովանդակ մոլորեցան խարէ-

ութեամբ, և տաճար սրբութեան մերոյ եղև յսպա-
կանութիւն ըստ ողբերգութեան Երեմիայ, բարձան
սրբութեան մերոյ փառք, և ի չորերեղերեան
ափեղերս սրարձանք սրարձանաց մերոյ շիջեալ կոր-
ծանեցաւ :

Այլ սակայն յայսմ վայրի օրհնութիւն և դոճու-
թիւն եղիցի Փրկչին Աստուծոյ, որ ոչ ևս թոյլ
թշնամոյն մարդկան յառաջել խաղաւ : Եւ զթա-
ցեալ ի ախարութիւնս մեր՝ ողորմեալ ժողովրդեան
մերում առարեաց սա մեզ զպատուականդ հայր
դէպիս՝ շնորհիւն Աստուծոյ Հոյոց կաթողիկոս,
զայր սուրբ և ճշմարիտ, զուղաթնս սրբոյն Գրիգորի,
մերոյր եպիսկոպոսոք և վարդապետք, Սիմէօն՝
Խորխոսունեաց եպիսկոպոս, Սարգիս՝ Ամասու-
նեաց եպիսկոպոս, Սարգիս՝ Ռոտակայ եպիսկոպոս,
Յովհաննէս վարդապետ, և սլ ըստմ աշակերտե-
լք մեր եկիր, հասացր ի մայրաքաղաքս մեր Պար-
տաւ, և մերով քաղցրուսոց վարդապետութեամբ
բարձր գլխան ի միջոյ մերմէ, և յիշելով զառաջնոց
հարցն մերոյ սուանդութիւն՝ վերանորոգեցէր զաթնոս
հայրապետութեանս մեր ի մեռն սրբանեալ առն,
որոյ մեր եմք վկայք ճշմարտութեանն : Այսմ որոյ
մեր ամենեքեան, Սիմէօն՝ Աղլիանից կաթողիկոս,
Յովհաննէս՝ Կապաղակայ եպիսկոպոս, Սիմէօն՝
Յոշոյ եպիսկոպոս, Սահակ՝ Ամարասաց եպիսկոպոս

սրբաւէր Քչիկ՝ Եերս-Միհրի վանաց տանուաւէր ,
բոլոր ուխտիւ մերով , որք անխառն յաղանդոյն
սրահեցան , Պտոյ վանաց տանուաւէր, Կասարոյ
վանաց տանուաւէր, Յովակիաց վանաց տանուաւէր,
Ղաւիթ՝ Կաղանկայտուաց վանական , Պետրոս՝
Տղաակերտոյ վանական, Պօղոս՝ Աղածորաց վանա-
կան, բրիտառասնէն Շերոյ՝ Աղվանից իշխան, Զու-
անբոյ՝ Աղվանից սպարապետ, Վարդան սրատրիկ և
նորին եղբայր Պաղիկ, Բարի Հրահատեան, Վախ-
տանդ Վարազմանեան, Պատրիկ ի Քարոյեան յաղղէ
թաղաւորաց , Վահան ի Վարազ-Յոհանեան ,
Թէոդորոս յԱնաստոյեան, Ոստոմ ի Վարազա-
բոյեան, Զար-Միհր ի Վարազ Քարոյեան յաղղէ
թաղաւորաց, Մահմատ ի Շերոյեան, և ամենայն
աղասոք աշխարհիս օրհնեցար և ընկալար միտրանու-
թեամբ հոգեւորաց և մարմնաւորաց զստարեւրական
հաւատն մեր, զոր նախ ի սրբոյն Աղիւշայէ հիմնա-
դրեալ և սորա ի սրբոյն Պրիղորթ հաստատեալ ,
որ ցոյժմ ոչ էր ստերիւրեալ : Եւ ի հասանել
փորձանայս հասոցց Աստուած (17) զոգնութիւն խրի
ձեռն փոխամորղիղ սրբոյն Պրիղորթ , որոյ ուղլա-
փառութեանդ էաք աշակերտք և եղիցուր՝ Տեան
Աղիայի՝ Հայոց կաթողիկոսի , որ եղև վրէժխնդիր
թշնամոյն արդարութեան :

Եւ արդ մեր ամենեքեան նզովեմք զամենայն

հերձուածողան՝ զառաջինս և զմիջինս և զվերջինս՝
զՆովնոս և զնորին վարդապետն Արիոս, զԱլազեն-
տինոս, զԱսողինար, զՂիոզորոս, զՄանի, զՄար-
կիոն, զՆատիրէս և զՆեստոր և զԹէոզորետոս,
զժողովն Քաղկեդոնի և զտումարն Լեւոնի, ըզ
Մարսիմոս և զաշակերտս դորա. ընդ որս և զեղկե-
լին մեր Ներսէս նշովեցար, որ հաւանեալ եղև
երկարնակ ազանդոյն, և որք հաւանին : Նոյն կա-
նոնս առաջի Աստուծոյ և ձեր սրբութեանդ սրայ-
մանեցար. յայսմ՛հետէ մի որ իշխեսցէ ի մէնջ արտարս
ելանել յաւանդութենէ : Հարցն մերոյ : Նւ եթէ
յանդուզն որ գտցի, որ վերստին զնորաձայնութիւնն
բերցէ ի մէջ, այնպիսիքն նշովեալ եղիցին ի սրբոյ
Նորորդութենէն և ի մերմէ : մխարանութենէս. և ի
չնորհայ Հոգւոյն անմասն եղիցին, և խոստացեալ
արքայութեանն մի հասցեն : Նւ եթէ յեպիսկոսոսաց
որ իցէ՝ լուծեալ լիցի ի պատուոյն, և ի բարձրու-
թենէ : աթոռոյն անկցի. և եթէ ի քահանայից իցեն՝
զնոյնս կրեսցեն. և եթէ ի կրօնաւորաց որ իցէ՝ նզո-
վեալ հպլածեցի, և եթէ յազատաց որ իցէ՝ արգե-
լեալ յեկեղեցւոյ յընկերս մի խառնեսցի մինչեւ ի
կարգ ուղղութեան եկեսցէ :

Նոյնպէս վասն ձեռնադրութեան կաթողիկոսաց
Աղլիանից կարգ կանոնեցար. քանզի ի սուղ ինչ
ժամանակս կաթողիկոսքս մեր զկարգն յեպիսկո-

պոսացս մերոց առին. խակ այժմ զի անխորձ եւ
անընտրող գործով եղև, եւ Հերձուածեցաւ աշ-
խարհս. վասն այդորիկ սրայմանեցաք առաջի Աս-
տուծոյ եւ ձերոյ հայրութեանդ. եթէ ձեռնա-
դրութիւն հայրապետութեանս Աղլանից ի սուրբ
Գրիգորի աթոռէն լիցի միաբանութեամբ աշխարհիս,
որպէս եւ էրն ի սրբոյն Գրիգորաց անտի. զի անդ
ընկալար զլուսաւորութիւն. եւ ճշմարտութեամբ
զխտեմք թէ զոր դուք ընտրէք՝ հաճոյ Աստուծոյ է
եւ մեզ. եւ յայսմ սրայմանի մի լիցի իշխանութիւն
ուձեր արտարոյ ելանել եւ այլածեւ ինչ առնել.
ասլա եթէ ոչ՝ անվաւեր եւ ունայն լիցի, եւ մի հա-
մարեցցի ձեռնադրութիւնն այն ընդունելի : Արդ՝
որք երկիւղիւն Աստուծոյ մերոյ սաճմանադրու-
թեանս կատարիչք լինին՝ ի սուրբ Յրրորդութենէն
օրհնեալ լիցին, եւ յամենայն ծառայից Աստուծոյ
ուղղախառաց. խակ եթէ որ ընդդիմացեալ թխրես-
ցի ի ճշմարտութենէ աստի՝ ինքն տայցի Աստուծոյ
պատասխանի օրք եւ իցենն :

Գրեցաւ զիրս այս միաբանութեան Աստուծոյ
միջնորդութեամբ վասն հաստատութեան հաստոյ
անշարժ լինելոյ ի միջ երկոցունց յ85երորդ ամի
Տաճկաց, եւ ի հայ թուականիս 148. յամենան Հրո-
տից. եւ կնքեցաւ կամօք մերովք եւ մատանեօք. որոց
անուանք ի վերոյ գրեալ են :

Թ. — Գիր պայմանի Տևառն Եղիսայի՝ Հայոց կարօ-
ղիկոսի, առ Աղվանս :

Չչարժուան չարախատին Ներսիսի՝ որ յԱղվանս
էր սակս հաւատոյ, եւ զներկուսն երկարնակ աղան-
դոյն Վաղղկեղոնի ի բաղմաց սերմանեալ հոգիս, եւ
խորամանկ չարութեամբն իւրով վտանդեալ զեպիա-
կոսլոսունս, քահանայս եւ զկրօնաւորս. վասն որոյ
զգացեալ իմ Եղիսայի՝ Հայոց կաթողիկոսի, եկի
հանդերձ խմով եպիսկոպոսօք յԱղվանից ի գերա-
հռչակ քաղաքդ Պարտաւ. եւ ժողովեցան առ իս
հոգեւորք եւ մարմնաւորք. եւ ցուցին ինձ զայն գիր,
որ (ով) յառաջն նշովեալ եւ ի բաց ընկեցեալ էր
Հայոց զՆերսէս ի կաթողիկոսութենէն (18). թէ-
սէտ եւ նա բռնակալութեամբ կացեալ էր յաթոն,
սակայն նոյն եպիսկոպոսունքն եւ բովանդակ ուխտ
եկեղեցւոյ վերստին նշովեցին զրով եւ կնքով,
Սատուծոյ միջնորդութեամբ եւ մեօք հանդերձ. եւ
պայմանեցին եթէ կամբ ի նոյն հաստատութեանս,
եւ ոչ խառնիմբ ի զեղծ աղանդն Վաղղկեղոնի եւ
ընդ չար վարդապետութիւնն Բակուրայ : Արդ եթէ
կան ի նոյն պայմանի եւ յաւանդութեան սուրբ հար-
ցըն՝ ընկալարձիբ զգոսա եւ սիրեցէ՛ք որպէս հոգեւոր

տեսուչս ձեր, ասրա եթէ թիւրեցի որ յայս սրայմա-
նէս՝ կաթողիկոս կամ եպիսկոպոս՝ չունի իշխանու-
թիւն ի ձեր վերայ. սլլկալ ձեզ յեկեղեցիս ձեր, եւ
հանասրազ անդադար տղօթս մատուցանել առ
Աստուած. ի ձեր վերայ իշխան Աստուած լիցի՛ եւ
ուղղափառ վարդապետք : Եւ ետու զայս յանհոգու-
թիւն ձեզ սրբասիրայ Քչկայ՝ Ներս-Միհրի վանից
տանուտեառն, եւ Գրիգորի եւ Յովսէփայ վանից
տանուտեառն :

Ես Եղիա՛ Հայոց կաթողիկոս, հանդերձ իմ
եպիսկոպոսօք առ ի զմիաւորութեան զիրդ ի ժողս-
վայդ Աղլանից, եւ ետու զայս սրայմանի զիր ձեզ
զի մի սր յանդգնեացի թիւրել ինչ զեղեալ ուխտա-
դրութիւնդ : Եւ զերկոսեան նամակսդ կնքեալ խմով
մատանեալ՝ ետու ի սրահետ ի Ներս-Միհրի ուխ-
տի ի ձեռն սրբասիրի Քչկայ հօր սրայման անհո-
գութեան :

Ժ. — Գիր անուանց նախարարաց Աղվանից ըստ
նախադրութեանն, զորս ներքինին Արդի-Մե-
լիքի Ամիր-Մուսնույ տարաւ եւ եղ ի դիւանի
արքունի ։

Զայս սուրբ Հոգւոյն խոստովանութիւն, զոր
խնդրեցար ի ժողովոյն Պարտաւայ գրով ծանու-
ցանել մեզ զճշմարտութիւն՝ ղերկեկի հերեփու-
թեանցն զառող բանս, եւ զհոգեղուարճ վարդա-
սկեստացն ընդդիմական. եւ նոյն ժամայն իմացար
զստոյզն, նախ՝ եւ Շերոյ՝ Աղվանից իշխան, եւ
Զուանոյ՝ Աղվանից սպարապետ, Վարդան սլա-
րիկ եւ նորին եղբայր Գաղիկ, Վախտանգ ի Վա-
րազմանեան, եւ նախնի է սոցա քաջն Վարդան ի
Միհրական տոհմէն, որ յաւուրս Վաչագանայ՝ Աղ-
վանից արքայի, յԱղուէն ժողովոյն յարքայն նախա-
դահ եղեալ բնաւորեցաւ ի Վարդման. Պատրիկ ի
Քարոյեան ի յարքայիցն Պարսից, որք ի նորին
հրամանէ Վաչագանայ արքայի բնակեցան յԱղբիղ
դաւաթի. եւ սորա նախնիք՝ քաջն Վաչագան եւ
Վաչէ եւ որք ըստ կարգի կան ի գրիղ. Բարի Հրա-
հատեան, որք յԱտրապատականու իշխանացն են
բնաւորեալք ի Ասպաղակ եւ ի Աողթ. Վաչան ի

Վարազ-Յոհանեան, ի Մադիանացւոյն Պարսից
Յակորիկ հաւատով, որք եկեալ ի Կամբիճան բնա-
կեցան. Ռոստոմ ի Վարազարոյեան, որք յՄտահըր
գաւառէ Պարսից բնակեցան յՈւտի գաւառի յաւա-
նին Կաղանկայտուաց . Զառ-Միհր ի Վարազ-
Քարդարեան եւ Մահմատ Շերոյեան, Գլմանց
տէրանցն որդիք. սորա բնակեալ էին ի Գլմաց հողան
արքայատուր յԱղվանից աշխարհիս :

Այս բաններեան որ գրեցան ի դիւանի Արղըւ-
Մելրի Ամիր-Մումնուոյ, սակս սյսորիկ եթէ զորս ի
սոցանէ գտանեն երկարնակ եղեալ սրով եւ գերու-
թեամբ ստատեսցեն : Այսպէս եղեւ խաղաղութիւն
ամենայն եկեղեցեաց Աղվանից :

ԺԱ. — Կանոնք Տեառն Սիմէօնի՝ Աղվանից կա-
թողիկոսի, յետ կորժանման Ներսիսի :

Այս կանոնադրութիւն եղեւ ի Սիմէօնէ՝ Աղ-
վանից կաթողիկոսէ, յորժամ նստաւ յաթոռն, ի
ժողովումն որ վասն անիծելոյն Ներսիսի եղեւ, զի

զկարգ եկեղեցեացն այլայլեաց. վասն որոյ հարկ եղև վերատին առնել ուղղութիւն :

Ս. Մինչ կամեցաւ զթալ ի մեզ բաղարութեամբն իւրով բարերար եւ մարդասէր ամենակալն Սատուած, ըստ մեծի ողորմութեան իւրում, եւ վասն բազում սիրոյն իւրոյ կարգեաց զմեզ հովիւս, տեսուչս, առաջնորդս բանաւոր հօտի իւրոյ, որ է սուրբ եւ առարեւական եկեղեցի. եւ շնորհեալ զայս մեզ Քրիստոսի զաստուածային եւ զմեծ սլատիւս ոչ ինչ յազագս մերոյ բարեգործութեան եւ արժանաւոր լինելոյ. այլ ըստ բազում ողորմութեան իւրում կամեցաւ ինքն, եւ սլարդեւեաց մեզ շնորհիւ իւրով որպէս երանելի առարեւալն ասէ, որով Քրիստոս խօսէր. Հողին սուրբ եդ զձեզ հովիւս, տեսուչս հօտի իւրոյ հովուել արդարութեամբ. որոյ սլատուիրեմ ձեզ զգոյշ կացէք անձանց եւ հօտիդ : Ս. Եւ յորժամ Մովսիսի սլատուիրէր Տէր վասն քահանայիցն. սցսպէս ասէ, « Ասացուցից զբեզ զլուխ եւ առաջնորդ ժողովրդեան իմոյ զգուշացուցանել նոցա սլահել զսլատուիրանս իմ. ժրացիր եւ քսիջ լեր եւ մի հեղգասցիս » : Ըստ նմին օրինակի եւ ի ձեռն այլոց մարգարէիցն եւ զմեզ զգուշացուցանէ Տէր. դէտ կացուցի զբեզ ժողովրդեան իմոյ. զգուշացուցէք նոցա սլատգամս, որպէս յինէն, դառնալ մեղաւորին եւ անօրինին ի չար ճանապարհէ իւրմէ :

եւ կեալ. եւ եթէ ոչ զգուշացուցանէք՝ զարիւն նորա
ի ձեռաց ձերոց խնդրեցից ։ Չայս ահադին եւ սոս-
կալի սլատուէր ունիմք ի Տեառնէ, այլ եւ զայն եթէ.
ետու ձեզ իշխանութիւն թողուլ զմեզս եւ արձակել
ի կապանաց մեղաց զմարդիկ ։ Եւ արդ՝ ոչ եթէ
մերով անձամբ կամ զօրութեամբ առար զայս իշ-
խանութիւն, զսլատիւ եւ զաթոս առարեւական,
այլ Այարիչն եւ Հաստիչն ամենայնի կարգեաց
զմեզ յայս տեղի հովուել զժողովուրդս իւր վասն
իւրոց հաճոյից ։

Բ. Վասն որոյ (19) սիրելիք եւ եղբարք իմ սլատ-
ուականք եւ ընտիր աշակերտք Քրիստոսի եւ
ճշմարիտ ծառայք սլատուիրանաց նորա՝ սլա՛րտ եւ
ս՛րժան է մեզ ստղաբերել Աստուծոյ ստուշ բարի
եւ քաղցր ի հաճոյս նորա. եւ շինել ի վերայ հիման
առարեւական, որ է Յիսուս Քրիստոս, ոսկի, ար-
ծաթ, ականա սլատուականս, այսինքն զանազան
առարինութիւնս եւ զամենայն գործ բարի. զի յե-
րեւիլ Փրկչին մերոյ Աստուծոյ ընդունիցիմք զան-
թառամ փառաց սրսակն ։

Արդ շնորհիւ սուրբ Հոգւոյն եւ սլատուիրանի
նորա, որպէս հրամայեաց մեզ Տէր ի ձեռն մարգա-
րէից, առարեւոյ եւ վարդապետաց. նախ սիրել
զԱստուած ի բոլոր սրտէ, եւ սրահել զսլատուիրանս
նորա զընկալեալս ի ճշմարիտ եւ յաստուածարեալ

Հարցն մերոյ՝ անշարժ եւ հաստատուն ունիլ. նոյն,
պէս եկեղեցւոյ սրբոյ կարգս անխախտ սրահել ի
ձեռն անարատ քահանայից եւ սպասաւորաց սպա-
ծառացուցանել. զմիմեանս որպէս զանձն սիրել. եւ
միարանութեամբ կրօնաւորիլ ըստ կանոնական
հրամանի, եւ մի թողացուցանել եւ ոչ տալ ան-
արժանից եւ զինուորական մարդկանց եկեղեցւոյ
ունիլ իշխանութիւն, մի պոռնկորդաց, մի շնացելոց,
մի սպանանողաց, մի գողոց, ստոյ եւ սուտերդմանց,
մի զրկողաց եւ չարահն ագահից, զօջաբաղաց, եւ
մի ամենեւին զինուոր մարդկանց հեծելոց եւ մաքսա-
պետաց մի ոք իշխեսցէ; տալ զեկեղեցւոյ իշխանու-
թիւն, եւ մի զհացն եւ զհասն տալ այնպիսեացն, զի
աստուածային օրինօքն զոր մատուցանէր թողո-
վուրդն ի տուն Սատուծոյ վասն մեղաց, զայն քահա-
նայք անարատք մատուցանողք եւ սպասաւորք
սեղանոյն վայելէին. զի նոցա է հասն. եւ խնդրել
յՍատուծոյ զտիւ եւ զզիւեր զբաղցրութիւն եւ ըզ-
հաշտութիւն վասն աշխարհի, զթողութիւն մեղաց
եւ զառողջութիւն հողւոց եւ մարմնոց. եւ ոչ ան-
արժանից կամ զինուորաց հրամայեալ է ունիլ զիշ-
խանութիւն եկեղեցւոյ, եւ շարժել զբարկութիւն ի
վերայ աշխարհի եւ անձանց խրեանց : Զի Տէրն
փառաց յորժամ սպատուիրէր Մովսիսի յաղաղս
խորանին ասէր. զքահանայս սուրբս, անարատս ընտ-

րեաց յազդէն Ղեւեայ եւ մի յայլ ազդացն Խարայէլի
զինուոր կամ անարժան յանցաւոր որ, կամ արաւ
տաւոր, որպէս օրէնքն խկ ասեն թէ. մի իշխեսցեն
անարժանքն կալ առաջի սեղանոյ խնոյ, եւ իհասկոյն
իշխեսցեն ուտել : Սյլ եւ քահանայութիւնքն որ
անարժան վարուք իցեն՝ մերժեալ հեռացին ի
ժառանգութենէն. եւ զի սովորական ժողովուրդքն
ամենեւին մի մերձեցին մի ի սրաշտօն, մի ի կարգ,
մի ի տեղի քահանայից. եւ որ որ յանդգնեսցի՝
պատուհասեալ սատակեսցի, որպէս Աորխն, Ղաւ
տան եւ Աբիրոն որք խորասոյղ եղեն, կամ նոյն
ինքն Ողիա, նոյնպէս եւ այլք բազումք՝ որք (ի վեր)
քան զկարգ իւրեանց յանդգնեցան պաշտել զԱստ
ուած. զի էր օրինակ խորանն եւ քահանայքն նորոյ
ուխտիա եկեղեցոյ սրբոյ, յոր չիշխէին կեալ անար
ժանքն կամ զինուորքն : Չնոյն հրամանաւ առաւել
տիրացուցին առաքեալքն հրամանաւ Փրկչին ասե
լով եթէ հաճոյ թուեցաւ Հոգւոյն սրբոյ եւ մեզ
այսպէս կարգել : Մի իշխել զինուորաց եւ անար
ժանից ընդ իշխանութեամբ արկանել զեկեղեցի, եւ
որ որ յանդգնիցի՝ նղովեալ լիցի . ըստ որում եւ
յերջանիկ հարցն մերոյ հաստատեալ են. եւ մի ու
մեր լիցի իշխանութիւն զեկեղեցի Աստուծոյ ընդ
ձեռել անարժանից եւ զինուորաց կամ վաճառել
որպէս ստացուած, կամ իշխանաց տալ, կամ նոցին

դայեկաց ի սրարգեւ ։ Նոյնպէս եւ քահանայք մի իշխեսցեն զհայն կամ զհասն տալ եղբարց կամ որդւոց անարժանից, եւ մի վաճառել իշխեսցեն զժառանգութիւն եկեղեցւոյն. այլ թէ քահանայք եւ եղբարքն եւ որդիքն իւր յանարժանութեան դոյնին՝ մերժեալ լիցին ի ժառանգութենէ, եւ որք յան զըզնին՝ նղովեալ եղիցին ։

Զայդ հրաման ունիմք մեր յԱստուծոյ եւ ի նորին սրատուիրանայն, եւ ո՛չ սրտ է Սստուծոյ հակառակ լինել զդոյն օրէնք վասն եկեղեցեաց ամենայն աշխարհականք ունին եւ այսօր, զի յորժամ վաճառեն զզեղս իւրեանց՝ սեպհականօք ունին . եւ այսպէս զրեն զկտակն եթէ ուրոյն յեկեղեցւոյ եւ յեկեղեցւոյ հողոյն ։ Եկեղեցիք Սստուծոյ ազատ են, եւ չեն ընդ ուրուք իշխանութեամբ, բայց եսխիստոսաց . եւ որոց նորա տան արժանաւորաց (20) ճշմարտից, սուրբ քահանայից եւ ոչ անարժան զինուորաց, զոր յայտնէտէ եւ յառաջ մի՛ որ իշխեսցէ առնել զայդ այդպէս, զի հակառակ Սստուծոյ սրատուիրանայն է, եւ կորուստ հողւոյ եւ մարմնոյ զազատութիւն եկեղեցւոյ ի ձեռն անարժանից մատնել . վասն որոց լսեմ ի բաղմաց տրտնջելոյ թէ ի յլլոլ սեղիս զեկեղեցիս Սստուծոյ վանականութեամբ զինուոր մարդիկ ունին որ, սակս չար գործոց իւրեանց, չեն արժանի մտանել յեկեղեցի, թո՛ղ թէ զեկեղեցականն ուտել

զհասն եւ զհայն : Վասն որոյ սրբասնեալ Քչիկայ՝
Ներս-Միհրայ վանից տանուտեառն, զրեալ է թէ՛
Վարազ-Տրդատայ՝ Աղվանից իշխանի, տուեալ է
գեղիկ մորրիկ սրբոյ Խաչիս ի սպասաւորութիւն
սակա Քոզւոյ մասին :

Արդ այժմիկ Փուսան-Վեհ անուն հեծելակ՝ աշ-
խարհավար կեցեալ անսուակութեամբ, զրաժս
բերէ յառաջ թէ ինձ տուեալ է զեկեղեցին Աղվանից
իշխանիդ վանականութեամբ վասն զայեկութեան
իմոյ. վասն այդորիկ սիրելիք՝ այս իրաւունք կայցեն
յայտմ հետէ եւ առ յասլա, եւ մի լիցի ունիլ Փու-
սանու-Վեհին այն զայն եկեղեցին ըստ սուրբ Հոդ-
ւոյն հրամանի. սլլ ամբիժ եւ անարատ քահանայից
իշխան եկեղեցւոյ վերայ (դի) իշխանութիւն ոչ առ
յԱստուծոյ եւ ոչ սեռ ի մէնջ :

Արդ՝ ես Սիմէօն՝ շնորհիւն Աստուծոյ Աղվանից
կաթողիկոս, ըստ աստուածային սլատուիրանացն
եւ կանոնաց այսպէս հրամայեցի՝ զիրաւունս զեր-
կիւղի Աստուծոյ քահանայք կայցեն՝ ճիշդ փառք,
որք զեկեղեցեացն Ներսիսի, եւ մի լիցի զինուորաց
եւ աշխարհականաց յեկեղեցւոյ վերայ ունիլ իշ-
խանութիւն, եւ մի ի շնորհէն առնուլ բռնով. եւ
եթէ յանդգնի որ յԱստուծոյ եւ ի մէնջ ընդ սլատու-
հասիւ եղիցի. իսկ եթէ զիր որ բերէ յառաջ վասն
եկեղեցւոյ ըստ մարմնաւոր աշխարհական իրաւանց,

և ոչ ըստ աստուածային պատուիրանաց եւ կանոնաց, անվաւեր եւ անհաստատ է, եւ մի՛ ոք ընկալցի ընդ իրաւունս, վասն զի զեկեղեցի եպիսկոպոսայ եւ քահանայից հրամայեալ է հոգալ Աստուծոյ, եւ ոչ զինուորաց եւ հեծելոց անարժան մարդկան :

Այժմ եւ դուք սիրելիք եւ եղբարք՝ միմեանց աթոռակից եպիսկոպոսունք, սուրբ աթոռոյս վիճակեալք, զիւրն աստուածային կանոնական իրաւունս պահեցէ՛ք զիւրարան չիւր վիճակի, եւ մի՛ տայք համարձակութիւն նեղել զեկեղեցի Աստուծոյ եւ քահանայս ընդ ծառայութեամբ արկանել, զի հաշտեսցի ընդ մեզ Աստուած, եւ ողորմեալ վրկեսցէ զմեզ յամենայն նեղութեանց, զի Տէրն ասաց, մի՛ արկանէք զմարդարիտս ձեր առաջի խողոց, եւ մի՛ տայք զսրբութիւնս շանց, որպէս եղեւ կամ Աստուծոյ կոչել սրբութիւն սրբութեանց, եւ զնոյն ինքն՝ անարատ քահանայից եւ ոչ անարժան : Արդ պատուիրեմ ամենեցուն . զգո՛յշ կացէք պատուիրանաց Աստուծոյ, եւ զոհութիւն անսպառ մատուցի՛ք ողորմածին Աստուծոյ որ խնդրեաց զվրժե՛ր կրկարընակութեան Ներսիսի պղծոյ, եւ զչար որոմն նորա երարձ ի մէնջ տնկելով զխաղաղութեանն արմատ ի մէջ եկեղեցւոյ մերում . վասն որոյ զգաստութեամբ տեսչաւորեցէ՛ք զպէտս եկեղեցւոյ, զի ամենեցուն յանդիման վինել կայ առաջի ատենին Քրիստոսի,

եւ Համարս տալ վասն ժողովրդեան եւ անձանց .
դարձեալ աղաչեմ. եւ ասեմ զգոյշ կացէր. և Հոգին
սուրբ եղիցի ընդ ձեզ. ամէն :

ԺԲ. — Հարկապահանջիկն Վարազ-Տրդատայ՝ Աղ-
վանից իշխանի. և երբև ի Յոյնս տալ պատանդ
զորոյիս իւր. և Միքայէլի փոխանորդել զա-
րոն Աղվանից զկնի Սամուէլի :

Ընդ նուազել խապառ թագաւորութեան Պարսից,
եւ զօրանալ աղղին Հարաւային Տաճկայ՝ սաստկա-
նային սակը Հարկահանայ աշխարհի՝ առաւել կող-
մանցս արեւելից. զի իշխանն Վարազ-Տրդատ ընդ
երկա Հարկէր՝ Խաղրաց, Տաճկաց եւ Հոռոմոց .
Իսկ խտտադոյն նեղութիւն ի Հոռոմայեց ոցն Հաս-
եալ նմա Հանդիսիւր. (եւ) Հանդերձ որդաւոր իւրովք
յարբայարնակ քաղաքի անդ արդելեալ վինէր ի
կայսերէն. և սուրեալ ի պատանդ զորդիան, և ինքն
անդ խօթացեալ իշխանն Մնայր (21) . զի այսպէս
ասեն զօրոց երկրին՝ եթէ ժանտարեբք են օտարա-

մուտ ազգայ մտեալ յաւուրս դարնայնւոյ առ ժա-
մանակ հիւանդանան. եւ հերքն եւ մօրուք ճողին
յայս պատճառս :

Եւ յերկարին Վարազ-Տրդատայ՝ ի միում աւուր
եղև թագաւորին Հռոմայեցւոյ ընտրել ահունս
սլատուականս. եւ կոչեալ ղիշխանն Աղվանից՝ ցու-
յանէր նմա : Եւ նորա խորամանկեալ ասէ. ի տան
լմում սլատուականագոյնք գտանին քան զայդոսիկ.
տաց ղնոսա ձերոյդ ատուածապսակեալ անձինդ ղի-
վայել է իսկ ձեզ : Եւ այն ամ հինգ էր իշխանին
կալն ի Հռոմս. և վասն այսր իրի ղերծեալ Աստուծոյ
օգնութեամբն՝ եկին, եհաս յաշխարհն իւր. եւ յայնմ
հետէ ետ զաշխարհս արեւելից ի Տաճկիս. եւ նոցա
միայն հարկէր : Եւ եղև ի նորին աւուրս Վարազ-
Տրդատայ սով անտանելի յԱղվանից սահմանս .
վասն որոյ առասպելաբանիւր յոմանց եթէ ես կորեակ
ի Շակաչէն դաւառի ծածկեալ կայի ի վայրին Աա-
կուայ. եւ զանց առնէին ղինեւ բաղմութիւնք գնո-
ղաց. եւ ոչ գնէին ղիս. եկն ժամ բարի. որ եղբայրն
լմ սով տիրանայր. եւ ահա զտայ ես երեւելի ի
սեղան Վարազ-Տրդատայ իշխանի եւ Եղիազարայ
կաթողիկոսի. և որք կերանն ղիս արխնաբերք եղեն.
անմեղաղբիւր լերուք :

Իսկ Վարազ-Տրդատայ՝ Աղվանից իշխանի, որ-
ղիքն՝ Գագիկ եւ Վարդան, որք ի Յոյնս էին պա-

տանդը՝ վասն խոտլութեան թագաւորին կային ի մթին տան ամս 12. եւ սրատճառք հօր նոցա զաշխարհս արեւելից ի Տաճիկս տալն եղև : Եւ ի վախճանիլն Յուստիանոսի՝ Հոռոմոց թագաւորի, Վարդան-Փղեպիկոս թագաւորեաց, որ էր յազատացն Հայոց, եւ յիշեաց զորս ի խաւարային բերդին էին արդեւեալք կենդանւոյն. և հրամայեաց թագաւորն հանել զնոսս յանտանելի տանջանայն : Որոց տեսութիւն աչացն խաւար էր ծածկեալ, ապա առ փոքր փոքր ածեալ ի լոյս՝ ետ սլարդեա թագաւորն եւ արձակեաց յաշխարհն իւրեանց շնորհեալ մասն Գազկայ ի կենսատու խաչին՝ զլոյս տիեզերաց, Եւ նորա եկեալ՝ ետ զմեծ սլարդեան ցՄիբայել՝ Աղվանից կաթողիկոս, եւ կանգնեցին նշան տէրունական, յորում կայ գիր սցասկս. « Քրիստոս Աստուած՝ յիշեա՛ զկամաւոր չարչարանս քո ի վերայ սորա, զոր վասն մերոյ փրկութեան. եւ ընկալ զնշանս զայս զոր ետուր երկիւղածաց քոց. եւ ներեա՛ յանցանաց խնոյ Միբայելի՝ Աղվանից կաթողիկոսի, եւ ողորմեա՛ աշխարհիս փրկելով յամենայն փորձութեանց. զի յաւուր դալստեան քո արժանի լիցուր կալ ընդ աջմէ քո : Եւս աղաչեմ վասն Գազկայ՝ ծառայի քո, եւ բեռ սորա Մարեմոյ, և Վարազդի՝ ոսկերչի մեծի » :

ԺԳ. — Վասն ոչ առնել առ ազգայինս խնամութիւն
Միքայէլի՝ Աղվանից կարողիկոսի, արարեալ
ժողով ։

Փոխանորդէ զաթոռ Հայրապետութեան Աղվանից
երջանիկն Միքայէլ զկնի Սամուէլի. եւ եկաց ամս
35 ։ Յաւուրս սորա վնի առնակնութիւն իշխանացն
Աղվանից ։ Վարադոյ՝ Վախտանգայ որդի, թոռն
Վարազմանայ, զթոռնակիցն իւր Վարդանուհին
արար իւր կին. եւ Տէր Միքայէլ տարազրեալ զնա
թէ մի յանդգնիր առնել զի թոռունք էր ։ Իսկ նորա
զկորստեան խորհեալ խորհուրդ՝ զրէ առ Թաղիղէ՝
Վրաց կաթողիկոս, օրհնել զանօրէն ամուսնու-
թիւնն. եւ չարախառն այն այր այսպէս Հրամայեաց
« Եթէ դուք յիմում խոստովանութեան էք՝ օրհնեալ
էք. սորա եթէ յԱղվանից աւանդութեան էք՝ դուք
գիտէք » ։

Յայնժամ Հայրապետն Աղվանից Միքայէլ արար
ժողով ախտի եկեղեցւոյ իւրոյ. կոչէ առ ինքն ըզ
Հռչակելի սյրն զՍաղոմոն, որ Մաքենոյացն էր
առաջնորդ ախտին սուրբ, եւ ըստ ժամանակին
Հայաստանեայց էր պարծանք ։ Եւ դումարեալ
զնոսա ամենեպէն ի Շամքոր ի Քերդոյ վանս՝ միարան

ժողովով նշովեցին զտունն Վարազդի : Եւ ի նոյն
ժամու հասանէին Տաճիկր, եւ ի զոգ մօրն փողոսե-
ցին սրով . եւ զմիւս որդին ձի տարեալ սպան : Եւ
գրեցին թուղթ ժողովեալքն առ Թաղիղէ՝ Վրաց
եպիսկոսոս, եթէ զի իշխեսցեր լուծանել զկանոնեալ
սուրբ Առաքելոցն աշակերտաց , որք յԱնտիոք ժո-
ղովեալ տարագրեցին զՊօղոս Սամոստացին ի սուրբ
եկեղեցւոյ . եւ սահմանեցին տառս կանոնականս թէ
մի որ իշխեսցէ զազգական առնուլ կին, եւ սրբոյն
Աթանասի կանոնական հրաման եթէ չէ՛ ամուսնու-
թիւն . այլ պոռնկութիւն . եւ երանելոյն Բարսղի
վասն սորին գործոյ ասացեալ : Արդ՝ մեր ուղղա-
փառութեան ժողովքս եւ գրեղ նշովեցար ընդ ամե-
նայն հերձուածողսն . եւ արդարադատին Քրիստոսի
մատուայնօք բազմապատիկ փառս :

ԺԳ. — Նորին Միքայելի՛ Աղվանից հայրապետին,
խնդիր յարագս պապանձման Զաքարիայ եւ
Մենդեան եւ Յայտնութեան Փրկչին ընդդէմ
երկարնակ աղանդոյն :

Մովսէս տօնակարգեաց Խարայէլացւոցն յեօթն .

երորդում ամեանն, որ է Թշրին, առաջին օրն տօն
Փողոցն. տասներորդ օրն՝ տօն Քառութեան. տասն
և հինգերորդն՝ որ է տօն Տաղտարահարացն. տասն և
եօթներորդն՝ պատանձու մի Չարարիսց մինչ ցբսան
եւ երկու նոյն Թշրին ամսոյ : Ապա գնաց ի տուն
խր . եւ յղացաւ Աղիսարէթ՝ կին նորա, որպէս
Ղուկաս աւետարանիչն ստէ « եթէ թարուցանէր
զանձն ամիս հինգ. եւ յամեանն վեցերորդի առա-
բեցաւ. Գարրիէլ հրեշտակ Աստուծոյ » : Արդ տես-
ցուր զվեցերորդ ամիսն, թէ ո՞ր խցէ. տեսաք ըզ
տումարն եւ գտար այսպէս. ի Թշրին ամսոյ ի բսան
եւ երկուսն լինի ըստ Հոռովին Հողտեմբեր ամսոյ
ինն : Արդ ի տասնէն յառաջ սկսանիմք ընու զվեց
ամիսն. լինի յԱպրիլի յեօթանն ըստ հրեշտակին թէ-
այս վեցերորդ ամիս է նորա : Երբայեցուց Նիսա-
նի տասն եւ եօթն (լինի) աւետիք Առաքին. անտի
յառաջ մինչեւ ի հինգն Ապրիլի լինի 270 օր, որ է
ինն ամիս. եւ Յնունդն նորին Քրիստոսի. նոյնպէս
ունիմք զվարդապետաց զասայուածս զայս : Իսկ
Յնունդ եւ Յայտնութիւն եւ Աւետիքն (22) մին
տօն կատարէ եկեղեցի. վասն զի միոյ Աստուծոյ
ծնունդ հողեւոր փրկութեան մերոյ մի տօն կատա-
րի, որպէս ոմն ի յաստուածազան վարդապետացն
սասայ. « երկու ծնունդս մեզ զխոտէ բանն՝ մին փրչ-
մամբ, երկրորդն՝ մարմնանալով և մկրտութեամբ, և

մի ծնունդ թուէ. եւ երրորդն յարութեամբ » :
Նոյնպէս Մարկոս՝ հայրապետն Երուսաղէմի, որ
մի էր ի Նիկիտական հարցն, որ յիւրում խրատական
թղթին գրեաց ի Հայս յաղագս մկրտութեանն եթէ
ի միում աւուր տօնեմք զՄնունդն եւ զՄկրտու-
թիւնն : Եւ զորօրինակ մահն եւ թաղումն անկատար
է առանց յարութեան. եւ որպէս յարութեան աւե-
տարանն նախ զխաչն եւ զթաղումն յայտնէ, եւ
ապա ի վերայ ածէ զյարութիւնն. նոյնպէս եւ կա-
տարէ զփրկութիւնն, զոր դարձեալ ասէ Աստուածա-
բանն. բայց այժմ Աստուծոյ Յայտնութեանս տօն-
քանդի երեւեցաւ Աստուած մարդ ծննդեամբ :
Երուսաղէմայ եպիսկոպոսն մինչև ցԱլիւրեղ 42
եպիսկոպոս, եւ յետ նոցա այլր տօն Մննդեան եւ
Յայտնութեան կատարէին Յունւարի ամսոյ ի վեցրն
մինչև ցՅօրնաղիոս. որ թուին լինել ամբ յարու-
թեանն մինչև ցՅօրնաղիոս չորեքհարիւր : Պար-
ձեալ՝ որ յընթերցուածին ասէ վասն Պաթի եւ
Յակորու եթէ յայլ քաղաքս առնեն զՄնունդն
Քրիստոսի, որ է Պեկտեմբերի քսան եւ հինգն :
Յայլ քաղաքս այսպէս ասեն եթէ ի հեթանոսաց ան-
տի հաւատացեալր էին. (եւ) ոչ թէ ի թլլատու-
թենէն. եւ ի հեթանոսութեանն սովոր էին ծնունդ
արեգական (23) կատարել յայնմ աւուր. վասն
այնորիկ ոչ հաւանէին թողուլ զտօնն : Ապա հար-

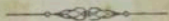
կատրեցան առարեայրն հաւանել նոցա, եւ կարգել
նոցա զՔրիստոսի Մնունդն յայնմ աւուր : Իսկ որ
ի թըխատութենէն՝ ամենայն ուրեր Յանվարի ի
վեցն կատարեն. որ եւ մեր նախնեացն աւանդե-
ցաւ. նոյնպէս եւ ունիմք այժմ՝ որպէս սաէ եթէ
օրէնք ի Սիօնէ կըցեն, եւ բան Աստուծոյ Ներու-
սաղէմէ :

ԺԵ. — Որ ինչ յաւուրս որդւոյն Հերակղիոսի եւ
բոսին գործք :

Բարեյաղթ Հերակղիոս՝ Հռոմայեցւոց թագա-
ւոր, զպէտպէս պատերազմունս վանեալ եւ յիշատակ
քաջութեան թողեալ յաշխարհի. եւ զկնի նորին
նախ թագաւոր Հռոմայեցւոց որդի նորա Աստան-
տին ամս 3 : Ի սորա աւուրս ակրեցին Ասորոց
Տաճիկք. եւ արկին ընդ հարկաւ զեկեզեցիս սրբոց
քաղարին Նրուսաղէմի. եւ հայ թուականն 80 լինէր :
Իսկ Աստասա՝ սորին որդի, ամս 29 : Ի սորա հինգ
ամին Արարիոց կոխն եղև : եւ ի վեցն Տաճիկք

եկին ի Հայս. եւ առաւ Ղուին ի Տաճկաց. եւ որք
գերեցանն՝ 35,000 թուեցան : Եւ ի նորին 19 ամին
նաթի կաթողիկոս Հայոց Տէր Ներսէս ամն 20, եւ
հայ թուականն 111 էր : Սա էր հայրագիր նորին
Առստանոնի. եւ դանձիւր նորա շինեաց զբազմապայ-
ծառ փարախն բանաւոր հօտի ի Քաղաքուղաչափ՝
զսուրբն Պրիզոր. եւ ի նաւակատխան կոչեաց ըզ
թաղաւորն Հոռոմոց : Որ յաւէժ հիացեալ ընդ
շինուածն՝ ետ հրաման շինողացն գնալ զկնի իւր զի
զնոյնաձեւն յարմարեացէ ի պալատանն. եւ ոչ ժաման-
եալ դաղատուն՝ ի ճանապարհին վախճանիւր :

Ժ.Չ. — Ապտաւարութիւն Հայոց. եւ Մանձետին
գալ ի Հայս. եւ առումն Սեւանայ. եւ մասն
Մանձետի :

Ի 1466րորդ թուականութեան Հայոց եկն
Մանձետն Բ ի Հայք. եւ աճապարեալ ընդ աշ-
խարհն Աղվանից՝ մտանէ ի Չողայ : Իսկ ապրս-
տամբեալ Հայոց՝ արգելին զՏաճիկն ի Ղալնի. եւ
զերկու (24) հազարս ի Տաճկացն սպանին ածեալ

զոր բազում ի Հոռոմոց : Եւ ի նմին ամին եղև դրաւ
զարմից սրբոյն Պրիգորի. եւ դարձաւ Մաճմէտն ի
Չողայէ : Պայ, պաշարէ զՍեւան՝ ծովապատն բերդ,
ամն 3. եւ ապա առնու. եւ ի սուր սուսերի արկանէ
զորս գտանէ ի նմու : Եւ ամտի անցեալ ի Հայս՝
եհար զՀոռոմ սպայն եւ զՀայն. եւ զորս ոչ կարաց
բմբռնել՝ դարան գործեալ մեծապէս երդմամբ,
դաւով և խարէութեամբ առ ինքն ժողովեաց զամե-
նայն զլիաւորս Հայոց. եւ տարեալ ի Նախիջևեան
քաղաք՝ ութ հարիւր այր յեկեղեցիան արկեալ՝ կեն-
դանուցն այրեաց : Եւ 400 այր ի Խրամ նոյնպէս
այրեաց. եւ զսինդիրորս նոցա սրահար սատակեաց :
Եւ այսորիկ սրատճառ կորստեանն եղև ի նոսա այն
զի առհասարակ շնչեալ ի նոսա հողի մողորութեան,
զի արհամարհանօր այսն առնէին զհայրապետս եւ
զբահանայս, եւ զկրօնաւորս ձանձրացուցանէին :
Եւ թէպէտև կրեցին Հայաստանեայրն զհարուածն
զայնս. սակայն ոչ եթող Տէր Աստուած Մաճմէտի
զվրէժն զայն. այլ ի հասանել նորա յԱսորիս՝ դժբն-
դակ ախտ մահու զնա պաշարեալ՝ զեօթն ամիս
յողեկանս (հոգեվարբ) կացեալ հազիւ ուրեմն սա-
տակիր : Երիցս թաղեալ՝ վերբնկէց վնէր. երկիր
ոչ բնդունէր զնորա դարչելի մարմինն. ապա կալեալ
չուն մի՛ շամիրեցին բնդ Մաճմէտն. եւ այնպէս
ծածկեաց երկիր զչարն զայն :

Յետ այսորիկ զՇերոյ՝ Աղլանից իշխան, ազա-
տօրն հանդերձ տարան յԱսորիս. եւ Հայ թիւն 153
էր (25) : Եւ յետ երկուց ամաց անց Մրվան՝ Տաճ-
կաց իշխանն, ի Պիլան. եւ ոչ կարաց մտանել :
Եւ եւ Սազրաց տէրն ութսուն հազար սրամբբ. եւ
հաս զԱղլանս. 158 էր թիւն : Եւ յետ երկուց ամաց
եկն Սրղւ-Աղիղ յԱղլանս, եւ նստաւ ի Պարտաւ :
Անդ ամին զՄանկիկի եւ զՄիրզազատ (26) եղբարս,
որք էին ի տոհմէ ազատաց, առաջի նորս. եւ վանն
հաւատոյ բրիտաննէ ոթեան բազում և ազգի ազգի
տանջեալք՝ Մանկիկն երանելի զվկայութեան անուն
ժառանդեալ սրտակեցաւ ի Քրիստոսէ : եւ եղաւ
պատուական նորանշխարք ի մեծ եկեղեցւոջն Պար-
տաւայ՝ ի սուրբ Պրիզոր : Իսկ եղբայրն Միրզազատ
ոչ ժուժեալ տանջանայն՝ առաջի բազմամբխ ժո-
ղովոյն ուրացաւ զՔրիստոս Աստուած. եւ սոգա ի
զեղջ եկեալ՝ յետոյ դառն եւ մեծ արտասաօք հաշ-
տեցոյց զոր խռակեցոյցն : Նա եւ դամենայն ժո-
մանակս իւր աւագան քառութեան զարտօսր իւր
սրարեալ լուանայր զորս ազտեղեալ զթեացն. եւ
հեճեճանս ի խորոց սրտէ տարբեր առ զխտակն
զաղտնեաց. մինչեւ ցելա անձին իւրոյ ի սուգ ան-
միսիթար մնայր : Այլ որ ողորմած է և զթած՝ զնա
ընդ մարտիրոսս ընկալեալ՝ նշանը զսրմանալիւ լի-
նէին ի ժամ մահու նորս :

Եւ ի նոյն ամի անցաւ ԱրղէՍ. գիւղ զԿուր գետով յայն կողմն. եւ զկնի 3 ամաց եկն Մոլխանն, աւերեաց զՂարբանդ. եւ եմուտ ի Խաղիրս՝ ոչ ուստեր զօրացեալ ելանել : Ապա թողու զբանակն կազմ ամենայն ընչիւր, եւ զհարձս անդամ վերջապահս իւր առնել. և զԵսանշահիկն զՎաչագան ի պատրիկեան Աղլանից, իշխան քաջ, կորովի, աջողակ աղեղնաւորն հանդերձ զօրօրն իւրովր յետոյ իւր արարեալ. յորմէ զկնի եկեալ Խաղիրքն սպարտեցան զարձեալ ի վախուստ : Այսպէս զերծեալ Մոլխան ելանէր ընդ Վրաց կողմն : Իսկ ի 174 թուականու թեոնն՝ ամառն մահ անասնոց, և ձմեռն՝ աշխարհազիրն Հերթի (27), որ արկ զմարդ եւ զանասուն եւ զասհմանս երկրի ընդ հարկաւ անթիւ ծառայութեան : Ի սոյն ժամանակս զՋեւանշէր՝ իշխան Աղլանից, սպանին Ամեթղուրն : Եւ ի նոյն ամի մեռաւ Սմբատ՝ Հայոց իշխան. եւ եղև տարին սով խիստ. որ էր թիւ Հայոց 175. եւ երկրց ամաց սլ (եւս) անցելոց Ջառահ երկրորդ անդամ մտանէ ընդ Արխագս ի Խաղիրս. եւ ի միւսում ամի եւ Խաղրաց տէր Ասորդին (28), եւ սպան զՋառահ, և ձերբակալ արար զՉագիկ : Եւ ի 180 թուականին զարձեալ Մոլխանն շինէ զՂարբանդ յանուն Տաճկաց. սլ զկաթողիկոսարանն արեւելից ոչ աւերէ, որ դեռ եւս կայ ի նմա :

ԺԷ. — Յաղագս Ստեփաննոսի եպիսկոպոսի երբայն
ի Հոռոմս, և բերելն զգրեանն, որ յարեւելս ոչ
կային. և վախճան ևորին. և պատիժք որ հասին
յԱստուհոյ :

Յայտարիկ ժամանակս Ստեփաննոս Սրենեցի տի-
տլը դեռ եւս մանուկ դուրով, կիրթ եւ յարավարժ ի
խորումն դրոց եղեալ՝ հանդիպի նմա հակաճառել
Սմբատայ՝ ապաւտի Հայոց երկարնակի. և թողեալ
զնա յանհաւանութեան զնայ ի Հոռոմս. դատնէ-
անդ միայնակեաց զրմն ուղղախառ. և առ նմա
դադարեալ կայ յուսման : Իսկ երկարնակն այն Սրմ-
բատ գրէ առ թագաւորն Հոռոմոց եթէ Ստեփաննոս
հերձուածող եկեալ աստի բնակի առ այս անուն
միայնակեցի : Եւ յոյժ ցատուցեալ թագաւորն՝
խնդրէ զնա ի դուռն. և տուեալ նմա խրատ միայ-
նակեացն ասել զինքենէ անբնակ, անազգի (29) մու-
րացիկ առաջի կայսերն. և լուեալ զայն՝ շիջա-
ցատումն բարկութեան բռնաւորին : Յայնժամ
դտեալ համարձակութիւն Ստեփաննոսի՝ աս, ցկայս-
րըն՝ խնդիր է իմ ի բէն զի բացցին արկեզր սրբոցն :
Եւ դտեալ անդ սկիւտուփ մատեան սակս հաւատոյ՝

մատոյց առաջի նորա : Ընթերցեալ զայն՝ առարէ
կայսրն զՍտեփաննոս ի Հռոմ քաղաք բերել անտի
երիս զիրս համարարբառ այնմ՝ զբոյ սակս ճշմարիտ
հաւատոյ. մատոյց առաջի (30) զի զաշխարհս յայնմ
զբննոյն ի կրօնս դարձուայեն :

Իսկ նորա զգրեանն ի Հռոմայ առեալ, անխոյթ
զհրաման ինրնակալին արարեալ՝ զխէ ի Գալին
քաղաք, վասն զիւր աշխարհն յայնմանէ ուսուցանել:
Եւ ի Ռարգենէ եւ ի Քուրդոյէ խնդրոյ վինի ձեռնա-
զրեալ յեպիսկոպոսութիւն Սիւնեաց. եւ զմի ամ
կալեալ զեպիսկոպոսութիւն՝ սպանեալ վինի ի Մո-
զան գաւառի : Ասեն թէ ի սլիզ կանանց եղեւ մահ
նորա : Զորոյ մարմինն առեալ բերին յԱրկաղանի
սենեակն. եւ անտի փոխեցին ի Թանահատից վանս
ի հանգիստ : Եւ ի բերելն զգրեանս երանելոյն
Ստեփաննոսի ի Հռոմայ՝ յերբեակ զասու եպիսկո-
պոսութեան Հայոց կարգեցաւ եպիսկոպոսութիւնն
Սիւնեաց : Իսկ միայնակեաց ոմն Նոյ անուն տեսա-
նէր ի տեպլեանն եթէ Ստեփաննոս զգոզն արեամբ
լի ունէր առաջի Փրիչին եւ ասէր, տե՛ս Տէր՝ զայս
զի քո են դատաստանք արդար : Եւ աղղեալ ի
գաւառն զզալ բարկութեանն բողոքէ կալ յաղօթս.
եւ ի վերուստ խաւար անտեսանելի կարաւ զՄողանի
սահման. եւ զաւուրս քառասուն շարժեցաւ վայրն,
եւ խորասոյզ եղեալ բնկվեցան կենդանւոյն սղիք

իրրև տասն հազար, վասն այնորիկ Վայոց ձոր
անուանեցաւ :

ԺԸ. — Ի գրեկոյն Ստեփաննոսի գտաւ այս սրտ-
մուրիսն սակս աւերմանն Ղիոն քաղաքի, և
շինեցոյն Հոռմայ :

Ի ժամանակս Ապղանի (31) դատաւորի առաւ
Ղիոն այսպէս : Քաղաքս այս Մարայեցոց (32) երկ-
րին էր հուպ յաշխարհն Պեղտարնէս յարեմուտս
Մակեդոնացոց, յերկրին Բովսայ (Եւրոպիոց) :
Ընդ այն ժամանակս ոչ գոյր թագաւոր Յունաց-
միայն իշխանք տիրելին բոլոր աշխարհին. և Ղիոն
էր քաղաք մեծ, որ ոչ գոյր համեմատ նմա ի վերայ
երկրի : Յաւուրն յայնոսիկ ոմն երխտասարդ յիշ-
խանաց քաղաքին գոյ ի Թեասարնիկէ քաղաք, որ է
յարեւելս Մակեդոնիոց ի սրտոճառս ինչ գրօսանաց-
ընկալեալ եղև ի մեծամեծոց քաղաքին. և տրիեալ
ի դուստր սուն միոց մեծի՝ սրտրեալ ամէ զնա ի
Ղիոն քաղաք : Զոր ճնողաց ինդրեալ ինացսն եթէ

յերիտասարդէն եղեւ յափշտակեալ : Պրեն թուղթի Ղիոնացիան, եւ առնուն պատասխանիս խիտտ : Եւ նորա ընթերցեալ յականջս ժողովրդեան իւրոյ՝ անդանօր ի նախանձ բրդեցան. կոչեն յօգնականութիւն զչրջակայսն ամենայն. եւ ժողովեալ անթիւ զօրս՝ պատերազմին ընդ Ղիոնի ամս 15 ապականելով զամենայն երկիրն : Եւ ապա յայլ խորհուրդ մտաբերեալ՝ յղեն առ քաղաքացիսն բանս հաւանականս. մեծ են (ասեն). աստուածք Ղիոնի, եւ վասն այնորիկ տկարացաւ զօրութիւնս մեր. խաղաղութիւն արասցուք յայսմհետէ, եւ սէր զիցուք ընդ միմեանս. եւ զաստուածսդ Ղիոնի ընծայիւք պատուեսցուք : Եւ նոցա այսմ բանից հաւանեալ. կազմեն երկվարս փայտեայ թուով 2,000 փոր դործած. եւ մուծանեն ի ներքս արս պատերազմողս թուով բառասուն հազար. եւ զերկվարսն պատեալ ոսկւով եւ արծաթով՝ զնէին ի վերայ սայլից, եւ տանէին ի դուռն քաղաքին զկորստական պարզեան, եւ քարոզն արազակէր. այս են ընծայք աստուածոցդ Ղիոնի :

Այնդուն էր ինն չորս բարձրութեան երկվարացն, զորս ոչ կարէին մուծանել ընդ դուռն քաղաքին. քակէին մասն ինչ ի պարսպն. եւ ժամադրութիւն ելաներց արտարս, զոր արարեալ ունէին զխրամն, զոր հատին. մտանէ քաղմութիւն զօրացն. եւ մտանի

քաղաքն ի բերան սրոյ եւ ծերք եւ տղայք. իսկ ըզ
կանայսն գերեալ մտանեն ի նաւսն դառնալ յերկիրն
ստիական : Հողմ ուժգին յարեւելից եկեալ վարէ
զնաւսն մղոնս երկու հազար եւ հինգ հարիւր, եւ
ընկենոյր արտարս յերկիր օտարական՝ որ կոչի
Ղտաղիա : Ասմէին միւսանգամ նաեւ յերկիր
խրեանց. իսկ գերեալ կանայքն ի մէջ գիշերին հրով
տոչորէին զնաւսն մինչ ոչ մնալ եւ ոչ մի զի մի եր-
թիցեն ի սորկութիւն : Եւ տեսեալ արանց զեղեալսն՝
յոչ կամաց դադարեալ յաշխարհին ամուսնացեալ
ընդ կանայսն գերեալս : Եւ յետ բազում ժամա-
նակաց մի ոմն ի միջոյ ժողովրդեանն առաջնորդ
ինրեանց կայուցեալ Հոռմելոս անուն, որ հեռագոյն
ի ծովէն մղոնս 25, շինէ քաղաք յիւր անուն Հոռմ :
Սորա են ազգ Հոռմայեցոց : Եւ այս յետ ամաց
441 եղեւ յետ առնոյ զՂիոն : Եւ յորժամ եղեւ
44 ամն նստաւ թագաւոր ի Հոռմ Փիլիպպոս. 1000
ամ էր ի Հոռմայ շինելոյն. եւ անտի փոխեաց զթա-
գաւորութիւնն ի Բիւզանդիա Աստտանտիանոս, որ
այժմ կոչի Աստտանտնոսօլլիս :

ԺԹ. — Որ ինչ յերկերիս քուականութենէ Հայոց
և այսր գործք լեալ ի սահմանս Աղվանից :

Ընդ ժամանակս ընդ այնտիկ սխուեցաւ, տարա-
ծեցաւ յորտես երկրի բռնութիւն հարաւայնոցն
ազգի խիստ եւ կսկծանող, որ իբրև հուր լափեաց
զամենայն գեղեցկութիւն եւ զխառս մարդկան :
Ըստ սրբոցն Պողոսի բանին, իմանալի այն եղև
ժամանակ սպառտամբութեան եւ թէ զատաւոր հա-
սեալ է առ դուրս, եւ մերձ է ժամն ահարկու, որն
չար եւ անաչառ : Այսպէս զաղանայեալ Խամայէ-
լեան Հազարայինն յինքեանս գրուեցին զխափու-
թիւն երկրի . եւ ծով եւ ցամաք ունկնդիր եղև կա-
րապետաց նեոինն՝ որդւոցն կորստեան : Ազևս այս
տանս Աղվանից գրկանք մեծապէս, զի զմայրարա-
դարն Պարտաւ խղեցին յիշխանացն Աղվանից
Տաճիկր, ըստ իբրեանց անառակ ազգաշաղախու-
թեանն . եւ որպէս զստաջինն ավտ իշխանութեան
իբրեանց արկին ի Պամասկոս Ասորեստանեաց .
նոյնպէս աստ յԱղվանս նստուցին ի Պարտաւ կալ
արբունեացն, եւ ծծել զպարարտութիւն երկրիս :

Յորոց մի ոմն յարբունեացն եկեալ ի Պարտաւ .
եւ Հայաստանեացն սակս աշխարհին հողոց գհայրա-

պեան խրեանց Տէր Եսայիա հանդերձ եպիսկոպոսօքն յղեալ առ նա առաքեն : Զորոյ զգալուստն լուեալ տիկնոջն Վարդանուհեայ՝ կարեւիւր եղեալ ի դատաստանացն Աստուծոյ՝ դիմէ ընդ առաջ լինել կարեկից խրում տարժանելի աղետիցն , զոր ի ձեռանէ Տեառն արբ զբաժակ դառնութեան ըստ վերագոյն գրելոցն : Եւ երանելի հայրապետն Հայոց խոնարհեալ յարտասուս կնոջն՝ օթեանս առ նսա կալեալ՝ ցոյգաօրաշտամամբ մաղթանս առ Աստուած մատուցանելր առ ի լուծանել զանէճս առաջնոց հայրապետացն : Ընդ նմին եւ Տէր Սաղօմօն՝ Աղվանից կաթողիկոս, խրով եպիսկոպոսօքն ի խորհուրդ եկեալ՝ լուծանէ : եւ նա զկապանս ակոռակալացն խրոց. եւ վանն խրարան չխրոցն խնդրոց արմատ մի մնաց տիկնոջն վշտագնելոյ : Եւ Վարազ-Տրդատայ՝ Վարազմանայ որդւոյ Աստուած շնորհեաց կեանքս. եւ որդի նորին Ստեփաննոս կէսօրեայ վախճանեալ. եւ նորին եղբայր Վարազման վրիպեալ ընկղմեցաւ ի Աուր դետ. նա եղև գերեզման նորա. իսկ Զեւանչէրիկ՝ նորին եղբայր, ժառանդանայր մինչեւ ցոյս վայր :

Իսկ ի ընուլ 270 թուոյ Հայոց ելին գաղտարար ի Պարտաւայ արբ ընտիրբ ի Տաճկաց. եւ յաւարի առին զԱմարաս գաւառ. եւ գերի առեալ իրրեւ ողիս հազարս, եւ ի Մեծ Իրանց սահմանի ամրաց.

եալք ի տեղւոջն, որ կոչի Շիկարար : Յայնժամ արի
եւ շքեղատեսակն Սահկի Սմբատեան Եռանշահիկն
տէր քաջազօր եղբորօրն խրովք եւ զօրօրն իւրեանց
ի լուանալ առաւօտուն ի վերայ յարձակեալ՝ առ-
հատարակ դիտմաւալ գնտա ցիր եւ ցան կայուցան-
էին . եւ որպէս յառիժու ժանեաց զգերեալն ի
բայ կորդէին : Եւ ի նոյն ամի աստատակեաց Սեւ-
դայ աշխարհաւերն (33) Տաճիկ, որ Աւառանշան
(34) անուն ճանաչիր, ի սահման Հայոց . եւ յաւարի
առեալ զաշխարհս ամենայն՝ դառնայ ի Սիւնիս . եւ
ամբանայ ի բերդատեղի աւանին Շաղատու որ է ի
գաւառին Ծղկաց : Եւ տէր Վասակ՝ Սիւնեաց տէր,
ածեալ գԲարսն ի Պարսից՝ եհար զնտա . եւ արար
փախտտականս : Եւ Սիւնեաց տէրն ի նմին ամի վախ-
ճանեցաւ :

Եւ նոյն ժամայն սն Բարան զգուտօր Վասակայ՝
Սիւնեաց տեառն, ի կնութիւն : Եւ ի նոյն ամի տէր
Ներսէհ ի Փիղիարպեան (տոհմէ) սպան զՎարազ-
Տրդատ ի Ստեփաննոսեան (տոհմէ), եւ զորդի նորին
ի յօրն գող զենին . եւ զամենայն տապուածս նորա
յարիշտակեցին : Այս Վարազ-Տրդատ ի Միհրական
տոհմէն էր, որք զԱղվանս ժառանգեցին որդի ի
հօրէ առնլով : Սա ութերորդ էր ի Վարազ-Պրի-
զորէ՝ առաջին իշխանէն Աղվանից : Յետ այսորիկ
անհրամանակատար եղեւ գաւառն Բաղայ յանօրէն

Բարանայ. եւ ել նա ի Պարսից եւ ան, աւերեաց
 զԷրկիրն, և ի սուր սուսերի արկ զհանայս և զման-
 կունան Բաղայ. և անտի ի միւս տարին անց Բարան
 ի դաւառն Ղեղարունի. և արկ ի սուր զընակիչսն
 իրրեւ ողխ 15,000. և զմեծ մայրաբազարն Մարե-
 նոցաց այրեաց. միայն մնաց ջրաղացն և այլ ոչ ինչ.
 և էր թիւն Հայոց 276 :

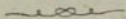
Եւ յետ երկուց ամաց եհար Բարան զՏաուսին.
 և հալածականս արար անձինս իրրեւ 150,000. և ի
 միւսում տարին եհար Բարան զԱրրահիմ՝ որդի
 Ղեթայ : Եւ ի նմին ամի դաւաճանողր ի սէր խա-
 ղաղութեան, որոց անուանք Քառն եւ Շապուհ
 ճանաչուր, սարանին զՍտեփաննոս զկոչեցեալն Աղ-
 Ասաղ, որ էսածն զԲարան, և եհար զԲաղակայիան :
 Որ ի սուր նիզակաց կոտորեցին զԲերձոր դաւառ և
 զաւանան զՈւռեաց, զԱսոնակաչ, զՀակարի, ըզ
 Տախատ : Եւ զարձեալ սպստամբին ի Բարանայ,
 զիմադարձ պատերազմաւ ամրացան ի բերդն Գորո-
 զու, և կալեալ զգաւառան ամս 12 որք են այտրիկ-
 վերին Վայկունիք, Բերձոր, Սիսական, Հարանդ,
 Ամարաս, Պաղկանք, Մխանք, Սողից դաւառ (35) :
 Եւ յետ այնր զսպանողան Աղ-Ասաղայ կալեալ մեր-
 ձաւորացն՝ չարս չար կործանեցին. և Եսայի անուա-
 նեալն Արու-Մուսէ՝ այր խաղաղութեան՝ քուեր-
 որդի Ար-Ասաղայ, ըմբռնեալ զնոյն դաւառան՝

իշխանացաւ ամենայնի : Եւ ի նոյն ամի էանց Բարան զգետոյն Երասխ ի Պարսից, և յԱմարաս զաւտոին բանակեցաւ. բան խաղաղութեան սկսաւ խօսիլ զի ի հնազանդութիւն նմա կոչեացին. որ և ժամագիւտ զըջմամբ ոմանք հնազանդեցան. և յետոյ զաւեալք անհնազանդ եղեն :

Անտի դարձեալ Բարանայ յերկիր խր ի Պարսա յԱտրպատական՝ եթող զօրավար ոմն Ռոստոմ հանդերձ զօրօք. ետ և հրաման նմա ոչ պատերազմել ընդ բերդոյն. այլ ի սէր համակել զի հնազանդեացին : Իսկ Ռոստոմայ անխոյթ արարեալ ըզպատուէրն Բարանայ՝ ել տալ պատերազմ ընդ ամբացելոցն ի բերդին : Յայնժամ ապաւինեալ բերդացեացն ի զօրութիւն Քրիստոսի՝ զխաչս և սրբոց նշխարս ընդդէմ բերեալ ի հարուածս սաստիկս հարկանէին զպարսկական գունդն :

Եւ ասի բան թէ ի տոյն ժամանակս Սերոր ոմն եղեալ եպիսկոպոս Ամարասայ, զնացեալ ի Հոռոմս և հայցեալ ի թագաւորէն մասն ինչ ի նշխարաց սրբոց՝ շնորհեաց նմա. զոր համբաւեն եթէ սրբոյն Պրիզորի աջ բազուկն է, որով զօրհնութեան խղն խնկարկեն արտաբոյ ամենայն դրոց : Բայց այս իսկ են զսրմանք և տակալի իրք թէ սուրբն Պրիզոր ի Կեսարիոյ էառ զաւանդութիւնն որ ընդ Հոռոմայեցոցն էր իշխանութեամբ հայրապետաց, և ինքն

ոչ կարաց օրհնել ձէթ. այլ ի Աեսարիոյ առնուին
ձէթ Հայր մինչև ցժողովն Քաղկեդոնի : Ապա ի
զօրանալ Հերձուածին ինքեանք բազում հակառա-
կութեամբ և հնարիւք ուրեմն հաստատեցին զկարգ
օրհնութեան խղոյն բաժանմամբ ի նոցանէ : այլ այս
օտար իմն է լուսաւորութիւն ի մնացորդաց առեալ
և ոչ կարգ ուղղութեան, որ խտտեալ իմն է եւ իբք
Հերձուածեալք :

Ի. — Երբև Մամուռայ՝ իշխանին Տաճկաց, ի Հո-
ռուն, և ի նմին սատակումն, ընդ նմին գրուցա-
տրութիւնք պէսպէս կարճաօտ բանիւք :

Երկերիւր և ութսուն էր թուական Հայոց յոր-
ժամ կամեցաւ Մամուն Տաճիկ շահատակել ի
Հոռոմն : Եւ կազմեալ նաւս հարիւր՝ արկանէ ի նաւս
արս զօրս որս 100,000. և վտարեալ զնոսա ի ծով՝
կամէր սրաչարել զմեծ բաղարն Արատանանուսօլլա :
Յայնժամ լինի ազդումն Հոռոմայեցոցն. և խկոյն
աճապարեալ ընդ այլ կողմ ծովուն արտաքս՝ պատ-
եալ սրաչարեն զթշնամիսն խաչին Քրիստոսի. եւ

առաթուր հարեալ խաղառ սատակեն, և զնոյն ինքն
զՄամուն (36) կենագրաւեալ բառնան ի միջոյ : Եւ
ընդ նոյն յաղթութեան զխմեալ ընդ ծով առ
նաւան՝ զբազմութիւն սրոյ և ջրոյ առնելին կերակուր,
(մինչեւ ոչ) մնալ ի նոցանէ և ոչ մի : Այս եղև
մեծ զօրութեամբ կենեղուռ խաչին Քրիստոսի հար-
ուածք մեծամեծք Տաճկաց :

Իսկ յետ երկոյ ամաց Բաղդդի (37) ոմն ամիրայ
եկեալ հրամանաւ իշխանին Տաճկաց, որ Ամիր Մու-
մին կոչի, հասեալ ի Նախիջևեան քաղաք. անդ
ըմբռնի մանուկ մի Յոհան անուն ի ձեռս նորա : Եւ
սակս հաւատոցն որ ի Քրիստոս չարաչար տանջեալ՝
նահատակի ի սուրբ քառասունն մերձ յօր սրբոյ
Պասերին : Արոյ նշխարքն լուսաճաճանչ փայլմամբ
ահայուցանէր զթշնամիան, զոր տեսեալ նոցա՝ ան-
հետեցին ի գիշերի, եւ ոչ որ զխոսաց զնա ի բրիստո-
նէիցն : Պատկոզին խրում միայն մնաց յայտնու-
թեան : Յետ այսորիկ անցանելոյ ևս երկուց ամաց
եկն Խաղբ պատգոս՝ սցր շամբշտ և անողորմ. և ի
նմին սատակեցաւ : Իսկ նորին որդին եկեալ էառ
զաշխարհս սրով և զերութեամբ, և եկեղեցիս բա-
ղուան հրով այրեաց և կիզեաց, և զնաց ի Բաղդատ :
Եւ անտի դարձեալ եկեալ ալքունի հրամանաւ և
գանձով՝ շինեաց զՊանծակ քաղաք յԱրշակաշէն
գաւտի :

Եւ յեա այտորիկ արչաւանս առնէր յաշխարհ
Սիւնեաց. գերի վարեալ զՔաղացն սահմանս՝ դայ,
իջանէ յԱղա՜հէջ դաւառ, յաւան մի Արբուդեա
կոչեցեալ. և խոյնն հրամայէ այրել զեկեղեցին, որ
սրբոյն Գրիգորոյ էր անուանադրեալ : Եւ յայնժամ
զօրութիւն աստուածային հասեալ՝ հեծեալ մի ի ձի
ձերմակ ձեւով ելանէ յեկեղեցւոյն արտարս ակն
յայտնի ամենեցուն. ընթացեալ ի բանակն, շփոթ-
եալ զայրն անօրէն զօրօքն իւրովր դարձուցանէ ի
փախուստ ընդ սարն, որ կոչի Եղջերխ : Եւ անդ
հողմն զժնդակ մրրկեալ շրջապատեաց զնոսս .
և միայն ի ձի սպատտան փախուցեալր զերծան :
Իսկ կալանաւորքն և առաջուրբ ի լերանց վերայ
կորեան. և զերեալքն մնացին խաղաղութեամբ փա-
ռըս Աստուծոյ տալով : Եւ ի լնուէ երբորդ հարիւր
թուոյ Հայոց լցաւ սահմանեալ մեղացն տուգանք
հաւատացեալ ի շխանացն Հայոց և Աղվանից, որ
յայտմ սմի կապեալ, պարաւանդեալ ըմբանեցան
ի ձեռս Տաճկաց և տարադրեալ ի տանց իրեանց՝ յոչ
կամաց գնային ի Բաղդատ : Եւ անդ վտանդեցու-
ցեալ սաստիկն անօրէնրն թողուլ զհաստոս իւրեանց-
յորոյ բազումր կորեան զանմահն մահ՝ թողլով զան-
կողբսպտելի գանձն հոռատոյ սրբոյ : Իսկ երանելի
ոմն Շապուհ Արծրունի և միւս այլ այր ընտիր յաղա-
տացն Հայոց յանձն ստին զմահ մարտիրոսական և

ոչ զկեանս սնտոխ : Յայնժամ՝ տայր հրաման
բռնաւորն Տաճկաց երկաթի կասարանօր զնոսս կեն-
դանւոյն ընկենուլ ի դեան Եփրատ. և զաւուրս
բազումս ջահր ըստայ ի վերայ գետոյն երեւեալ :
Ընդ որ մախացեալ Ամիր-Մուսնւոյն՝ տայ հրաման
զի արբ իջեալ ի դեան՝ առցեն զոսկերան և հրով
այրեացեն : Եւ յիջանել խորիջացն ըյսն աներկոյթ
լինելր. յերանել նոցա ի ջրոյն յուզելոյ՝ նոյն ըյսն ի
լիւթիւն ջրոյն դայր :

Ապա կոչէ Ամիր-Մուսնին զՋալիր՝ Ասորեաց
եպիսկոպոս, հրամայեաց յուզել զնշխարս նոցա :
Եւ եկեալ եպիսկոպոսն յեզր Եփրատ գետոյ՝ իջու-
ցանէ խորիջս, և գտեալ զոսկերս երանելեացն՝
տարաւ յիւրն եկեղեցի. և կարգեաց յիշատակս
գրով : Յայսմ ամի յանշափութենէ անձրեւաց եղեալ
յանկարծ հեղեղ ի Մեծ Խրանց գաւառ, հոսեալ
զնայր հեղեղին ի Գաստակերտ գետ ի կիցս գե-
տոյն՝ ութն հարիւր վրան խաչնարածաց տարաւ,
որբ եկեալ էին ի Առլկասայ յապուր յաւուրս ամա-
րայնուց : Եւ տէր Սուլթան վախճանեցաւ ի Վայոց
ձոր ի նոյն ամի : Եւ ի միւս տարին եկն Բուղաս ի
Հոյս. և սպանաւ Սահակ Խամայէլեան ի Տիգրիս
քաղաք. և զամս երիս կարաւ զՀոյս մինչ զիլխանան
աղատ կանամբբ խաղացուցանէր ի Բաղդատ : Ապա
ի շորրորդ ամին եզեւ գալն Մահմետայ՝ խողթի

որդոց. և մահ տեառն Վասակայ-Պարոին : Եւ
յ318 թուականին Հայոց անհնարին և հիացուցանող
չարժն Քվնայ, որ զամ մի ողջոյն դողացեալ խորա-
սուղեաց յանդունդս անձինս իրրեւ երկուտասան
բիւր մարդկան : Ահա նմանութիւն խրատոյ սյս
ի մարդ :

Ի Ա. — Պաշարումն Պարտաւայ յորդոյն Շեխայ
և ի զօրաց Հայոց և Աղվանից. և Սամուէլի
անձամբ առնուլ սրատիւ և զնալ ի Գոլին :

Ի ժամանակի խռովութեանն որ շարժեցաւ ի
մէջ Եսայեայ՝ որդւոյ Շեխայ, եւ իւրոյ գործակալին
Մահմէտի՝ որդւոյ Ապղմէհզի, որ կոչիւր Եմեմիկ,
զօրածողով վնի որդին Շեխայ ի կողմանցն Ասորես-
տանեաց միակամութեամբ Աշոտի իշխանի. զի և
սա գումարէ զզօրսն Հայոց հանդերձ իշխանօրն Աղ-
վանից. երթան, հարկանեն զղակլին (38) ի դրանն
Պարտաւայ. և բաջամու ի կային ի մարտի զամս 13 :
Ընդ այն սուրս հասանէ վախճան հայրապետին

Աղլանից Յովսէփայ . և ոչ լինելը սարապ իշխա-
նացն Աղլանից նորոգել զաթոռ հայրապետու-
թեան Աղլանից : Իսկ Մեծ Կողմանց կալիսու-
սրոն Սամուէլ անձնակառմակ ընդ Մխաթէլի քահա-
նայի , որ խմատաւէրն կոչիւր , խորհրդազգած
եղեալ՝ առանց դիտաւորագունին աջոյ տայ զկալիս-
կոսրոսութիւն իւր Մխաթէլի . և ինքն Սամուէլ
զանկատարն առնու ձեռնադրութիւն յիւրմէ յկալիս-
կոսրոսէն : Լուրս այս եհաս ի բանակն . և բազում
եղև . խոռոխութիւն իշխանացն Աղլանից : Յայն
(ժամ՝) միարանութեամբ զեկուցանեն զայս Տեանն
Պէտրոզայ՝ Հայոց կաթողիկոսի . և նորա կանոնական
սահմանադրութեամբ զրեալ առ իշխանն Հայոց՝
մաղթէ օգնել իրացն զաւարան առնել խաղաղու-
թեամբ : Եւ նորա խմատարար ամեալ ի հաւան ըզ-
սկեսու և զիշխանս Աղլանից՝ խաղաղութիւն ի մէջ
նոցա առնելը . այլ նոցա զնզովս Հայոց սլատճառեալ
Իսկ Աշոտ՝ իշխանն Հայոց , խնդրէր զկարգադրու-
թիւն սրբոյն Պրիզորի և զձեռնադրութիւն առնուլ
ի Հայոց . որք առ ժամն հաւանեալ Սամուէլի և
Մխաթէլի սղտորմանն , զոր մեծ իշխանն Հայոց զրէ-
առ հայրապետն Պէտրոզ . և զՍամուէլն հաճեցուցանէր
ամենայն Աղլանից կառակցութեամբ : Յանկամայա-
կան մտայ չուեալ երթ սց ի Պալին՝ և զերկրորդն առնու
ձեռնադրութիւն անձնահաճն Սամուէլ ի Պէտրոզայ՝

Հայոց կաթողիկոսէ, յաւուրս Աշոտի՝ Հայոց իշխանի. և թուականութիւն Հայոց լինէր 326 : Եւ նոյն իշխանն Հայոց Աշոտ ըղ ի վաղնջուց դադարեցուցեալ քարոզութիւնն Սիւնեաց, որպէս այր իմաստուն, ընդ Սաղոմոն եպիսկոպոսն և ընդ Պէորգ հայրապետն վերադին նորոգեաց :

Ի նոյն ժամանակս եղև Աշոտի Բազրատունոց նստուցանել զաթոռ թագաւորութեան իւր ի մէջ Հայաստանեաց, որ իրազում ժամանակաց էր բարձեալ պատիւ թագաւորական ի տանէն Թորգոմայ : Իսկ զալուստ Տաճկին ի Հայս, և գրաւել զաշխարհն ընդ ընդ ծառայութեամբ հարկաց ի թուականին Հայոց 342 լինէր. յորոց ձեռն ըմբռնեալ լինէր հայրապետն Պէորգ ի կապանս երկաթի պարփակեալ ածաւ ի Պարտաւ : Ապա բարեւաշտն Համամ, որ և Աղվանից եղև թագաւոր, նոյնպէս և զկործանեալ թագաւորութիւն տանն Աղվանից Համամ նորոգէ, որպէս Աշոտ Բազրատունի՝ զՀայոց թագաւորութիւնն : Այս ի միում ժամանակի գործեցան : Եւ նոյն լինն Համամ սակս առ Աստուած մեծապէս յանցանացն, որ վասն սնտաի այս կենացս զսարտ արեան եղբորն ժողովեալ յանձին իւրում՝ մեծազոյն բարեգործութիւնս առ եկեղեցիս և առ սովնայն կարօտեալս և չբուորս առատազուարթ անսպառ կատարէր . որ և զմեծ հայրապետն Հայոց

Պէտրդ յանօրէն Սաջկայ կապարանէն բազմաբաշխ գանձուք տայր արձակել, և յողնաւեծար զնա արարեալ՝ առողջ առ Հայաստանեայս առաբէր : Իսկ յետ 4 ամաց, յորում տարեմուտն ի սրբումն հանդիպիւր Պասերին օր, սարանաւ Ասլու-Ալի՝ Աղլանից իշխան Հայկազունի, յիւրմէ հարազատէն Սմբատայ. և եղև այն սուգ մեծ իւրայնոցն զարմից : Ի նմին ամի զորաժողով լինի թագաւորն Հայոց Սմբատ՝ որդի Աշոտայ Բագրատունւոց, անցանէ ասպատակաւ յաշխարհն Ասորեստանեայ. անդ ի դիմի հարկանին նմա զօրքն Տաճկայ, և փախատեամբ զարձուցանեն ի Հայս. թախուք և ունայն զամենայնն առնէին : Անդէն մեռանէր Աշոտ իշխանն Հայկազն և սակաւք ի զօրացն :

Ի նմին ժամու մեծ իշխանն Վասպուրականի Ասլու-Մրլան սպանանի յիւրոց զօրացն : Ի նոյն ամի զայր, հասանէր ամբարիշտ Տաճիկն Երկրորդ անգամ յերկիրն Հայոց. և ի նորին հրամանէ ելանէ ներքինին ի դրանէն Պարտաւայ դալ ի Հայք : Եւ էր այրն ժպիրհ և անաստուած. ուր զնայք ոտից նորա լինէր՝ աւերէր, բանդէր զեկեղեցիս Աստուծոց. և զնշան Քրիստոսի ուր և տեսանէր՝ աւերէր իրրեւ զիտչի. և իրրեւ եհաս յաշխարհն Հայոց՝ առժամայն փախատական լինէր թագաւորն Սմբատ : Եւ առեալ զամրոցս նորա և զթագուհին հանդերձ տիկնամբը

և որդւո՛վք խրեանց, գրնակարանս և զսպաս սրբո՛ւթեանց և զխաչս բազումս գանձուք խաղայուցեալ ի գերութիւն : Ընդ նոյն արչաւեալ ի Վիրս. Ընդդէմ եղևալ նմա երկու բաջ զորաւարք Վրաց' Գէորգ իշխան և Աբուէս՝ եղբայր նորին. և երկորինն չարաչար մեռանէին ի նմանէ :

Յայնժամ վերախոխի մեծ հայրապետն Հայոց Գէորգ և իշխանն Սիւնեաց Աշոտ, զոր ողբերգական կանայր կականէին ստելով. մի եկեացէ և մի լիցի այսպիսի տարի ի վերայ երկրի որչափ ազգ մարդկան է : Եւ հայ թիւն 346 էր : Այլ այն ամենայն սկիզբն էր երկանց և տազնապին, որ եղև Հայոց. զի զնոյն ինքն զմեծ թագաւորն Սմբատ յետ սակաւ ժամանակի մասնեաց աստուածահաս սրատուհանն, որ լինելոց էր աշխարհի՛ ի բաց կացեալ վերնոյն զորութիւնն ի նմանէ՝ զխորատեան խր և Հայոց զնաց ճանտարհ՝ ի յերեսս դազանադէմ իշխանին Տաճկաց երթալով. որ (այսինքն է Յուսուփ ամիրա) զչան և չմարդոց բերելով բարս՝ ըմբռնեալ զկամաւ եկեալ թագաւորն ի վերայ փայտի սպանանէ : Եւ սաբա դուժէր ճայն աղետաւոր ի տուն Թորդոմայ, և սոհասարակ աւերանք աշխարհին հասանէր : Հայ թիւն 363 էր. զորոց վրէժն միայն Աստուած խնդրեաց սպանման Սմբատայ. զի անագորոյնն այն Տաճիկ փոխեալ ի Հայոց՝ զնաց, անցանէ

ընդ Ասորեստան երկիր. և մատնի ի ձեռն Աբարա-
յուցն իշխեսցողի. և կենդանւոյն թաղեալ սատակէր:

Ի վերայ այսոցիկ անցելոց ժամանակաց սարսի
ազգն այն Տաճկաց. և երեւի ազգ այլ, որ Պիլեմիկը
(39) կոչեն, որոց գլխաւոր ոմն եկեալ Սալար անուն
համատարած սիրեալ զիւր գաւազան՝ տիրէ Աղ-
վանից, Պարսից և Հայոց. և եկեալ ի Պարտաւ՝
խրացուցանէ խեղցն : Ընդ նոյն ժամանակս բախի
ի կողմանցն հիւսիսոց այլադէմ օտարանշան իմն, զոր
Ռուզիկ կոչեն, ոչ աւելի քան զերեք ժամանակ
ընթանալ իրբև մրրիկ ընդ համատարած աշխարհու-
ծով ելիցն Ասսալից յանկարծ հասանէին ի մայրա-
քաղաքն Աղվանից Պարտաւ . ոչ ուստեք լեալ
կարողութիւն ընդդիմակայել նոցա : Եւ ի սուր սու-
սերի մատնեալ զբաղաքն՝ թախեցին յինքեանս ըզ-
վայելչութիւն ամենայն կազմութեանց բնակչացն :
Եւ նոյն ինքն Սալարն սրաշարեալ զնոսա՝ ոչ ինչ
կարէր վնասել զի անյաղթելի էին զօրութեամբ :
Իսկ կանանց քաղաքին հնար իմացեալ՝ բաժակ մահու-
արբուցանէին Ռուզայն : Որոց իմացեալ զգաւաճա-
նութիւնն՝ յանխնայ կոտորէին զկանայսն և զման-
կունս նոցա . և կացեալ ի նմա ամիսս 6՝ թախուր և
ունայն զբաղաքն թողուին. և մնացեալքն զանդխտող
ձեւով զնային յաշխարհն իւրեանց բաղմազան
ստարաւ :

ԻՖ. — Կրկնարանութիւն Ազգաշարանաց հաւա-
նօտարար :

Ստուգարանութեամբ այսպէս ծանեաք՝ ի Հայ-
կաղնեաց արանց խնամաւորել ի (ընդ) Միշրական
տոհմին, և սրատուաստութեամբս այստիկ առ ի զոյգ
ունել զպետութիւն արեւելեաց կողմանց Աղվանից:
Անուանք արքայիցն՝ որք վերագոյնն գրեցան, ի
բաջն Վաչագանայ մինչև ցրարեպաշտն Վաչա-
գան 10 թաղաւորք, որ ըստ թուոյ աւուրց տարւոյն
եկեղեցի մի այն բարեպաշտն Վաչագան շինեաց
յարեւելս, և յետ մահու նորա սկսաւ նուաճիլ ազգն
այն, և Միշրեանն, որ ի Սատանեան տոհմէն էր
եկեալ ի Պարսից, հաստատեցաւ ի նախարարու-
թիւնս և անուանք նոցա որդի ի հօրէ՛ տունըմ են
այսորիք՝ Միշր, Արմայիլ, Վարդ, բաջն Վարդան,
որ հաւատացեալ ի Քրիստոս՝ ոչ շինող Պարզման
բերդոյ : Սորա որդի Վարդ ծնանի զՎարազ-Պրի-
գոր՝ առաջին իշխան Աղվանից, որ ծնաւ չորս որ-
դիս՝ զՎարազ-Փերոտ, զՊուանչէր, զՅեղուտ-
Խոսրով, զՎարազման : Ի սոցանէ գերեց որդւոյն
չարեալ ըստ կարգի անուանա բերցուք յայտ առ
Հայկազինան, և այլն կացցեն, որք են Վարազ-

Փերոժ, Վարազ-Տրդատ, Վարդան, Ներսէ՛հ :
Գժնդակ օր եհաս ի Տաճկաց զլխոյ մարդկան և ի
հաւատս բրիտոտարար (40). և ոտր տառապելոյ սրա-
բաւանդեալ կապեցան ի շղթ այսերկաթ եղէնս : Վասն
որոյ բազումք խորշակահարք և հեղձամղձուկ սատա-
կեցան : Ի նոյն խորհրդի գնացեալ Ներսէ՛հ՝ ան-
ցանէր ընդ Հային գիւղ մտանել յԱսորիս. լինէր
օրն կիրակի : Նա մեկնեալ յընկերացն միայն՝
գարձաւ առ հոգեւոր հայրն Սիմէօն՝ սպասաւոր
սուրբ խաչին, ծածկելով զանուն իւր՝ ընդ սցլն
ազօթէր :

Իսկ երանելին Սիմէօն առնա խրախուսեալ ասէր.
ո՞վ ևս դու՛ Տէր Աստուած յայանեաց զաշխարհա-
կործան քո ամբարշտութիւնդ, որ և որդիք ոմանք
զրոյին լուծեանդ չարութիւն (41) կորստեան
տառապելոյ առնուն գաւազան. ոչ ապարէն դու
իցես Ներսէ՛հ, որ զիմեալ երթաս յԱսորիս Քրիս-
տոսի յաւերորդել զնոյն չարութիւն արեւելեացն
եկեղեցեաց : Արդ՝ երթաս զերկիրն, այլ բաց աչօք
ոչ տեսցես զերկիր հարց քոյ : Իսկ Ներսէ՛հի ան-
կեալ առ ոտս ծերոյն՝ ոչ ինչ լսէր սրատասխանի,
միայն զճանասարհն գնացր, և անդէն վախճանեալ,
լստ բանի հօրն Սիմէօնի, անչնչացեալ լոկ մարմինն
բերաւ ի հող իւր : Ներսէ՛հի սրդի Գազիկի. Գազիկաց
որդի Ստեփաննոս և Ապրսամիւն՝ քոյր իւր : Զայս

Վարազ-Տրդատ և զորդի իւր Ստեփաննոս Ներսէ՛
Փ/ղխալեան՝ ազգակիցն իւր, սպան ի միում ժամու
ի Խորաձորն, որ կոչի Պաղոյի վանք : Ասլա յայն
աղէտիցն զանն զգեցեալ արութիւն կնոջն սպանե-
լոյն՝ առեալ զմնացեալ իւր զոստոր Սպրամ՝ գիշե-
րա՛հէն տաժանելի ուղեւորմամբ մտանէ ի բերդն
Քաշէնայ՝ բարուրս խորհեալ տան իւրում՝ ամուս-
նացուցանէ զՍպրամ՝ Ատրներսէ՛հի՝ Սահլի որդոյ,
որ է ի Տոհակայ և տէր Սիւնեայ. որոյ բռնագրօտու-
թեամբ կալեալ էր զգաւառն Պեղամայ. և որդին իւր
Ատրներսէ՛հ հանդիպեցաւ կնոջ զգաստի, որք եր-
կիւղածք յԱստուծոյ, և բարեպաշտ զիւրեանց ցու-
ցանէին զկեանս, և աշխարհի քաղցունք :

Սա Ատրներսէ՛հ շինէ զբերդն Հանդու, և զապա-
րանս իւր եղեալ ի զիւղն որ կոչի Վայկունիք, ուր և
բաղանիք արքունական են : Զնա տարան ընդ այլ
իշխանան յերկիրն Պարսից. և կալով նորա ամս բա-
զումս՝ տիկինն Սպրամ յառաւել բարեգործութիւնս
յաճախէր. և մեծածախ տենչմամբ շինէ զՆորալանս
ի գաւառին Սողից ամենադայժառ զարդուք : Եւ
խիցն գայր Ատրներսէ՛հ՝ զերծեալ ի կողմանց Տաճ-
կաց. և զառժամայս լուծանէ կեանս : Լինին սորա
որդիք Պրիգոր և Ասուսէթ : Պրիգոր շինէ ըզ
Հաւախաղացին բերդն, և յայն կողմն ձգեաց զձեռն
իւր իշխանութեանն : Եւ Պրիգորոյ լինին որդիք

Հինգ, յորոց երէց որդին Ապու-Սլի սպանանի յազ-
գակցէն Սմբատայ, և միւս որդին Սահակ որև Սեւադայ
կոչեցաւ՝ այր քաջ և յաջող : Սա սահասարակ
տիրեաց Վարդմանայ և Քուստի-Փստնայ դաւա-
ռաց, այլ և աւաղակապետայ Չորոյ գետոյն բովան-
դակ եղև ի շխան, և խնդրող իսկ գրագիտութեան,
և դպրատեոս ի տան խրում կարգեաց : Ընդ որ և
բազմաջան հնարիւր թագաւորն Հայոց Սմբատ
մարտուցեալ՝ ոչ ինչ կարաց ստերիւրել զնա ի
կամն իւր :

Եւ Սեւադայ ծնանի երկու որդիս՝ զԳրիգոր և
զՂաախիթ. Գրիգոր ծնանի զՍեւադայ որ Խշխան
անուն կոչիւր, և զՍտրներսէհ. Խշխան անուն ծնանի
որդիս չորս՝ զՅովհաննէս, զԳրիգոր, զՍտրներսէհ,
զՓիլիպպէ : Զերէց որդին Խշխանին զՅովհաննէս
որ և Սեներերիս կոչեցաւ, ընտրեաց աջ բարձրե-
լոյն կոչելով ի թագաւորութիւն. զվաղն ջուց խա-
փանեալ թագաւորութիւնն Տէր ամենակալ ի ձեռն
սորա նորողեաց, զոր թագաւորն Պարսից մեծամեծ
զարդուր զարդարեաց զնա՝ տայ նմա և զթագ հօր
խրոյ և զնորին երիւլարն : Ի նոյն ամի և որ Յունա-
ցըն էր Մագիաորոս Ղաախիթ կոչեցեալ անուն՝ թագ
զարմանազան և ծիրանիս թագաւորական առարէր
ի պատիւ և ի դովեստ աստուածայաջող սուն այ-
նորիկ. և ի ձեռն հայրսպետական աջոյն առնոյր

ղօժումն թագաւորական ի փառս Քրիստոսի :

ԻԳ. — Անուանք հայրապետացն Աղլանից . ամբ
և գործք նոցին :

Սակս հայրապետական անուանդ պարտ և սրատ-
չս՛ճ վարկանեղի էր զստոյզն գրոջմել ի գրի, բայց
գիշխակգրանցն հոլովեալ և նախաշաւիզ առաջնորդաց
գործք և ժամանակը և անուանք հրկէզ եղեալ յան-
օրինաց, և Ատակարանք և սարսր և տեղիք կաղց
նոցա անյայտր՝ մեզ ոչ բերեալ ի լուր. այլ զայս
փորր ի շատէ արտայայտեալ բացատրեցար առ ի
գիտութիւն այնոցիկ, որք փոյթ յանձին կալեալ իցեն
այսմ խնդրոյ : Այդ գի առաջին սրատձառ լուսա-
ւորութեան մերոյ է սուրբն Եղիշա՝ աշակերտ սուրբ
առարեւոյն Թաղգէտի, որ ձեռնադրեցաւ յՆքու-
տագէմ ի ձեռաց սրբոյն Յակովբայ : Սա եկն լուսա-
ւորիչ երկոյ աշխարհացս Չօղայ, Լվինայ և Աղլանից,
և ի սոյն կատարեցաւ վկայութեամբ : Եւ սպա Տէր
սուրբն Պրիգորիս Պահլաւիկ՝ թոռն մեծին Պրիգորի՝

Հայոց Լուսաւորչին, երկատեսակ փառօր կայեալ
ի նոյն աթոռ :

Սուրբն Շուփաղիչոյ, Տէր Մատթէոս, Տէր
Սահակ, Տէր Մովսէս, Տէր Պանոս, Տէր Ղազար,
Տէր Ղրիգոր, Տէր Զարթրիա, Տէր Գաիթ, սուրբն
Յովհանն որ և Հոնայ եղև եպիսկոպոս հայրապետա-
կան շնորհի : Տէր Երեմիա : Ի սորա աւուրս արար
գիր Աղլմանից երանելին Մեարովր, որ և Հայոց և
Վրաց ևս զնշանագիր ջանիւ մեծաւ : Տէր Աբաս
որ յեզրան թուականիս Հայոց փոխեաց զաթոռ
հայրապետութեանն ի Զողայի ի Պարտաւ. կայեալ
ամս 44 յեպիսկոպոսութեան Մեծ Իրանց կոչեց-
եալ . և առ սովա կարան սովորութիւն գրել ի սլա-
տերուակ թղթի Աղլմանից, Լինաց և Զողայկաթողի-
կոս : Եւ առ սա գրեցին ի ժողովոյն Ղվնայ ասել
մի բնութիւն աստուածութեան և մարդկութեան,
յաւելուլ ի սուրբ Աստուածն անմահ և խաչեցար-
գինոցա ուսեալ ի խնդրոյ Պրոկզի՝ Կոստանանու-
պօլի հայրապետին, որ երկերիւր սուրբ հարբն
Եփեսոսի ժողովոյն տարաորեցին ի սուրբ Երրորդու-
թիւնն. և յետոյ ի Տիմոթէոսէ՝ Աղերսանդրու հոյ-
րապետէն, և ի Պեարոսէ Անտիոքացոյն գալաթեանն
առ Անաստաս կայսրն ընդ ձեռն Յակովբայ՝ Միջա-
ղետաց եպիսկոպոսի, որք զնոյն սահմանեցին ուղղա-
փառացն անմահ և խաչեցար ասել, որպէս և է իսկ

դի շէր լեալ սովորութիւն. և ոչ հերձուածք կային
յաշխարհիս, թէ պէտք ունիս մեր քննութեանս
այտորիկ (42). սպա յետոյ առ Եզրիւ կաթողիկոսիւ
գնաց Ստեփաննոս՝ Գարդմանայ եպիսկոպոսն, առ
նա. և հաղորդեցաւ ընդ նմա : Եւ Գարդման եւ
Արձախ ընկալան զառանդութիւնս զայս, զոր այժմ
ամենեքեան ունիմք :

Տէր Վիրոյ՝ ամս 34 : Սա թափեաց զգերեալսն
Հայոց, Վրաց և Աղլանից ի Շաթայ Խաղրէ. և սա
խնդրեաց ի Խոսրով արքայէ գրել պատիւս Գարդ-
մանայ տէր և իշխան Աղլանից ի վերայ թղթոց
առ կուսակալս աշխարհիս, զոր և դեռ ևս գրեն :
Տէր Զաբարիս՝ այր սուրբ, ամս 17 : Սա յերաշխի
առ զմեծ քաղաքն Պարտաւ, և աղօթիւք խրովք
զերծոյց ի գերութենէ զբազում անձինս, և ձեռնադ-
րեաց եպիսկոպոս Սիւնեաց զՎրդանէս ոմն անուն
յանհաւանութեան Հայոց : Տէր Յովհան՝ ամս 25,
յեպիսկոպոսութենէն Ամարասայ կոչեցեալ յա-
թոռ : Տէր Ռախտանէս՝ ամս 12 : Սա անիծեաց ըզ-
նախարարս Աղլանից վասն աղգաշտրախ խառնակ-
ման, որք եղեն սատակեալք. Տէր Եղիազար՝ ամս 6,
յեպիսկոպոսութենէն Շարոյ : Սա եղիտ զսուրբ
խաչն ծածկեալ ի Մեսրոբայ, ի Գիս գեօղ. եւ ի
նոյն կենարար փայտէն մասն առեալ՝ եղ ի 120
դասեկանի ոսկւոջ, և գրեաց. Եղիազարայ է. և կարգ

և դ զօր խաչին տօնել ի Ղիս : Ներսէս, յեպիսկոպոսութենէն Պարզմանայ՝ ամս 17 : Սա վրիպեալ ի մտայ՝ կամեցաւ աղմկել զսեպհական տունս Աղվանից խոտորեալ յաղանդն Քաղկեդոնի : Ասպեալ մաքմնով և ողւով յանկճս՝ որոշեալ եղև ի փառայ Որդւոյն Աստուծոյ Աղվանիք և Հայովք՝ բաժին առեալ իւր զօր հերձուած ողբն առին : Տէր Սիմէօն՝ ամ մի և կէս : Սա էր սարկաւազատեալ աթոռոյն որ զպղտորումն Ներսիսի երարձ յերկրէս, եղեալ կանոնս 7 տունս : Տէր Միրայէլ՝ ամս 35 : Սա էր սարկաւազ ի Շարոյ. և սորա կոչեցեալ զՄաբենոցայ հայրն Սաղոմօն, և անիճեալ զտեարս Աղվանից, որոց զերից աղքաց ծնունդս ամուսնացեալ էին. որ առժամայն հասեալ պատուհաս սպառեցան : Տէր Անաստաս՝ ամս 4 : Տէր Յովսէփ՝ ամս 17 : Ի սորա հինգերորդ ամին լլցաւ 200 ամ թուոյ Հայոց : Սա եկեալ յաթոռ յեպիսկոպոսութենէն Ամարասայ : Տէր Ղաթիթ՝ ամս 4. և սա յԱմարասայ եպիսկոպոսութենէն կացեալ յաթոռն՝ թափեաց զհող և զսրբասրբութեանց. և դեղ մահացու արբեալ ի դառողայ՝ վախճանի : Տէր Ղաթիթ՝ ամս 9, յեպիսկոպոսութենէն Մեծ Արուսից : Սա վաճառեաց անօրինաց զՂաստակերան և զՍահմանախաչ : Տէր Մատթէոս՝ ամ մի և կէս, յեպիսկոպոսութենէն Ապագա զակայ և Սաղկու :

Տէր Մովսէս՝ ամս երկու : Տէր Ահարոն՝ ամս երկու : Տէր Սաղօմօն՝ կէս ամ : Տէր Թէոդորոս՝ ամս 4, յեպիսկոպոսութենէ Պարզմանայ : Տէր Սաղօմօն՝ ամս 11 : Տէր Յովհաննէս՝ ամս 15 : Սա փոխեաց զկաթողիկոսարանն ի Բերդակ, որ խրեանց հովանոց տեղիք էր, որ հանաւ ի Պարտաւայ : Տէր Մովսէս՝ կէս ամ : Տէր Ղաւիթ՝ ամս 28, յեպիսկոպոսութենէն Կապաղակայ : Սա օրհնեաց զանօրէն ամուսնութիւնն Շարոյ տեառն. և նորին տեառն եղբայր աշխարհական հարցեալ՝ ստէ ցնա. Ղաւիթայ լեզուդ որ օրհնեաց մի՛ խօսեացի, և աջդ շորասցի՛ : որ առժամայն եղև մինչև ցմահ նորա :

Տէր Յովսէփ՝ ամս 25, յեպիսկոպոսութենէն Մեծ Կուենից. անձամբ առեալ սորա զպատիւ՝ յետոյ լուծեալ ի կարգէն՝ առնու զերկրորդ ձեռնադրութիւն ի Պէորդայ՝ Հայոց կաթողիկոսէ : Տէր Յովհան՝ 8 ամ և կէս : Սա էր Ղիմայ եպիսկոպոս, և առանց կամայ կաթողիկոսին Պէորդայ դայ ՍԱղվանս. և աստէն ձեռնադրի, զոր նոյն ինքն Պէորդ եւ զսա կրկին ձեռնադրէ :

Տէր Սիմէօն՝ ամս 21 : Սա էր զրան եպիսկոպոս սուրբ աթոռոյն. որ առաւել զարդարեաց սպասուք զսուրբ խաչն : Տէր Ղաւիթ՝ ամս 6, յառաջնորդութենէ Փառխոսոյ վանայ : Տէր Սահակ՝ ամս 18, յեպիսկոպոսութենէ Մեծ Կուենից : Տէր Ղազիկ՝

ամս 14, յեպիսկոպոսութենէն Գարդմանայ : Ի սորա
չորրորդ ամին լցաւ թիւս Հայոց 400 : Տէր Գաւիթ՝
ամս 7, յեպիսկոպոսութենէն Կապաղակայ : Տէր
Գաւիթ՝ ամս 6 : Սա ս'ռ ձեռնադրութիւն յԱնա-
նիայէ՝ Հայոց կաթողիկոսէ : Տէր Պենեղաս՝ ամս 18,
յեպիսկոպոսութենէն Գարդմանայ : Տէր Մովսէս՝
ամս 6, յառաջնորդութենէ Փառխոսոյ վանայ :

Վ Ե Ր Զ

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆԵՐ

ԱՌԱՋԻՆ ԵՒ ԵՐԿՐՈՐԴ ԳՐՈՑ

ՊԱՏՄ ՈՒԹԵԱՆ ԱՂՎԱՆԻՑ

ՄՈՎՍԻՍԻ ԿԱՂԱՆԿԱՅՏՈՒԱՅԻՈՑ:

1. Թիւ ամաց հասակի 10 նահապետացն յԱդամաց մինչև ցՆոյ, զոր թուէ հեղինակ մեր, ուրեր ուրեր խոտորի ի Սամուէլէ Անեցոյ, զորով բազում մասամբ համաձայն սուրբ Գրոց : Զորորինակ մատենագիրն մեր տայ Յարեղի ամն 165 ի ծնանիլն զԾնովբ, որում սուրբ Գիրբ և Սամուէլ տան 162 : Մաթուաղայի տան Կաղանկայտուային և Սամուէլ ամն 167 նախրան զծնունդն Ղամերայ. իսկ Աստուածաշունչն՝ 187 : Ղամերայ տայ Կաղանկայտուային ամն 168 նախ քան զծնունդն Նոյի. իսկ Աստուածաշունչն և Սամուէլ՝ 186 :

2. 2դ օրինակ մեր ունէր Գիգերովն. Յդն և Կդն՝ Գեգերովն : Սամուէլ Անեցին դնէ Գադերոն մերթ ի հարաւ կոյս, մերթ՝ ի հիւսիս. սապէս և Միրայէլ Ասորի : Ոչ կամեցեալ թարթախիւն ի դիւտանուանըս որ արտաբոյ երեւի մերոյ աշխարհի և թերեւս այլայլեալ՝ այսչափ ինչ ասեմ հարեւանցի թէ Գա-

դիր կոչէր ի հնումն ի լեզու Փիւնիկեցոց քաղաքն
Գադէս (այժմ Կադիքս), և նեղուցն Գադէսի Gadita-
num fretum արդ անուանի կիրճ Գիրբալտարի :

3. Մաղումն Վրաց անցայտ իմն է, և գրեթէ
անստոյգ, թէ և ոչ աւանդութիւնք սրակասին, ոչ
ժամանակագիրք : Միջին դարու սրատմագիրք մեր
տեսեալ զսակաւ մի զօրանալ նոցա և տիրել մասին
ինչ հիւսիսոյ Հայոց մեծայ՝ ճիզն եղին հնարել
ազգարանութիւնս անձանօթս Խորենացոյն և այլ
ամենայն մատենագրաց մերոց առաջնոց : Յայս
սակս Հայի, որ ի սկզբանէ անտի միածին համարեալ
էր հօր իւրում Թորգոմայ, յետ ի վերայ անցանելոյ
3,000 և աւելի ամաց ստացաւ, ըստ վիայելոյ Ստե-
փաննոսի Օրբէլեանց և և նմանեաց իւրոց, այլ եւս
եղբարս եւթ. Քարթլոս, Բարդաւս, Մովկան, Լե-
կան, Հերաւս, Կովկաս, Եղրէս. որով և Վիրք
իրբեւ սերեալք ի Քարթլոսէ՝ եղբօրէ Հայկայ, գրե-
ցան մեզ հօրեղբօրորդիք : Այս ինչ անտարակուսե-
լի է թէ ընդ բարս, վարս, խօսս, աւանդութիւնս
Հայոց և Վրաց ոչ նշմարին ամենեւին հետք ինչ
ընտանութեան թէ և ի լեզուի նոցա գտանին բաղ-
մաթիւ բառք Հայոց : Կաղանկայտուացին համա-
րեալ զՎիրս սերեալ ի Թարչչայ՝ ընտանեցուցանէ
զնոսա Ռոդայուոց և Տիւրենացուոց : Այլուր բան
լիցի զբառից Հայոց վարեալ ի Վրացին :

4. 2 օրին . ունէին Սիդովնայիք : Սիդոնացի բառիւ չէ արժան խմանալ զրնակս Սիդոնի (արդ Սայդէ), որ էր մի ի շահաստան քաղաքաց Փիւնիկիոյ ընդ մէջ Բերուտի և Տիւրի, այլ զազգս Փիւնիկեցւոց և Քանանացւոց : Երբայեցիք կոչեն զայն Յիզոն (որս), յոր Սուրբ Գիրք յաւելուն միշտ մակդիրս մե՛ժ (Յովսէ. ԺԹ. 8. Յուդիթ. Ա. 31) : Հիմնեալ ի հին Տիւրացւոց Սիդոն շինեաց վերստին զՏիւր նոր միով ամառ յառաջ քան զաւերն Տրովայի : Ըարտար էին յոյժ Սիդոնացիք ի նաւավարութեան, ի ձեռագործս և յայլ բազում արուեստս. և մշակէին խնամօք զաստղարաշխութիւն, զոսումնականութիւն և զխմաստասիրութիւն :

5. Կասրուտակիա, այս ինքն Կասպպադակիա : Հնագոյն անուն զաւառիս է Գամիրք :

6. Գաղատիա համարի այսպէ՛ս կոչեցեալ յանուն Գաղղ կամ Գօղուայ՝ նախահարց արդի Գաղղիացւոց, յորոց զնացին անդ հատածք իբրև վարձկան զինուորք յառաջ քան զՔրիստոս :

7. Ղիովնիա խմանալի է զՏրովայ հին քաղաքն, որոց աւերակք թուին երեւիլ ցարդ առ Գարդանեւեան նեղուցիւ :

8. Այժմ՝ Կելիադոնիա, է մին յելթն Յոնիական կղզեաց ի Միջերկրեան ծովու :

9. Կարկիւրիա է աղաւաղեալն Կորկիւր (Coreyre)

կղզւոյն Ֆէասեսանց հատուածելոց ի Աորնթոսէ. որ ի Ժամանակի Պեղոպոնէսեան մարտի զինեաց 120 նաւ արտերազմիկ :

10. Կեղադէմն եթէ չիցէ այլայլութիւն Աիւկղադեան խմբի կղզեացն (Cyclades), անծանօթ է ինձ :

11. Յովանիա կոչէր արեւմտեան մասն Ասիոյ ուր Յոնեանը (Յոյնը) հալածեալ յԱրայեցւոց ի Պեղոպոնէսէ եկեալ բնակեցան ընդ մէջ Լիւդիոյ և Կարիոյ հիմնեալ քաղաքս 12. իմա՛ Փոկէ, Երիթրէ, Գլաղոմեն, Թէոս, Կոլոֆոն, Եփեսոս, Պրիեն, Միւյօնտ, Միլետ :

12. ԶՏրասլոն կամ Տրասլոն համարելի էր աղաւաղութիւն Տասլորթան (Սէյլան) կղզւոյ եթէ ոչ էր Կաղանկայտուացւոյն յաւելեալ «և ի կողմն արեւմտից երթան, հասանեն ազդրս այս մինչեւ ի Տրասլոն», զոր չեղեւ մեզ ստուգել ճշդիւ՝ թէ և երեւին յՂտաւիա և ի Գաղղիա Տիեսլորտ և մերձաւոր անուամբ քաղաքր ինչ :

13. Արչակունի ճոխութիւնն կալաւ զաթոռ պետութեան Պարսից ոչ ամս 450. այլ՝ 468-481. սկսեալ 255 ամօր նախ քան զԲրիստոս՝ խափանեցաւ յամի Տեառն 226. և թագաւորք կացին ոչ 14. այլ՝ 22 : Որոց կարգ և անուանք ըստ նորագոյն տեղեկութեանց են ըստ այսմ. Արչակ Ա. Տրդատ-Արչակ Ա. Արտավան Ա. Ֆրահատ Ա. (Հրահատ). Միհր-

դատ Ա. Ֆրաճատ Բ. Արտավան Բ. Մինչդատ Բ.
Մնասկիրէս. Սինատրոկէս (Սանատրուկ). Ֆրաճատ
Գ. Մինչդատ Գ. Որոտ. Ֆրաճատ Դ. Ֆրաճատա-
կէս սակաօրեայ. Վ. օնոնէս. Արտավան Գ. Վար-
դանէս. Վ. ղղղէս Ա. Բագուր. Վ. ղղղէս Բ. Ար-
տավան Դ. :

14. Թիւ Արշակունի թագաւորաց Հայաստանի
ոչ է 24. և ոչ ամբ տեւողութեան նոցա 620 : Ի Վա-
ղարչակայ մինչեւ ցԱրտաշիր նստան ի Հայս սաս-
կաւորք 27. զորօրինակ. Վ. ղղարչակ Ա. Արշակ Ա.
Արտաշէս Ա. Տիգրան Ա. (Բ). Արտավազդ Ա. :
Աստ բաժանեցաւ աշխարհ մեր յերկուս կամ տեղի
տէրութիւնս. բուն թագաւորք մեր նստան անկախ
ի մեծն Հայս. այլք՝ ի փոքր Հայս ընդ հովանաւորու-
թեամբ Հոռմայեցւոց, զորոց ոչ ինչ յիշեն պատմա-
գիրք մեր նախնիք : Արշամ. Արգար. (այսու
անուամբ բաղում թագաւորք յիշատակին ի գիրս
արտաբին. զոր ստուգեն նաև զբամբ նոցին) : Անա-
նուն, Սանատրուկ. Երվանդ Ա. (Բ). Արտաշէս Բ.
Արտավազդ Բ. Տիրան Ա. Տիգրան Բ. (Գ). Վա-
ղարչ. Խոսրով մեծ. Տրդատ. Խոսրով Բ. Տիրան Բ.
Արշակ Բ. Պապ. Վարազդատ. Արշակ Գ. և Վա-
ղարչակ Բ. (ի միասին). Խոսրով Գ. (երկիցս).
Վ. ռամ-Շապուհ. Շապուհ սպարսիկ ևւ Արտաշիր :
Արդ հարստութիւնն Արշակունեաց սկսեալ 150
5.

ամօք նախ քան զՔրիստոս և բարձեալ 433 ամօք զկնի՝ ամբ տեւորութեան այնորիկ լինի ընդ ամէնն 583 և ոչ 620 հաչուեալ ի միասին և զմիջոց անիշխանութեանն. և թիւ թագաւորացն լինի ընդ ամէնն 27 և ոչ 24 ըստ Կաղանկոյտուացւոյն :

15. Երկու օր. կոչէր : Մթին է բանս և անխմաստ : Պարոյր ոչ կոչէր Սկայորդի, ոչ Հրաչեաց եւ ոչ որդի Հայկակայ. այլ որդի էր Սկայորդւոյ և հայր՝ Հրաչէի. Խորեն. Ա. 22 :

16. Երաթն է, անտարակոյս, Եամբաթն յորմէ, ըստ Խորեն. Ա. 22, սերեցաւ արքայական ցեղն Բաղրատունի որ թագաւորեաց Հայոց և Վրաց :

17. Կամ բազմանշան է բառս աղոս, կամ ըստ դարուց այլայլեալ : Խորեն. և Նարեկացին վարեն զայն իրր համազօր քաղցու. Սարկաւազ և թարգմանք Փիլոնի, Ոսկերերանի և այլն՝ իրր թիւնաւոր, կեղծաւոր. ածանցրն աղոսի նշանակեն կծուութիւն, դառնութիւն, որպէս բացատրեն հեղինակը Հայկազեան բառարանին : Ինձ եւս մնայ յաւելուլ թէ աղոս է բառ համաշխարհական և տարբեր նշանակութեամբ վարեալ ի լեզուս բաղում. զորօրինակ. առ Թուրքս նշանակէ թոյն. առ Վաղղիացիս айгу նշանակէ սուր, աղի. որք և առեալ են զայն яаchiaрէ Վայեւրացն Սկովտիոյ և Իրլանդիոյ : Արդ ևս այս բառ վարի ի Հայաստան իրրև կծու, արտասուաբեր այլ ոչ իրրև քաղցր :

18. 2 Օրին . Կովկասաղաւանս . երրորդն՝ Կաս-
կասաղաւանս . յայտմ միճակի էր և օրինակն Հ.
Ղեւոնդեայ Ալիշանեան : Ակնկալութեամբ ընտ-
րելագոյն գաղափարի թողար որպէս և էրն յուղա-
գոյն պատճենի մերում :

19. ԶԶողայէ ընդարձակագոյնս խօսեցեալ եմ ի
յառաջարանի գրոյս . անդ առարեմ զհնասէրս : Թէ
և գոյ դեռ տարակոյս սակս նոյնութեան Զողայի,
Ճորի, Զոլի . այլ ոչ սակս միոյ ի սոցունց ընդ Վար-
բանդի : Զողայ, որպէս է տեսանել ևր . 370 գրոյս,
չէր հետի ի Վարբանդէ այլ ոչ էր դուռն Աղվանից
կամ Վարբանդն ինքնին որպէս գրէ ոմն առ մեօք :

20. Տեղի հռչակաւոր ի հին Ռւտի նահանգի .
ուր առարեալն Նղիչէ կանգնեաց զմայր եկեղեցին .
Աղվանից :

21. Վանք անուանի ի նմին գաւառի կոչեցեալ
Փոփոխակի Զրոչտիկ կամ Ներս-Մինչ ուր հան-
գուցաւ սուրբ զլուխ առարեւոյն Նղիչէի :

22. Այլ էին Աղվանք և այլ՝ Ալանք թէև ան-
ուամբ մերձաւորք միմեանց . առաջինրն էին հնագոյն
բնակր աշխարհին . Ալանք յետոյ հատուած եկեալ
անդ ի հիւսիսոյ, և կալեալ զմասն ինչ այնորիկ :
Մ . Խոր . Բ . 50 . պատմէ զարչաւանս Ալանայ յեր-
կիր մեր, զպարտութիւննոցա և զամուսնանալն Ալ-
տաշխի Բ . արքայի մերոյ ընդ Սաթինիկ՝ դատեր թա-

զաւորինոցա: Նոյն մատենագիրն Բ. 52 սլատմէ զմահ
հօրն Սաթինկայ, զզնալն Սմբատայ՝ մերոյ զօրա-
պետի, յԱլանս և զԹաղաւորեցուցանելն զեղբայր
Թաղուհոյն մերոյ: Ապարէն զոր ինչ Խորենային
Ալանաց տայ, զնոյն Կաղանկայտուացին և Փոս-
տոս Բիւզանդացին Սղվանից վերագրեն. և սխալին
երկօրին եւս:

23. 2 Օրին. ունէին «չտեմարանաց» 2 եւս՝ «չա-
րանաց» յոր անուն կոչին ցարդ ի Հայս պտուղը եւ
արմտիք շարեալ ընդ Թել և չորացուցեալ յամա-
րայնի ի ձմրան պէտս:

24. 2 Օրին. «չարս»:

25. Գազոն չատուածն Փղշտացւոց կարծիւր
հեղինակ արօրադրութեան և նշանակ բեղմնա-
ւորութեան. որ և պաշտիւր յԱղոտ և ի Գաղայ ուր
եղին և զտասական ուխտին յափշտակեալ յարա-
յեւացւոց:

26. 2 Օրին. «սարապետ»:

27. 2 Օրին. «ոչ գործէր»:

28. 1 Օրին. «վայրաղն»:

29. 2 Օրին. «ուչնաղնելութեամբ» . միւսն՝
«ուչագելութեամբ»:

30. 2 Օրին. «չարանալ»:

31. 1 Օրին. «Յեւի» . միւսն՝ «Յրի» . իցէ՞ այս
Սրիւր քաղաքն Արար մատենագրաց:

32. 1 Օրին. «Ճեղր» . նշանակէ թերեւս փորը մանուկ :

33. 2 Օրին. « ապտամբու թեամբ սլատճառս » :

34. Զոր Աղանկայտուային Աղարչակ կոչէ աստ, զնոյն սակաւ մի ստորեւ Աղարչ անուանէ : Անուն թագաւորիս Աղակէչ գրի ի հին դրամս յորմէ Հռոմայեցիք արարին Աղողէս :

35. 2 Օրին. « ի բարի քառութեանն » :

36. 1 Օրին. « անանց յախտենից ուրացողաց » :

37. 1 Օրին. « միարանութեամբ հաստատեալ » :

38. 1 Օրին. « զից աստեաց » :

39. Թուահամարս ակամայ մոռացեալ է :

40. 1 Օրին. « մեծադոյն ուրուք » :

41. 2 Օրին. « զերկրեալ » . ուղղադոյն եւս էր ընթեռնուլ ընդերկրեալ : Գժոխային սլատիժս պարսկական ցարդ եւս ի կիր է. զյանցաւորն տարածեալ յերկիր պորտ ի վեր և հաստատեալ զղէմնս յանդիման արեւու խարեն զաչսն աղղի աղղի հնարիւք : Եթէ աստուածապսակն Աչադան այսպիսի զիւհանար կտտանօք վարեցաւ առ մոլորեալս երկրին իւրոյ, զինչ ասպս ոչ գործեցին զիւհապսակրն :

42. 1 Օրին. « սակ » . միւսն՝ « պսակ » :

43. 2 Օրին. « տարւոյ տարի » :

44. 1 Օրին. « աղանդէր » . միւսն՝ « սղանդէր » :

45. 1 Օրին. « Յունաց եպիսկոպոսապետ » :

46. 1 Օրին. « Երգեսացոյն » :
47. 1 Օրին. « եւ նա եւս անխոյժ արարեալ
երկրունս » :
48. 2 Օրին. « որոյ վասն և եկեալ նոյն արքն նո-
վին ահաւորագոյն կերպարանօք » :
49. Եր. 153. տող 10 ի տեղի դեսարակին մի օրի-
նակն ունէր վակասին :
50. 1 Օրին. « թխացն » . միւսն՝ « թևոցն » :
51. 1 Օրին. « Հունգարաց » :
52. 1 Օրին. « որ ևս պուժեալ որ յամիցի » :
53. 1 Օրին. « մեծ ժողովրդիս Պականու » :
54. 2 Օրին. « Պարազան » :
55. 2 Օրին. « յտանկացեալ » . ոտնկալեաց համա-
րի սաշտօն ոտնկացութեան :
56. 1 Օրին. « Պեռօն » միւսն՝ « Պեղէօն » :
- 57-58. 1 Օրին. « Բարուիճ » :
59. 1 Օրին. « վատակոխ դործէր » :
60. 2 Օրին. « հանդերձ ագեղուն » :
61. 1 Օրին. « Պարսկանց » . միւսն՝ « Պարսկա-
տանաց » . երրորդն՝ « Պարսկանս » :
62. 2 Օրին. « Վերկերտու » :
63. 2 Օրին. « զհետ եկեալ » :
64. Կամ ի Չլուխն 22 սակասին բանք ինչ, կամ
որ զինի դայ կցուրդ այնմ համարելի է. մեք զհետ
զնացար օրինակաց մերոց :

65. 1 Օրին. « Երկու բուռն հարեալ արդեւոյր » :
66. 1 Օրին. « Թողոյր առաջի բրածին » :
67. 2 Օրին. « Ընտելական » :
68. 1 Օրին. « Բժշկելով զյուրկիցն խանգարգ հոտ » :
68. Արկին. 1 Օրին. « մողմողայս » :
69. 1 Օրին. « զաւագ եսկիտարտուն » :
70. 1 Օրին. « սարասարկէր » :
71. 1 Օրին. « հօր » :
72. 2 Օրին. « ի ժողովէն » :
73. 2 Օրին. « Այրմանուչայ » :
74. 2 Օրին. « երկկցս » :
75. 3 Օրին. « բաս քաղցու » . քաղցու կոչի ի Հայաստան հոյզ խաղողոյ կոխելոյ :
76. 2 Օրին. « Հայոց » :
77. 3 Օրին. « որ որո վար և այգի չէ » :
78. 2 Օրին. « խայտակ որ » . մին՝ « կատակ որ » :
79. 1 Օրին. « վասն ամենայն » :
80. 1 Օրին. « Մարութ » :
81. Թուի թէ մատենագիր մեր չդնէ խտիր ինչ ընդ զիցապաշտութիւն և ընդ հրապաշտութիւն ըզ մին վարելով փոխան միւսոյն . սակայն աղանդն Զբաղաշտի (զօրացեալ յԱղվանս և յԱտրպատական) արդեւոյր խստիւ զերկրաբազութիւն կուոց :
82. Եզար ըստ չորից օրինակայ մերոց Փլինս թէ

և անհաւան կամօք. զոր աղաւաղութիւնն համարիմք
Լինաց .

83. Տէս զայսմանէ զոր ինչ գրեալ եմք ի յառաջա-
բանի գրոցս :

84. Կաղանկայտուացին զՊարգարս և զԱամի-
ճիս Հեփթաղն համարեալ զերի ամեալ ի Մակե-
դոնացոյն յԱղլանս ընդդէմ ելանէ ասպրէն Մով-
սիսի Խորենացոյն և այլ սրատմարանից մերոց, որք
զՊարգարան յԱռանայ ասեն սերեալ : Իսկ Հեփ-
թաղք, որպէս ասացեալ եմ այլս բ, ի Հոնայ յազգէ
էին և ի հիւսիսց Չինաց հասուածեալ :

85. 2 Օրին. « Ընդ ներքոյս » . Թերեւս գրելի էր
ըստ ներքոյս :

86. Օրին. « Չորոխտխում », միւսն՝ « Չորախու-
խում » :

87. 1 Օրին. « զԱսին », միւսն՝ « զՉասին » :

88. 1 Օրին. « մետաղոն », միւսն՝ « մետապան » .
Երբորդն՝ « մետաղան » :

89. 1 Օրին. « չխախարան », միւսն՝ « սխաղա-
կան », երբորդն՝ « սխաղական » :

90. 1 Օրին. « գործակոխ » :

91. 1 Օրին. « Թօրէլեան », միւսն՝ « Թօրէլական » :

92. 2 Օրին. « չոմարատակ ». զոմն, որպէս յայտ
է, նշանակէ նաւականութիւն :

93. 2 Օրին. « ագիատոսեան ». մեր պաշկեցար

զագիտորոսեանն իրրեւ լատինական էքլետրն՝ աս-
պետ, այբուձի :

94. 2 Օրին. « հենաց մարդոյ իմաստութեան
ծնունդ է առարինութեան » :

95. 2 Օրին. « գունդդ » :

96. 3 Օրին. « չընտփ » :

97. 2 Օրին. « պարաղարդի » :

98. 1 Օրին. « յիննամենից » : Ստեփաննոս Օր-
բէլեան որ ի Պլուսն Լ. պատմութեան Սիւնեաց
բառ առ բառ օրինակէ զՎաղանկայտուացին՝ դնէ « և
ճաշ արարեալ ամենայն մեծամեծաց իւրոց ամենիցն
ամենայն տոճմից ազատատոճմն Պարսից նախարա-
րացն » : Երկօրին եւս մի ին են և դժուարիմաց :
Հինամեանն կամ իննտմեանն Վաղանկայտուացոյն
չընծայէ իմաստ ինչ պայծառ. ամենից ամենայն
Օրբէլեանի ճապաղ է : Նախնի Պարսիկր բաժա-
նեալ էին ի ցեղս և ի նաշապետութիւնս 10. յորոց
մին թագաւորեալ՝ մնացեալ իննունը համարեցան
առաջին նախարարութիւնը տէրութեանն. յայս
թերեւս ահնարկէ իննամեանն Վաղանկայտուա-
ցոյն :

99. Սյս ինընէ մովպետան մովպետ՝ որ էր դէնպետ
Զրաղաշտեան կեշտին :

100. Պակասի ի մին « ընթեոնուլ » :

101. 1 Օրին « պաճար ». միւսն՝ « ուճառ » :

102. 3 Օրին. «Աթաշ խողայիւ». մեր սահեցար զմիոյ միայնոյ ընթերցուածն իրբեւ ու զղագոյն. զոր համարիմք ելեալ յարաջ խողայէ որ ի սրարսիկ լեզուն նշանակէ մերթ հուր-աստուած, մերթ՝ իշխան հրոյ ։ Երկրորդ խնատիւս վարի արդ ևս խողայն ի Պարսկաստան ուր տանուտեարք կոչին քեանդ-խողայ ։

103. 2 Օրին. « յիանանիւթ ից զրեհիւք » ։

104. 1 Օրին. « չորերթ զեան ճակատն սղնձեայ և տախտակովն յօրինեալ » ։

105. Բազում անգամ ցանկացայ գիտել զրուն նշանակութիւն վարաղագիր բառի. և իլծ իմ ցարդ անկատար մնայ ։ Բացատրութիւնն զոր տան բառիս հեղինակը Հայկազեան բառարանին, անբաւական թուի ինձ. Հ. Ղ. Ինձ. ի Հնախօսութեանն Հայաստանեայց. Հատոր Գ. եր. 79 կարծէ ի խոր կամ ի բարձր քանդակէ ասացեալ վարաղագիր. այլ ոչ ինչ յառաջ բերէ յասրացոյց բանից խրոյց ։ Մեր ևս թէ եւ զխտեմք թէ մին ի Սասանեան թագաւորաց կրէր ի սաղաւարտի խրում պատկեր վարաղու, թէ արք աւագանիւր ինչան քաջութեան կոչին զանձինս վարաղ և թէ վարաղն սակաւու իմն տարբերի ի վարաղագրէ (ոսկեղիր). սակայն նախ քան յայտնելն զմեր կարծ իս խոտտանամք մի Շար հայպատմագրաց ի սրարդե այնմ որ յանձն առնուցու տալ մեզ զճիշդ մեկնութիւն բառիս ։

106. 1 Օրին. « ախոյանայր » . միւսն՝ « ախոյա-
նէր » :

107. 1 Օրին. « ի Մաղխրս » . միւսն՝ « մաղխտա-
թըս » . երրորդն՝ « ի Մաղխրս » :

108. Երես 211. տող 15 : Հին դրամք Սասա-
նեանց զանունս Յագիերտ գրեն իզգիերդ որ թա-
ղաւորեաց ի 440է ց457 ամ Տեառն և Համարի
երկրորդ ըստ կարգի. այլ մեր պաշկեցաք զմերոցն
յարմարագրութիւն :

109. Լուրնաս դետ Համարի յոմանց այժմեան
Եօր. առ որով էր ի հնումն քաղաքն Խաղխաղ .
Եղիշէ եր. 131 կոչէ Լուրնաս :

110. Եղիշէ եր. 131 կոչէ Պազրիկ :

111. ԶՀանդամանս ամենայն սրտերազմիս օրի-
նակէ Կաղանկայտուացին գրեալ թէ բառ առ բառ
Նեղիշէի գրոցն : Յայս սակս զԿապիտհն (Կովկաս)
որ չէր հեռի յասպարիզէ անտի ճակատուն, սրաշկեցաք
ըստ նորուն Եղիշէի թէ եւ երկորին այլ օրինակը
ունէին Կապիկու :

112. Երես 219. տող 6. 1 օրին. « սիւղեղաբարս » :

113. Նոր իմն աղայոյց կարծեաց մերոց թէ Չո-
ղայ ոչ է Պարբանդ. այլ՝ այլ իմն քաղաք ուր նստան
ամս աւելի քան երկերիւր կաթողիկոսք Աղլանից :

114. 2 Օրին. « Սինասայ » :

115. 1 Օրին. « եւ սորա իտեսլեան լուեալ յինէն » :

116. 1 Օրին. « Տրխոյ » :

117. 1 Օրին. « Ի մէնջ » :

118. 1 Օրին. « այլ մարմնական պատերազմունք
կարի աճելին » :

119. Չորերին օրինակք մեր այսպէս ունէին. թէ
եւ մարթէր ընթեռնուլ ընտրեալ առաքելոցն երկո-
տասանից :

120. 1 Օրին. « յետս յետս » :

121. 1 Օրին. « Փղոս » :

122. 1 Օրին. « Պայշանխոյ » :

123. Չորս Աաղանկայտուային կոչէ աստանօր
հասարակօրէն Խաղիր, սատմաղիր Յունաց զա-
նազանեն յԱւարս, Ի Բուլղարս, Ի Ռուսս, Ի Սլաւս,
Ի Պերեդս, Ի Թուրքս. յորոց Հերակլ առեալ տարաւ
դաղթականս յերկիր կայսերութեան իւրոց : Չոմանս
Ի վայրենեաց աստի Ի ձեռն սատարացոց որսաց-
եալ Հերակլի գրգռեաց արշաւանս դնել յերկիր
Պարսից. այլք եւս սաղրեալ Ի սոցանէ ասպատա-
կեցին Ի Յունաստան և աւերեցին զմասն ինչ Աոս-
տանտնուպօլսի :

124. Ծով մեծ կոչէ Աաղանկայտուային զԱսս-
սիականն որ համեմատութեամբ ընդ այլոց ծովոց
հազիւ թէ արժանի է ծովակի անուան :

125. 1 Օրին. « զաչ և զտկարութիւն մեր » :

126. 1 Օրին. « յօտ մի ». միւսն՝ « յոտ մի ». մեր

եղար հօտ յոր անուն կոչի ցարդ մին ի խաղուց ման-
կանց Հայոց. որք դորձեալ դարակ ինչ կամ փոսիկ
յերկիր՝ ձգեն յայն դափ մի ընկոյղ կամ սնդուկ. եւ
որ արկանէ զամենայնն ի հօտն՝ շահի զխաղն ։

127. 2 Օրին. « սերեւէջտիցն » ։

128. 1 Օրին. « միայն ձեռնտու լիցին ինձ ի մեծ
նախանձուէն գիտաւորաց. յանձն առնում եւ ես
ընուլ զպարտմն զազանարարոյ ոսկեսէր աղղին » ։

129. 1 Օրին. « Պորկանն » ։

130. 1 Օրին. « զումարտակարանութիւն » ։

131. Զոր մերայինքն Ապւստ կոչեն՝ Յունացն
սպառնազիրք Սիրոյէս եւ Շերուէհ կարդան ։ Պու-
մարտակն Հերակլի ընդդէմ Խոսրովու Բ. սկսաւ
յամին 622 և ի յանգ եւ ի 628 ամին. որ եւ ի ճակատս
6 խորտակեալ զզբութիւն Պարսից և աւերեալ
գրազում զաւատս աշխարհին՝ ետ ընկենուլ յաթոոյ
գԽոսրով և սպանանել ։

132. 1 Օրին. « անուարակաց » ։

133. 2 Օրին. « Մարազպանդ » ։

134. 1 Օրին. « մօտաւոր » ։

135. 2 Օրին. « իզաղան » ։

136. 1 Օրին. « հեղձամահ արարեալ զնոսա ող-
ջէն. այլ վարեցին » ։

137. 1 Օրին. « խաւարն մատախլապատ » ։

138. 1 Օրին. « գիշադարչս » ։

139. 1 Օրին. « կողթ սակարդ » :

140. 1 Օրին. « գործմածե » :

141. 1 Օրին. « անարիւն » :

142. Թէեւ եղար ըստ չորից օրինակաց մերոց չոր խեչ, այլ ակամայ, կնճիւ, կնճեռ և չեչ կոչի ի Հայաստան ողկոյղ խաղողոյ կոխեալ և մզեալ :

143. Թարխանն ոչ թուի գոլ անուն յատուկ, եւ նշանակէ ի լեզու. Թաթարաց ազատ, սպահարկ :

144. 2 Օրին. « որ վանեցին զօրդին Հռոմացեաց » :

145. 2 Օրին. « յոր յարուցեալն էին » :

146. Թուի լինել Աստան գլխաւորն Ավարաց որ ի սաղրելոյ Խոսրովու Բ. արչաւեաց ի Թրակիա եւ յսպարկանոթիւն եղ զմի մասն Արատանանուօրջիւ :

147. 1 Օրին. « Ընկիճեալ » :

148. Զերու խարանն (արքայ) Աստանկայտուացոյն է Զերեշն Յոյն սրատմարանից որք համարին զնա ոչ ըստ մերոցն թագաւոր Խաղրաց, այլ զօրավար Թուրքաց բնակելոց առ Վլոյզայ գետով : Սա էր որ սրատրեալ յոսկոյն Հերակլի անց ի գլխս 40,000 այրուճից և արչաւանա եղ յԱղվանա, ի Վիրս և ի մեծն Հայս յամի 627 գործելով ամենայն ուրեք չարիս և աւերս անհնարին :

149. Վահրամ-Չուրինն Սասանեան կարգեցաւ յՈրմզդայ արքայէ կուսակալ առ ի վանել զյարձա-

կու՞նք Թուրքաց Վլադայի, որոց ասպատակեալ էր
ի Հայս և յԱտրպատական : Յետ սղանանելոյ
Վահրամայ զառաջնորդն Թուրքաց կալաւ զորժ
պատերազմի ընդ որդւոյ նորա, զոր և ձերբակալ
արարեալ արսորեաց ի Մաղային. և տեսեալ զս-
պերախտութիւն Արմզի սերմանեաց խոտլոթիւն
ընդ նա և ընդ որդի նորա Խոսրով (Փարվիզ)՝
ժառանգ ակոռոյն Պարսից : Կրրեւ խոյս ետ Խոս-
րով յԱտրպատական՝ Արմիզի հրաման արար
ունել և պահել ի բանտի զԲենդուէճ և զՎաստամ
(Բնդոյ և Վաստամ)՝ քեռխ նորա : Սորա եւս շար-
ժեալ ի սրտմտութիւն կալեալ կուրացուցին զԱր-
միզի, զոր սպանեալ ապա փախստեաց գնացին ի
Յոյնս հանդերձ Խոսրովու յահէ Վահրամայ-Չուրի-
նայ : Յորժամ Խոսրով փեսայացեալ կայսերն՝ դար-
ձաւ զօրու Յունաց և տիրեաց Պարսից՝ յայնժամ
Վահրամ-Չուրինն խոյս ետ ի Թուրքաստան ուր և
սպանաւ յետ սակաւուց : Սոյնպէս սպանան Բնդոյ
և Վաստամ հրամանաւ Խոսրովու :

150. 1 Օրին. « տակաւ արք » . միւսն՝ « տան
հասր » :

151. 1 Օրին. « սորա յորդոր լինէր » միւսն՝ « սի-
րայորդոր լինէր » :

152. Կաղնէա կոչի քաղաքաւանն ի սահմանս
Բաբելոնի 15 փարսախ հեռի ի Կուֆայէ : Աստ

մղեցաւ մեծ ճակատն Մահմետեանց ընդդէմ հրապաշտ Պարսից : Եւ զոռոզն Յաղկերտ մատնեալ ի սարտութիւն փախեաւ ի Հուլան. որ և ստանեալ ի ջրաղացսրանէ ումեմնէ թաղեցաւ յԽատահր :

153. Չորերին օրինակը մեր ունէին միասլէս յութն ամսոջ զոր ուղլեցաք եղեալ յութերորդ ամին Յաղկերտի, որ ելեալ յաթու յամին 632, ի 640 ամին մղեաց զհռչակաւոր ճակատն զորմէ խօսի Կաղանկայտուային :

154. Պարսիկը յեօթներորդ դարուն բաղում ճակատս ետուն Արաբաց. ի մարտին Կաղսեաց (636) հրամանատար զօրու նոցա էր Ռուստամ-Ֆարուք զատ : Ի ճակատուն Նէհալենդի (640)՝ Պերոզան կամ Ֆերուզան, ուր անկաւ Նօման՝ Արաբացն սպայապետ : Խորազատ եթէ չիցէ պլայլութիւն միոյ յերկուց անուանց աստի՛ համարելի է իբրեւ մի յատորին զօրավարաց Պարսից :

155. 1 Օրին. « գրտահարեղն » :

156. 1 Օրին. « Գեղմնազգի ոմն ». միւսն՝ « Գեղանազգի ոմն հիւղինակ » : Թերեւս գրելի էր անունըս Գիլեմազգի յորոյ թագաւորեցին յետոյ ի Պարսկատտան :

157. 1 Օրին. « դեղուր գուժի » :

158. Թերեւս իցէ ա՛ ժմեան Քեօրէչի գաւառն Շիրվանի » :

159. 1 Օրին. « արք զառանձնողք » . միւսն՝ « զառանցանողք » :
160. Յազկերտ Պ. որդի Շահրիարայ, եւ յաթոռն յամի 632 եւ սպանաւ ի 652. որով բարձաւ տէրութիւն Պարսից :
161. 1 Օրին. « կորզեալ ի տանեաց » : Իցէ՞ կորզեալ ի ժանեաց :
162. 1 Օրին. « յԱրարտեան դաւառէ » :
163. 1 Օրին. « ամենատեսչին » :
164. 1 Օրին. « արձայնք » . միւսն՝ « արձագանք » :
165. 1 Օրին. « բաղմագահ » :
166. 1 Օրին. « ընդոստ առեալ » :
167. 1 Օրին. « չուեալ ի տէր » :
168. 1 Օրին. « փաթշարար դրութիւնք » . միւսն՝ « քաթշարար » :
169. 1 Օրին. « սլատաղահիւթ » :
170. 2 Օրին. « զերեամբ » :
171. 2 Օրին. « սարդեւախիտ » :
172. 1 Օրին. « առ մեծադնութիւն » . միւսն՝ « առ մեծարդնութիւն » :
173. 1 Օրին. « ըստաւարակս » :
174. 1 Օրին. « կոյոյն փոլորտածղութիւն » :
175. 1 Օրին. « ծայրայասրաւիչ » :
176. 1 Օրին. « բայից » . միւսն՝ « բայից » :
177. 2 Օրին. « համազարդ սատրանտութիւն » :

178. 1 Օրին. « բուրույ խնկոց » :
179. Եթէ չիցէ Շիկաչէն՝ այլ խմն համարի ազա-
քէն գաւառն Արշակաչէն, որպէս ակնարկեալ եմ ի
յառաջարանի մատենիս :
180. 2 Օրին. « սրբութեանց սրբոցն » :
181. 2 Օրին. « պուրատին » :
182. 1 Օրին. « անխոյարար » :
183. 2 Օրին. « յօձարձակ » :
184. 1 Օրին. « զազատտասաչ » :
185. 1 Օրին. « զվարազն ». միւսն՝ « զվարզն » :
186. 1 Օրին. « արկեալ զվահանան » :
187. 1 Օրին. « վիրազին » :
188. 1 Օրին. « անխոյարար » :
189. Ի վերոյ գրի նամեսական. աստ՝ ամեսա-
կան, որոց երկոցունն մի եւ նոյն թուի խմաստ եւ
գրչութեամբ միայն զանազանեալ : Ի Հայկազեան
բառարանի ոչ գտաւ մին կամ միւսն. ինձ եւս ոչ
ախորժ ելի եզեւ տալ մեկնութիւնս մտացածին :
190. 1 Օրին. « վարձակական » . միւսն՝ « վար-
ձանական » :
191. Պրաչարն մեր ի ժամանակի բացակայու-
թեան մերոյ փոխանակ դնելոյ զկնի 190 թուահա-
մարին 191, եզեալ է 184 եւ այնպէս հաշուեալ
մինչ ց190 զոր վերատին կրկնեալ է : Չայս ծանուց-
եալ ընթերցողաց մերոյ ի տեղեկութիւն ակն ունիմ

ներողամտութեան նոցա. ես եւս յոչ կամաց զհետ
երթալ ստիպիմ անզգուշութեան նորին :

184. 1 Օրին. « նշխարաց » :

185. 1 Օրին. « առայկայեալ » :

186. 1 Օրին. « ձորք » :

187. 1 Օրին. « իրի » :

188. 1 Օրին. « անտեղուն » :

190. (կարգա՛ զայս թիւ 189). 2 Օրին. « հեղի-
նակին » :

190. Բազում անգամ յիշատակեալ զողով անու-
նըս այս՝ պահեցար ի տորագրութեան մատենիս,
թէ և ոչ գտանի ոչ ի բուն Աղլանս և ոչ յերեսին
դաւառս մեծ Հայոց որք անկան ընդ նոցա իշխանու-
թեամբ. որ եւ անձանօթ երեւի Խորենացւոյն եւ
ստորագրութեան Հին Հայաստանեայց հեղինակին :
Այս անուն թէ եւ մերձաւոր Մեծ Կուէնից՝ միոյ
ի դաւառաց Արձախաց, այլ խանդարեալ երևի :

191. 1 Օրին. « Տաղձանան » անուն նոյնպէս ան-
ստոյգ : Զրվչտիկ և Քլխոյ վանք զողով յՈւտիս,
ի վիճակի Իսրայէլի եպիսկոպոսի, յորում էր եւ
Պաղձանք՝ առաջնորդարան նորին, համարելի էր
ապարէն թէ եւ Մեծ Կողմանք էին յայնմ դաւառի
ի սահմանս մեծ Հայոց :

192. 1 Օրին. « լսեցուցանէր » :

193. Մի ոմն յարդի մտտենագրաց զՉողա շփո-

թէ ընդ Պարբանդայ հակառակ ասից Կաղանկայտ-
ուացւոյն, որ զերկոսին քաղաքս որոշակի յիշէ :

194. Սսպանդէտոն որ չէ այլաձայն և այլանշան
իմերոյն սպանդարամետէ գոնէ ինախարրիատոսեան
դարս յորժամ Հայր, Պարսք և բազումք յաղագայ
հիւսիսի զնոյն ունէին կրօն, է Սսպանդումադ կամ
Լսպենդարմատն Չենդից ըստ բացատրութեան
Քուրնուֆի. որ և համարիւր մի յԱմշասպանդից
(Իզէզից) գորոց ճառել հանդերձեալ եմք ի զիրս
նախնի կրօնից Հայոց :

195. 2 Օրին. « նուիրական ձայնիւք » :

196. 1 Օրին. « ամսագոչ » :

197. 1 Օրին. « սրագործութիւն » :

198. 1 Օրին. « ուսուցս » :

199. 1 Օրին. « ընդունելութեամբն » :

200. 1 Օրին. « յորժամ » :

201. 1 Օրին. « որք զորք » :

202. 1 Օրին. « չաթկասար » :

203. 1 Օրին. « յառաջ եղիցի նոյն ինքն զան-
պատում պարզեւացն Քրիստոսի » :

204. Որչափ անկեղծ Հայ մարդ զուարճանայ
ընդ լուր քարոզութեան սուրբ հաւատոյ մերոյ առ
Հոնս, առ Թուրքաստանեայս և առ Խաղիրս ի ձեռն
Իսրայէլի եւ իսկոարսի, այնչափ եւս և աւելի թախ-
ծութեամբ ընանի սիրտ իւր յորժամ լսէ թէ կաթողի-

կոսն Ս.ղլանից ապառուս կամակորութեամբ իմն
անսոյթ զայնմանէ եղեալ՝ ոչ աղերսանայ նորա-
հաւատ Հոնայ լսէ, ոչ Քրիստոսի պատուիրանաց
հպատակէ և ոչ զլսարայէլ կամ զայլ եպիսկոպոսաւնո-
սա առարէ առ ի հաստատել և յընդարձակել զնորա-
ծին եկեղեցին Քրիստոսի : Եղիազարն էր, այժ ըստ
արտարին ձեւոյն կաթողիկոս Ս.ղլանից, այլ ըստ
ներքնոյն՝ զիտէթէ ինչ էր. է՞ր աշակերտ Քրիստոսի,
հետեւո՞ղ էր սրբոյ հօրն մերոյ Պրիզորի Լուսաւորչի,
սրբոյն Պրիզորիսի՝ խրոյ նախորդի : Եթէ Աստուած-
որդին վասն փրկութեան մարդկան էջ յերկիր, ետ
զանձն իւր կամաւ ի մահ և առարեաց զընտրեալս իւր
յաշխարհամենայն տալ աւետիս կենաց ամենայն արա-
րածոց. եթէ սուրբ Լուսաւորիչն կամաւ համբեր
ստակալի չարչարանաց և անցոյց ամա երերտասան ի
խոր վիրապի առ ի լուսաւորել զՀայս. եթէ սուրբ
մանուկն Պրիզորիս առաջնորդ կացեալ Ս.ղլանից՝
աւետարանեաց զՄագդութս, զԼինիս, զՃիղիս,
զՀոնս և եհեղ զարիւն իւր սուրբ ի վկայութիւն
Քրիստոսի. եթէ սուրբ Ղեւոնդեանք նաև ի կա-
սրանս և տարաղիր ի հայրենեաց ոչ դադարէին
տակալին բարողել ի Նիւշապուհ զբանն կենաց, և ի
հաւատս ածել զմոզպետն : Ոչ սպարէն Եղիազար
ևս, որ պանծայր նոցուն գոլ ակթուակից և գործա-
կից՝ զնոցուն սարստ էր բերել յանձին գործս ևս

առարինութիւն առ ի հաստատութիւն եկեղեցւոյ
Քրիստոսի և ի փրկութիւն մոլորեալ եղբարց մերոց,
մանաւանդ ի դարուն յորում Արարբ տակաւ աշա-
կերտեալ Մահմետի՝ առարէին ի չորիս ծագս աշ-
խարհի քարոզս նորածին կրօնի խրեանց : Ոչ ծանր է
հեղգութիւնս և մեծի սարսաւանայ արժանի : Եթէ
Եղիազար, իբրեւ զազջ աշակերտ Քրիստոսի, ան-
փոյթ էր զհոգեւոր փրկութենէ : Հոնայ, զէթ հողալ
սարս էր, իբր այր կենցաղազէտ, զմարմնաւոր օգտէ
ազգայնոց իւրոց արդիւնաւորեալ ի հաւատակցու-
թենէ : Հզօր ազգայն Հոնայ, Թուրքաստանեայց եւ
Խաղրայց սակայն նա յայսմ բարեմասնութենէ եւս
վերջացեալ գտաւ : Սմին իրի երեբին ազգբ հիւսի-
սոյ յետ դոյզն ինչ աստուածդիտութեան, վասն ոչ
ունելոյ բրիստոնեայ հովիւս, աշակերտեցան Մար-
գարէին Արարիոյ եւ խաւար ածին Աղվանից եւ
Հայոց առհասարակ :

205. 1 Օրին. « յիսկզբան » :

206. 1 Օրին. « յերկիր եկեալքս » :

207. 1 Օրին. « զհաւատն ». միւսն՝ « զաւանդն » :

208. 1 Օրին. « այլ թէպէտ » :

209. 1 Օրին. « յորդորաբանութեամբն » :

210. 1 Օրին. « հերձողք » :

211. 1 Օրին. « Եւ զայլ աշխարհի զառաջին սովո-
րութիւն իւրեանց թողին » :

212. 1 Օրին. « եւ ոչ գրոյն ի սլատասխանա-
կանին » :

213. 2 Օրին. « որպէսպաշտութիւն » :

214. 2 Օրին. « բարեկամին ձերոյ կերտղոյ » :

215. 1 Օրին. « նախարարացն » :

216. 1 Օրին. « ընդ խառն » :

217. 1 Օրին. « ի ձայն տասպատեղոյ » :

218. Չորերբին օրինակը մերունէին Մուշեղ : Եթէ
սպարապետ անուամբ մարդպանս կամ ոստիկանս
Հայոց խմանայ Կաղանկայտուացին՝ սխաղի ապա-
քէն. իբրդի առ Եզրիւ չիք Մուշեղ որ կարգեալ
յայն գործ. այլ Վարազտիրոյ Բազրատունի, Դա-
ւիթ Սահառունի եւ Թէոդորոս Ռչտունի :

219. 1 Օրին. « 75 սիւն » :

220. 2 Օրին. « 90 սեամբբ » :

221. 2 Օրին. « թագ » : Այս բառ թէ եւ ոչ գը-
տանի ի Հայկազեան բառարանի. այլ վարի ի Հայաս-
տան. և նշանակէ վանդակաձև հիւսուած :

222. 1 Օրին. « վերնատունն միջին » :

223. 2 Օրին. « վարքայ կամարակապօք » :

224. 2 Օրին. « և ի նմանէն կրկին յայրն » :

225. 2 Օրին. « պանդաւանդրն » :

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՔ

ԵՐՐՈՐԴԳՐՈՅ

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ԱՂՎԱՆԻՅ :

1. 2 Օրին. « Հատոր երրորդ պատմութեան Աղ-
վանից » :

2. 1 Օրին. « Բախրհայ » : Թուվմա Արծրունի.
Էր. 110 դնէ զանցս զայս յԵղիսպոսս պատահեալ,
որ չէ վաւերական իմն, և զդասատուն Մահմետի
կոչէ մոնղոն (մենակեաց) Սարգիս Բհիրայ արի-
ստական : Առ Սամուէլի Անեցւոյ անունս այս զրի
Բհիրայ. և տեղի անցիցն դնի անապատն Սինայ :

3. 2 Օրին. « կործան ». երրորդն՝ « կործան առ-
նել », մեր եղար ըստ միոյն և եթ կոտորած առնել
նշանակել կամեցեալ այնու զանասնազոհս Մահմե-
տեանց, թէ և առաջինն ևս ակնարկել կարէին ի
ի տարօրինակ ծնրադրութիւն նոցա :

4. Ի պատմութիւնս Պարսից ոչ յիշատակի զայ-
սու ժամանակա Նեփ անուն որ զօրավար կամ
իշխան պարսիկ, բայց եթէ Ներդար ոմն յառաջ քան
Էթիօպոսս : Գուցէ հեղինակ մեր անուամբս այսու
զՄոսէյլամ՝ սուտ մարդարէն Օնէոյիւեան իմանայ

որ արդարեւ յաղթեցաւ ի Խաչեղայ Վալդեան՝
զօրապետէն Ալու-Բերրի :

5. 4 Օրին. «Յաղկաթ ամսոյ». մեր եղար Գուդ-
կաթ ամսոյ համարեալ զառաջինն վրիպակ հեղինա-
կին կամ դրչացն. ըստ որում չիք այդանուն ամիս
առ Արարացիս ոչ յառաջ, ոչ զինի Մահմետի :
Ահաւասիկ կարգ եւ անուանր երկոտասան ամսոյ
Արարաց նախրան զՄահմետ եւ զինի. 1. Մոհար-
րամ. 2. Սաֆար. 3. Ռարի Ա. 4. Ռարի Բ. 5.
Ջումադա Ա. 6. Ջումադա Բ. 7. Ռաջար. 8. Շա-
րան. 9. Ռամադան. 10. Շաւալ. 11. Գուլ-Կադա.
12. Գուլ-հէջա : Ամասուդի ի զիրա իւր անուան-
եալ Մուրուջ-էլ-Գահար, աւանգէ թէ երկու դար
յառաջ քան զերեւումն Մահմետի, երկոտասան
ամիսր Արարացւոյ կոչէին. 1. Նասիկ. 2. Թակիտ.
3. Տայիկ. 4. Նաջիր. 5. Ասրախ կամ Ամախ. 6.
Ամնահ. 7. Ահլակ. 8. Կասա. 9. Ջահեր. 10. Բարտ
կամ Մարտ. 11. Հարֆ կամ Նայս. 12. Նասա
կամ Մերիս : Իսկ Այրիբունի ի Վիտար-էլ-Աթար
այլով անուամբ կոչէ զայնս. զորօրինակ. 1. Մուտա-
մեր. 2. Նաջիր. 3. Խաւան. 4. Ստալան. 5. Հեն-
նին. 6. Ռօննա. 7. Ասամմ. 8. Ադեւ. 9. Նասիկ.
10. Վադեւ. 11. Հէվահ եւ 12. Բադակ :

6. Այն անուն, որպէս եւ բազում այլք, այլայլ-
եալ երեւի ի հեղինակն մեր : Բուն անուն նորա էք

Արդել-Կաարայ որդի Արդու-ԿօհաՓայ. որ իրրեւ
ետ զԱյիշայ՝ դուստր իւր, ի կնութիւն ՄաՀմետի,
կոչեցաւ Արու-Բէրր այսինքն հայր կուսի : Յետ
մահու սուտ մարդարէին եկաց յամի 632 առաջնորդ
Խալամայ, նուաճեաց ընդ իւրեւ զաստամբեալն
Էմէն, տիրեաց Ասորեստանի եւ Ասորեաց. ի կար-
զի եղ զԱրուանն եւ մեռաւ ի 634 տուեալ զիշխանու-
թիւն իւր Օմարայ :

7. զՌարի Ա. կոչէ մատենագիր մեր Շահ ռարի
սուաղ յորում մեռեալ ասէ զՄաՀմետ ի հասակի 63
ամայ յետ կալոյ յիշխանութեան ամս 10 : Ճշիւ
խօսելով՝ ոչ որ գիտէ դեռ ստոյգ զթուական ծնըն-
դեան նորա եւ մահու : Մեծագոյն մասն մահմե-
տեան մատենագրաց համարին զնա ծնեալ ի 20
Ապրիլի 571 ամի Տեանն, ասլրեալ 63 լուսնական
ամս եւ աւուրս 3 (61 տարի արեղակնային եւ 48 օր)
եւ մեռեալ ի 12-13 Ռարի Ա. 7-8 Յունիսի 632 ամի :

8. 3 Օրին. « Ամիրամնունիք » . մեր եղար ըստ
միոյն եւ եթ Ամիր-մումնիք զոր Արարացիք գրեն
եւ հնչեն Էմիր-ալ-Մումինին այս ինքն է առաջնորդ
հաւատացելոյ : Զառաջինն Արու-Բէրր ստանձ-
նեաց զտիտղոսս զայս. սպա՛ այլ ամենայն յաջորդք
իւր : Ամիրապեան ոմանց ի մատենագրացն մերոց է
անճոռնի թարգմանութիւն բառիս՝ զուրկ յիմաստէ-
ըստ որում ամիր կամ էմիր նոյն է յարարերէնն որ

ինչ է պետ ի մերն. յայս սակս ամիրապետն ոչ այլ
ինչ նշանակէ բայց եթէ պետապետ :

9. Աբու-Բերր թագաւորեաց ամս երկու միայն
եւ ոչ աւելի :

10. Օմար Ա. յառաջն կոչիւր Աբու-Հաֆզայ-
Իբն-ալ-Բատտար, ել յաթոս Մահմետի յամին 634:
Յառաջն մողի թշնամի խղամու թեան, ապա եզև մողե-
ռանդն արշտական այնորիկ, ի սէր որոյ կործանել ետ
4,000 եկեղեցիս եւ կանդնել 1,400 մզկիթս. այրել
եա զհոչակաւոր մատենադարանն Ազերսանդրիոյ
ի նախատինս իւր յախտեմական. կալաւ զԼիրիս,
զՄիջագետս եւ զՊարս, եւ սրահար սատակեցաւ
ի Պերոզ անուն պարսիկ ծառայէ իւրմէ յամին 644 :

11. Օթման Ա. յաջորդեաց յաթոս խալիֆայու-
թեան յամին 644 ի հասակի 80 ամաց. տիրեաց
Ալիրիկէի եւ Պարսից եւ ծախեաց ի հուր զօտա-
րածայն օրինակս Կուրանին Աբու-Բերրի. սպանաւ
յիւրոցն յամին 656 :

12. Կարզա՛ Ամիր-ալ-Մուամինին :

13. 4 Օրինակք մեր ունէին հաւասարապէս Պա-
թողիկոզ զոր համարիմք այլայլութիւն կաթողիկոսի
ի բերանս Այսորաց : Պարսք ցարդ կոչեն զկաթողի-
կոսն սրբոյ Էջմիածնի խալիֆայ իրրեւ տեղապահ,
որպէս եւ կոչէր առ նոսա յաջորդն Մարգարէին իւր-
եանոյ :

14. 2 Օրին. « Հումայիդ ի նմին » . երրորդն՝ « Հսոմայիդ Հիմին » . եղար ըստ միոյն Հումանիդ ի նմին . դի և և Սպրամ՝ տիկինն Աղվանից , այնպէս բամբասաբ յոմանց :

15. 2 Օրին. « Բերդակոր » . տեղիս այս , որպէս ցուցեալ էմբ ի յառաջարանի մատենիս , էր ամարայնոց Հայրապետացն Աղվանից :

16. 2 Օրին. « փափիութեան դրախտին » :

17. 2 Օրին. « փորձանացս Հայոց » :

18. Չորերին օրինակը մեր « ի լոսց ընկեցեալ էր զՆերսէս ի Հայոց կաթողիկոսութենէ » : Ներսէս այս որ և Բակուր , ոչ էր կաթողիկոս Հայոց . այլ՝ Աղվանից . յայս սակա եղար . ի լոսց ընկեցեալ էր Հայոց զՆերսէս ի կաթողիկոսութենէն :

19. 2 Օրին. « զայս նորոց » :

20. 3 Օրին. « անարժանից ի ճմարտից սուրբ քահանայից » :

21. 1 Օրին. « խօթացեալ իշխանին մնայր » :

22. Ի կրօնասարտում գիրս մեր , որչափ և մարթեղեւ մեղ խուզել , ոչ գտան հետք կարծեաց Միքայելի՝ կաթողիկոսի Աղվանից , որպէս թէ էր երբեմն յորժամ եկեղեցի մեր պաշտէր զերեսին տօնա՛ճնընդեան , Յայտնութեան և Ա՛ւետեաց Քրիստոսի ի միասին և ի միում աւուր : Յաղագս երկուց առաջնոցն չիր երկմտութիւն և ոչ մի . զճնունդն և զՅայտնու-

Թիւն Վերխատասի ոչ միայն Հայք, այլ և Երուսաղէ-
մացիք, Աղէքսանդրացիք, Անտիոքացիք, Կոս-
տանտնուպօլսեցիք ևւ այլ Վերխատոնեայք տօնէին ի
միասին, ի 6 Յունվարի, մինչ ցիկէսն չորրորդ դա-
րուն, զորս ասպա այլք բաժանեցին յերկուս. իսկ
Հայք կացին, մնացին ցայսօր ժամանակի, որպէս ևւ
էին առաջնորդք հաւատոյ մերոյ : Իսկ տօն Աւե-
տեաց, որչափ ևւ հնար եղեւ մեզ ստուգել, միշտ
սրաչտեցաւ յեկեղեցի մեր յ7 Ապրիլի ևւ ոչ երբէք
ընդ Մենդեան ևւ Յայտնութեան Վերխատասի :

23. Յոյնք ևւ Հռոմայեցիք չէին միայն որք կա-
տարէին զտօն ծննդեան, մահուան ևւ յարութեան
Արեւու, այլ նաևւ Հայք, Պարսք, Եգիպտացիք,
Փիւնիկեցիք, Փոխգիացիք ևւ բազումք ի նախա-
քրիստոսեան ազգաց : Զայսմանէ ի մտի ունելով
ճառել յուրոյն զիրս նախնի կրօնից Հայոց, զայս ևւ
եթ ի հարեւանցի տսեմ այժմ թէ Պարսիկք ևւ Հայք
այլաբանեալ զարեւն իրրեւ էակ հոգեւոր՝ ընծայէին
նմա հասակս չորս ըստ չորից հասակաց մարդոյ,
այսինքն ծնունդ, սրատանեկութիւն, արբունք ևւ
ծերութիւն : Ի Հասարակածին ճմուան յորում կար-
ճագոյն աւուրք սկսանէին տիրել, տօնէին ըստ
Հիդայ ևւ Յուստինոսի զծնունդ անյաղթին Միհրի-
զոր Հռոմայեցիք առեալ յարեւելեացյ թարգմանէին
ի բարբառ խրեանց natalis solis invicti. ևւ տօնէին ի

25 **Գեկտեմբերի** : Տօն յարութեան Արևու պաշտօնը միշտ ի հասարակածին դարնան, յամենան Ապրիլի որ եւ էր միանդամայն տարեգլուխ : Այսու տօնիւ ակնարկէին Հայր և Պարսիկը զիջումն արևու ի մեր կիսագունդ, զյաղթանակ այնորիկ ի վերայ Ահրիմանի եւ զազատութիւն իւրեանց յիշխանութենէ խաւարի, ցրտոյ և այլ շարեաց ձմռան : Պարսք, թէ եւ մահձետական, արդ եւս հանդիսացուցանեն զտարեգլուխ իւրեանց ի դարնան կոչեցեալ զայն Նարոզ :

24. 3 **Օրին.** « 62,000 » . զոր վրիպակ գրչի համարեալ եղար 2,000 ըստ աւանդելոյ Ղևոնդ վարդապետի ժամանակակցի և այլ պատմարանից մերոց :

25. 1 **Օրին.** « 183 » :

26. 2 **Օրին.** « Մանուկ և Մարդազատ » :

27. 1 **Օրին.** « Երդի » . միւսն՝ « Հերդի » :

28. 1 **Օրին.** « Խաղրաց տէրն Ասորդին » :

29. 2 **Օրին.** « ազդի մուրացիկ » . ըստ Ստեփաննոսի Օրբէլեան եղար անազդի մուրացիկ :

30. **Կամ աւելորդ էր.** « մատոյց առաջի » կամ գրելի էր զորս եթէ մատուցէ առաջի : Ստեփաննոս Օրբէլեան ի Պլուխն ԼԱ, այսպէս խօսի զիրացս « Երթ ի Հոսմ . եւ տե՛ս անդանօր յարկեզս մեծի եկեղեցւոյն . եթէ զտանես այլ եւս երկս գիրս որպէս զայդ, սորա զամենայն աշխարհ յայդ կրօնս դարձու-

ցից Ե : Կաղանկայտուացին Վերադատուեալ վար-
դապետին Հայր Ղեւոնդեայ Ալիշանեան տարբե-
րիւր սակաւ մի ի մերոցն : Ահա ընթերցուածն
այնորիկ « գտեալ անդ ոսկէտիւլ մի մատեան սակս
սակս հաւատոյ մատուցց առաջի նորա, ընթերցեալ
ղայն յղէ կայսր Չատեփանոս ի Հռոմ քաղաք բերել
անտի երկա գիրս համարարբառ այնմ գրոց սակս
ճշմարիտ հաւատոյ, մատուցէ առաջի, զի զաշխար-
հըս ի յայն գրենոյն կրօնս դարձուցեն » :

31. Ապղան, Արղան, Ապղոն անուն դատաւոր
որ ոչ յիշատակի առ նոսինի մատենագիրս : Այս
անուն եթէ չիցէ աղտաղութիւն Խղովնեայ Կրե-
տացոյ կամ Գիթմեղայ Արղովիղացոյ, անձանօթ
մնայ ինձ :

32. Ղխոն, Խլիոն կամ Խլիոմ ոչ էր յԱրայեցոց
աշխարհին եւ ոչ ի Պեղտպոնէս որ էր յԵւլոսիայ-
այլ ի փոքրն Ասիայ շինեալ ըստ առասպելաց յԻ-
լոսէ՝ որդւոյ Տրոսի, որ ե Տրովա կոչեցաւ յայս սակս :
Հուլ հնոյն Տրովայի Աղերսանդր Մակեդոնացին,
ըստ աւանդելոյ ոմանց, կանգնեաց զերկրորդ իմն
Խլիոն, որ կործանեալ ի Ալեղղայէ նորոգեցաւ ի
Կեսարէ եւ քայքայեցաւ յետոյ ըստ օրինակի հնոյն,
որոյ վրատակբ կարծին երեւել ցայժմ ի սահմանս
Չիպլակ գեղջ : Ծվալիէ եւ Ծուաղեօլ-Պուֆֆիէ
համարին զՏրովա շինեալ ի ծայր բլրոյն Բունար-

Բաշիի ոչ հեռի յախանց Սկամանդրեայ, զորով պատ
առնոյր Սիմուաս զեռակ : Ալարբ եւ Ռեննեւ անդ-
րանիկ այլուր համարեցան նշմարել զաւերակս Տրո-
վայ. Մակլարեն մերժեալ զգիւտ Ռեննեւայ՝ այլուր
փոխադրեաց զղիրս առասպելեալ քաղարիս : Հա-
սարակօրէն կարծի թէ, Խիոն կամ Տրովայ շինեալ
էր հուպ հրո-անդանին Սեդեայ եւ Հեղեւսպոնտի, ի
դաշտին Մենդերեայ ընդ մէջ Խդայի եւ ծովուն :

Պատերազմն Տրովայ յոմանց համարեալ իբրեւ
վաւերական իմն, յայլոց մերժեցաւ իբրեւ կարկատուն
առասպել յունական սնափառութեան : Չիք նա եւ
ստուեր ինչ միաբանութեան սակս ժամանակին յո-
րում սկսաւ եւ ի յանդ եւ պատերազմն ստերիւրեալ :
S. C. F. Petit-Badel եւ Saint-Martin դնեն զպատե-
րազմն Տրովայ յամին 1199. Հերոդոտ եւ Թուկիդիդ
ի վեր հանեն զայն ցթուականն 1300. արձանագիրք
Պարոսի ցուցանեն զթուականն 1209. Տիմէ, Երա-
տոսթէն, Սուիր, Արիտէս, Ասոլլօդոր, Դիոդոր
Սիկիլիացի եւ այլք բաղումք՝ զամս 1183-1184. Փե-
րեկիւդ, Մարկեղլեն եւ Ալալիէ՝ զամս 1116-1126 :

33. 2 Օրին. « աշխարհօրէն Տաճիկ » :

34. Մեր եւ Վ. Հ. Ղեւոնդեայ օրինակք այսպէս
ունէին, ապա թէ ոչ Արանշահ սիրէի կարգալ :

35. 2 Օրին. « Սողէից » . որ տարբեր գրչու-
թեամբ մի եւ նոյն թուի :

36. Մամուն կամ Աւ-Մամուն՝ որդի Հարուն-ալ-Ռաշտայ, եւ եօթներորդ խալիֆայ Աբարայ, ոչ ստանաւ ի Յունաց, որպէս կարծէ մատենագիր մեր : Նա մեռաւ ի Տարսոն յամի Տեառն 833 յորժամ դառնայր ի ստտերազմէն Յունաց զինի տիրելոյ Արեալ : կղզոյ :

37. 1 Օրին. « Բարդողի » . միւսն՝ « Բարդող » :

38. 1 Օրին. « փշակիչն » . միւսն՝ « քշակիչ » :

39. Առ Պարսս, ըստ խմ գիտեւոյ, չիք ճոխութիւն Գիլեմիկ : Այս աշխարհ անկաւ յամի Տեառն 652 ընդ իշխանութեամբ խալիֆայից Աբարայ եւ եկաց ընդ նորօր ցամն 1258, թէ եւ երբեմն երբեմն յայլ եւ յայլ գաւառս այնորիկ յարեան հայրենասէրք ոմանք ջանալով վերականգնել զհայրենին ազատութիւն. զորօրինակ. Թահերեանք՝ յամն 820-872. Սօֆիարեանք՝ յ872-902. Սամանեանք՝ յ902-992. Բույիդք Իրակ Աճեմի՝ յ932-1056. Բույիդք Պարսից՝ յ932-1029. ապա Խազնեւիեանք, Սալջուկեանք, Խարեզմեանք, Մուղալք, Իլխանեանք, Թուրքմանք եւ այլք : Բոյա՛՝ ձկնորս սոսկական, ի գաւառէն Գիլեմայ, նահապետ եկաց հարատութեանն Բույիդեան, որոյ երկօրին որդիք մտեալ ընդ ծառայութեամբ իշխանին Գիլանայ, որ տիրէր ամանց Ասսալիական ծովու, կարգեցան կուսակալք Իրանի, Գիրմանի եւ Իստրազանի, որք եւ յետ սակաւուց

հրատարակեցին զանձինս ինքնագլուխ : Թուի թէ
հեղինակ մեր կամ օրինակողք իւր զՎիլեմիկ ցեղն
կոչեն Պիլեմիկ, զոր ստարտ վարկար ծանուցանել ի
տեղեկութիւն ընթերցողաց :

40. Մթին է բանս եւ կարօտ բացատրութեան.
Երերին օրինակք մեր ունէին « զժնդա որ եհա ճար
գլխոյ մարդկան հաւատի քո արար ». Երրորդն՝
« զժնտայ որ եհաս ճար գլխոյ մարդկան հաւատ քո
արար » : Զոր սարգել կամելով, ակնկալութեամբ
ընտրելազոյն օրինակի, եղար « զժնդակ օր եհաս
ի Տաճկաց գլխոյ մարդկան եւ ի հաւատս քրիս-
տոսարար » :

41. 2 Օրին. « որ եւ որդիք քո զբո անլութիւնդ
չարութիւն կորստեան տառապելոց անուն զա-
ւազան » :

42. 2 Օրին. « թէպէտ բնեւ մեր քննութեամբ
այսուիկ » :

ՅՍՆԿԳԼԽՈՅ ԵՐՐՈՐԳԳՐՈՅ

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ԱՂՎԱՆԻՅ:

	Երես :
Avis.	2
Ա. Առաջին յարձակումն ի հարաւոյ երկրէ ունիլ զծաղս տիեզերաց Իսմայէլական ազգին :	8
Բ. Որչետ Մահմէտի՛ սուտ մարգարէին, եղեն Ամիր-Մումնիք (8) :	9
Գ. Վասն Բակուրայ ումնն Ներսէս առ նուն՝ եղեալ կաթողիկոս Աղվանից :	11
Դ. Թուղթ ժողովոյն Աղվանից առ Եղիա՛ Հայոց կաթողիկոս :	14
Ե. Թուղթ Եղիայի՛ Հայոց կաթողիկոսի, առ Աբղէ-Մելիք Ամիր-Մումնի ի նոյն խորհուրդ :	15
Զ. Պատասխանիթղթոյն Եղիայի՛ Հայոց կաթողիկոսի, յԱբղէ-Մելիքէ Ամիր-Մումնայ :	16
Է. Գալն Եղիայի՛ Հայոց կաթողիկոսի, ի Պարտաւ. և պատժել զՆերսէս, և ի տեղի	

նորին յաջորդել զՍիմէօն սարկաւազա-
պետն կամօր ժողովոյն Աղլանից : 16

Ը. Ձեռնարկ զոր խնդրեաց Եղիա՛ Հա-
յոյ կաթողիկոս, ի ժողովոյն Աղլանից վասն
միաբանութեան և ուխտի հաստատութեան
Հայոց և Աղլանից : 18

Թ. Գիր սրայմանի Տեառն Եղիայի՛ Հա-
յոյ կաթողիկոսի, առ Աղլանս : 24

Ժ. Գիր անուանց նախարարաց Աղ-
լանից ըստ նախադրութեանն, զորս ներ-
քինին Աբղէ-Մեչէբի Ամիր-Մուսնուց տա-
րաւ և եղ ի դիւանի արքունի : 26

ԺԱ. Կանոնք Տեառն Սիմէօնի՛ Աղլանից
կաթողիկոսի, յետ կործանման Ներսիսի : 27

ԺԲ. Հարկապահանջին վարազ-Տըր-
դատայ՛ Աղլանից իշխանի, և երթն ի Յոյնս
տալ սրատանդ զորդիա իւր. և Միքայէլի
փոխանորդել զաթոռն Աղլանից զկնի
Սամուէլի : 35

ԺԳ. Վասն ոչ առնել առ աղղայինս
խնամութիւն Միքայէլի՛ Աղլանից կաթո-
ղիկոսի, արարեալ ժողով : 38

ԺԴ. Նորին Միքայէլի՛ Աղլանից հայ-
րապետին, խնդիր յաղագս սրապանձման
Զաքարիայ և Մննդեան և Յայտնութեան

Փրկչին ընդդէմ երկարնակ աղանդոյն :	39
ԺԵ. Որ ինչ յաւուրս որդւոյն Հերակղիտի և թոռին զործք :	42
ԺԶ. Աստտամբութիւն Հայոց. և Մահմէտին դալ ի Հայս. և առումն Սեւանայ. և մահն Մահմէտի :	43
ԺԷ. Յաղաղս Ստեփաննոսի եպիսկոպոսի երթալն ի Հոռոմս, և բերելն զգրեանն, որ յարեւելս ոչ կային. և վախճան նորին. և սլատիփք որ հասին յԱստուծոյ :	47
ԺԸ. Ի գրենւոյն Ստեփաննոսի գտաւ այս սլատմութիւն սակս աւերմանն Ղիոն քաղաքի, և շինելոյն Հոռոմայ :	49
ԺԹ. Որ ինչ յերկերիւր թուականութենէ Հայոց եւ այսր զործք լեալ ի սահմանս Աղլանից :	52
Ի. Երթն Մամունայ՝ իշխանին Տաճկաց, ի Հոռոմս, և ի նմին սատակումն. ընդ նմին զրուցատրութիւնք սէսսլէս կարճաօտրանիւք :	57
ԻԱ. Պաշարումն Պարտաւայ յորդւոյն Եկիսայ և ի զորաց Հայոց և Աղլանից. և Սամուէլի անձամբ առնուլ սլատիւ և գնալ ի Ղալին :	61

ԻԲ. Արկնարանութիւն Ազգաշարանաց Համառօտարար :	67
ԻԳ. Անուանք Հայրապետացն Ազգա- նից. ամբ և գործք նոցին :	71
Մանօթութիւնք առաջին և երկրորդ գրոց :	77
Մանօթութիւնք երրորդ գրոց :	104
Ցանկ զվսոց երրորդ գրոց :	115

Սխալ.
Ի Յ Ի Շ Ա Տ Ա Կ
Նապատթի

Ուղիղ:
Ի Յ Ի Շ Ա Տ Ա Կ
Նապատթի

